

УДК 331.5:37.0:001:338.3

*В.С. ШЕБАНИН, доктор технічних наук, професор,
член-кореспондент НААН, ректор
Миколаївського національного аграрного університету*

Інтеграція аграрної освіти, науки і виробництва як основа підготовки сучасних кадрів для АПК

Постановка проблеми. Агропромисловий комплекс України є одним із основних бюджетоформувальних секторів національної економіки, частка якого у зведеному бюджеті України останніми роками становить у середньому 12 %, а в товарній структурі експорту – понад третину [8]. Євроінтеграційна спрямованість економічних відносин України потребує якісного удосконалення ресурсного потенціалу та підвищення конкурентоспроможності аграрної продукції на світовому ринку, що можливо за умови запровадження інновацій у виробництво, науку й освіту, якісних змін у формуванні кадрового потенціалу, підготовці та перепідготовці кадрів тощо.

У наш час висококваліфікований, професійно компетентний персонал стає основним чинником як виробництва, так і соціально-економічного прогресу на всіх рівнях господарювання. Лідерські позиції сучасних підприємницьких структур АПК все більше визначають висококваліфіковані кадри, орієнтовані на здобуття конкурентних переваг в освіті, результатах праці, здатних до інтелектуально-професійного розвитку, розробки та запровадження інновацій на рівні світових

стандартів, створення конкурентоспроможної продукції. Пошук шляхів поліпшення якості підготовки майбутніх фахівців потребує ретельного вивчення цієї проблеми в контексті сучасної інноваційно орієнтованої університетської освіти.

Нові тенденції розвитку університетів вимагають активізації участі громадськості у формуванні освітньої політики, перерозподілу повноважень між суб'єктами освітньої системи з орієнтацією на ринкові фактори у розвитку вищої освіти. Таким чином, освітянська система є сферою постійної взаємодії заінтересованих сторін: держави й суспільства в особі їхніх інститутів і громадян. Суб'єкти освітньої політики повинні мати можливість впливати на діяльність та розвиток системи освіти, а також відповідати за створення умов для реалізації освітньою системою соціально-гуманітарних і економічних завдань. Реформування освітньої системи в Україні вимагає також адекватних змін внутрішнього менеджменту університетів, їх переходу на принципи стратегічного планування, маркетингу ринку освітніх послуг, управління персоналом, розширення академічних свобод та академічної мобільності усіх учасників освітнього процесу [9]. Отже, головним завданням аграрних вищих начальних закладів (ВНЗ) є за-

© В.С. Шебанін, 2016

безпечення потреб агропромислового виробництва у підготовці конкурентоспроможних кадрів, зважаючи на потреби ринку праці й специфіку розвитку територій. Створення у ВНЗ умов для одержання здобувачами вищої освіти конкурентних переваг у світі є головною умовою економічної та соціальної стабільності суспільства й сприяє економічному зростанню країни, збільшенню прибутковості підприємств та доходів населення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різні аспекти означеної проблеми досліджували вітчизняні та іноземні вчені, зокрема: М.Ф. Бойко [7], П.П. Гаврилко [5], P.F. Druker [2], Woodhill Lim [4], Т.Д. Іщенко [6], І.Г. Кириленко [7], В.Г. Кремень [3], Н.В. Мартинюк [11], С.М. Ніколаєнко [12], Н.М. Сіренко [16], М.П. Хоменко, О.М. Ткачук [18] й ін. Тривала дискусія навколо розв'язання проблеми підвищення конкурентоспроможності кадрового потенціалу для АПК країни доводить її важливість. Водночас, зважаючи на вирішальне значення цієї проблеми, комплексне обґрунтування ролі інноваційно орієнтованого університету у підготовці висококваліфікованих кадрів для агропромислового виробництва є актуальним і визначає необхідність подальших наукових досліджень.

Мета статті – висвітлення ролі інноваційно орієнтованого університету в підготовці сучасних кадрів для агропромислового сектора країни з урахуванням досвіду Миколаївського національного аграрного університету.

Виклад основних результатів дослідження. Стратегією розвитку аграрного сектору економіки на період до 2020 року передбачено, що наукове забезпечення інноваційного розвитку сільськогосподарського виробництва є одним із ключових важелів державної політики на шляху підвищення ефективності функціонування підприємств АПК та рівня конкурентоспроможності виробленої продукції [17]. Її успішна реалізація багато в чому сприяє підготовці й навчанню фахівців, що володіють навичками запровадження у виробництво наукоємної високотехнологічної продукції, спрямоване на задоволення потреб внутрішнього ринку і

нарошування експортного потенціалу України. Освітня діяльність – складний, багатовіковий процес, ефективність якого зводиться до комплексного та всебічного розвитку здібностей і професійних якостей майбутніх фахівців. У процесі освітньої діяльності здібності здобувача вищої освіти поступово розвиваються й реалізуються як комплекс відповідних професійних якостей, що сприяють зростанню його професійної майстерності та характеризують як кваліфікованого фахівця.

Концепція розвитку Миколаївського національного аграрного університету (Миколаївського НАУ) ґрунтується на системному аналізі внутрішніх і зовнішніх факторів його розвитку, наявному потенціалі та можливостях, що безпосередньо впливають на вибір його стратегії з урахуванням змін в освітньому просторі, визначає напрями вдосконалення основних видів діяльності, пріоритети, необхідні для успішного функціонування й розвитку університету, безперервної ступеневої освіти в АПК країни з урахуванням світових тенденцій, передбачаючи реалізацію трьох необхідних складових: освітньої, наукової та виробничої [9]. Миколаївський НАУ – це основний координаційний центр у системі безперервної професійної ступеневої аграрної освіти, головним завданням якого є: задоволення потреб особистості у здобутті вищої кваліфікації за обраним напрямом діяльності, а також інтелектуального, фізичного й духовного зростання; створення та вдосконалення умов для професійного росту; досягнення європейського рівня якості вищої освіти; поширення знань серед населення; організація й проведення фундаментальних і прикладних досліджень, науково-технічних (експериментальних) розробок із метою розв'язання проблем розвитку АПК, тісно пов'язаних з освітнім процесом. Миколаївський НАУ готує висококваліфіковані кадри для АПК в університеті, чотирьох коледжах та безпосередньо в умовах виробництва. Структуру безперервної ступеневої професійної освіти у Миколаївському НАУ наведено на рисунку.

Процес європейської інтеграції дедалі помітніше впливає на всі сфери життя держави, не оминув він і вищої освіти. При

цьому обрані шляхи модернізації освітнього процесу аналогічні загальноєвропейським підходам, які уможливили в повному обсязі запровадити у Миколаївському НАУ принципи Європейської кредитно-трансферної системи (ECTS). Саме її розглядають як засіб підвищення мобільності студентів під час переходу з однієї навчальної програми в іншу, включно з програмами післядипломної освіти. ECTS є багатоцільовим інструментом визнання та мобільності, засобом реформування навчальних програм, а також сприяє передачі кредитів вищим навчальним закладам інших країн [3].

Підготовка фахівців у Миколаївському НАУ здійснюється за освітніми ступенями «Бакалавр» і «Магістр» та освітньо-кваліфікаційними рівнями «Молодший спеціаліст» і «Спеціаліст» за відповідними

освітньо-професійними чи освітньо-науковими програмами ступенево або неперервно залежно від вимог до рівня оволодіння сукупністю умінь та навичок, необхідних для майбутньої професійної діяльності. Освітньо-професійна програма підготовки молодшого спеціаліста забезпечує одночасне здобуття базової вищої освіти за спеціальністю й кваліфікації молодшого спеціаліста на базі повної загальної середньої освіти або базової загальної середньої освіти з наданням можливості здобувати повну загальну середню освіту. У Миколаївському НАУ підготовка молодших спеціалістів здійснюється у відокремлених підрозділах – коледжах, які заявили про себе як потужні, конкурентоспроможні гравці на ринку освітніх послуг.

Структура безперервної ступеневої професійної освіти у Миколаївському національному аграрному університеті

Звичайно, за час свого існування коледжі Миколаївського НАУ стикалися з різноманітними проблемами. Наразі, основним приводом для хвилювання є питання місця та ролі коледжів і технікумів у системі освіти країни в умовах імплементації Закону України «Про вищу освіту» та прийняття Закону України «Про освіту». Адже коледжі забез-

печують якісну фахову підготовку молодших спеціалістів для всіх галузей економіки держави. Вони мають висококваліфікований склад працівників із великим педагогічним досвідом, потужну матеріально-технічну базу. Випускники коледжів продовжують навчання в університетах і тим самим забезпечується безперервна ступенева освіта у

державі, що значно економить бюджетні кошти. В аграрних коледжах навчається переважна більшість сільської молоді, тому вони відіграють ще й суттєву соціальну роль у країні.

Важливою складовою в системі професійної підготовки висококваліфікованих фахівців у Миколаївському НАУ є організація та проведення науково-дослідної роботи, яка підвищує ефективність освітнього процесу, сприяє поглибленню знань здобувачів вищої освіти, розвиває в них наукове мислення, прищеплює навички самостійних досліджень, формує творчий підхід до розв'язання проблеми. Організують науково-дослідну роботу в університеті як на рівні Наукового парку Миколаївського НАУ «Агроперспектива», Національного інноваційного кластера «Родючість ґрунтів», Науково-творчого товариства молодих науковців, так і на рівні факультетів та кафедр університету за допомогою студентських наукових гуртків. Студенти університету, починаючи з третього курсу, залучаються до виконання держбюджетних і госпдогвірних науково-дослідних робіт, міжнародних грантів (проектів) тощо. З метою розширення кругозору й постійної підтримки зв'язків із фахівцями вітчизняних та іноземних підприємств, відомих компаній, регулярно проводяться тематичні лекції, наукові семінари, майстер-класи, тренінги, турніри тощо.

Університет налагодив тісні контакти з науковими товариствами більш як 50-ти вищих навчальних закладів України й зарубіжжя, зокрема із США, Великобританії, Франції, Німеччини, Польщі, Данії, Швейцарії, Північної Ірландії, Аргентини, Нідерландів та інших. Щороку близько 300 здобувачів вищої освіти університету проходять виробничу практику й стажування за кордоном.

Науково-дослідна діяльність здобувачів вищої освіти в університеті здійснюється за трьома основними напрямками:

науково-дослідна робота, яка є невід'ємною складовою освітнього процесу та є обов'язковою для всіх здобувачів вищої освіти;

науково-дослідна робота, що здійснюється поза освітнім процесом;

науково-організаційні заходи, з-поміж яких конференції, конкурси, олімпіади тощо.

Всеукраїнський рівень науково-організаційних заходів, в яких беруть участь здобувачі вищої освіти університету, сприяє не лише моральному задоволенню, а й служить потужним стимулом для розвитку талановитої молоді, яка в подальшому зможе гідно представити потенціал АПК України на міжнародному рівні. За результатами Всеукраїнського конкурсу студентських наукових робіт із природничих, технічних і гуманітарних наук та Всеукраїнської студентської олімпіади з навчальних дисциплін і спеціальностей у 2015/16 навчальному році, оприлюднених Міністерством освіти і науки України, 20 студентів Миколаївського НАУ здобули перемогу у II турі Всеукраїнського конкурсу студентських наукових робіт та 20 студентів університету (із 32 переможців у Миколаївській області) – на II етапі Всеукраїнських студентських олімпіад.

Сучасне суспільство висуває нові вимоги до освіти, дотримання яких потребує нових підходів, звернення до особистості студента з його потребами й інтересами. Саме запровадження сучасних методів студентського самоврядування університету сприяє гармонійному розвитку вищого навчального закладу. Завдяки студентському самоврядуванню навчальний заклад може відчувати себе єдиною корпорацією, де панують партнерські стосунки, атмосфера взаємодії та взаєморозуміння. Студентські ініціативи спонукають до пошуку й запровадження напрямів розвитку позанавчальної діяльності, удосконалення освітнього процесу, не дозволяють зупинятися на досягнутому, навчаючи, навчатися самим. Розвинене та активне студентське самоврядування може стати додатковим чинником, що впливає на вибір абітурієнтом навчального закладу. В усіх моделях виховної роботи Миколаївського НАУ слід підкреслити важливість співпраці органів студентського самоврядування й керівництва університету. Студентське самоврядування в університеті є не просто самостійним явищем, а виступає суттєвим компонентом усього освітньо-виховного процесу, що має

також і особливе ідеологічне навантаження. До інноваційних методів роботи студентської колегії належать тренінгові заняття, орієнтовані на самопізнання, самовизначення та самовдосконалення особистості. Кожен із них – це наперед запланований освітній процес, призначений сформувати вміння й навички студентів. Результативність тренінгових занять досягається за рахунок дотримання в групі сукупності взаємоузгоджених принципів, з-поміж яких: добровільність спілкування, позитивний характер зворотного зв'язку; неконкурентність стосунків; особистісна ідентифікація; індивідуальний підхід; гармонізація інтелектуальної та емоційно-вольової сфери особистості тощо.

В університеті значна увага приділяється засвоєнню здобувачами вищої освіти практичних навичок, пов'язаних з їхнього майбутньою професійною діяльністю. Цьому сприяє проходження виробничої й переддипломної практик, під час яких студентська молодь має можливість закріпити теоретичні знання, вивчити досвід роботи підприємств, оволодіти виробничими навичками та передовими методами праці за фахом. З цією метою в університеті створено Навчально-науково-практичний центр (ННПЦ), де реалізується практичне застосування сучасних досягнень агрономії й агроінженерії. Набуття практичного досвіду майбутніми фахівцями з обліку та оподаткування відбувається у навчально-науковій лабораторії «Навчальна бухгалтерія», фінансів, банківської справи і страхування – у навчально-науковій лабораторії «Навчальний банк», електроенергетики, електротехніки та електромеханіки – в умовах навчального полігону енергетичного обладнання тощо. У ННПЦ створено всі умови для навчання студентів університету, проведення аспірантами, докторантами й ученими наукових досліджень, зведення науково-виробничої діяльності, яка технологічно пов'язана з високоякісною підготовкою фахівців усіх галузей АПК України.

Суттєву роль у підготовці конкурентоспроможних висококваліфікованих кадрів для АПК відіграє запровадження в діяльність МНАУ новацій за рахунок співпраці бізнесу з освітою та наукою. Ректорат Миколаївсь-

кого НАУ повною мірою розуміє, що університетська наука, як це є в усьому цивілізованому світі, повинна бути потужним джерелом інновацій, і переконані в тому, що якщо є інноваційні відкриття та проекти, то вітчизняні чи іноземні інвестиції обов'язково придуть, оскільки бізнес за своєю природою особливо чутливий до інновацій. Так, у 2014 році за підтримки ізраїльської компанії «Іригатор» ученими університету розроблено і запроваджено на полях ННПЦ університету проект «Сучасне краплинне зрошення». Це дало можливість у 2015 році укласти договори про сортовипробування овочевих культур із вісьмома іноземними компаніями Франції, Італії, Іспанії, Японії, США, Ізраїлю, Нідерландів, Швейцарії (Clause, Nunhems, Singenta, Nickerson-Zwaan, Sakata, Bejo, TaciSeed). Сортовипробування профінансовано іноземними компаніями. За результатами досліджень проведено Міжнародний День поля та міжнародну науково-практичну конференцію.

Упродовж останніх років науковим колективом університету проводяться роботи по сортовипробуванню сортів і гібридів зернового та цукрового сорго вітчизняної й зарубіжної селекції із восьми країн світу (Україна, Франція, Угорщина, Індія, США, Японія, Молдова та ін.). Наукові напрацювання за вищезазначеним напрямом стали основою для проведення науково-дослідних робіт з удосконалення існуючих технологій вирощування сорго. Одержані результати відповідають світовому рівню і можуть бути використані як елементи технології для вирощування культури, що дає змогу одержувати чистий прибуток з 1 га до 14,5 тис. грн.

Із 2013 року проводяться роботи із сортовипробування новітніх селекційних досягнень зернових колосових культур провідних селекційних центрів України: Селекційно-генетичний інститут, Миронівський інститут пшениці ім. Ремесла, Інститут рослинництва ім. Юрьєва, Інститут зрошувального землеробства, Білоцерківська селекційно-дослідна станція. Під урожай 2017 року на демонстраційному полігоні зернових колосових культур цього року висіяно більше 100 перспективних сортів озимої пшениці та

озимого ячменю. Результати досліджень представлено на Днях поля, конференціях всеукраїнського й міжнародного рівнів, у яких беруть участь керівники НДІ, спеціалісти агроформувань, селекціонери тощо. Проведена робота дала можливість удосконалити технологічні прийоми вирощування зернових, бобових, олійних культур в умовах південного Степу України.

Інноваційні розробки науковців університету знаходять підтримку зарубіжних і вітчизняних компаній. У 2014 році робочою групою науковців університету розроблено інноваційний проект «Сучасне зрошення земель Навчально-науково-практичного центру Миколаївського НАУ» для вирощування насіння гібридної кукурудзи на площі 277 га. Проект зацікавив відому американську компанію «Монсанта», яка інвестувала у його реалізацію 700 тис. дол. США для будівництва напірного водогону та придбання сучасних дощувальних машин Lindsay Zimmatic зарубіжного виробництва. Запровадження зазначеного проекту дало змогу в 2015 році на замовлення компанії відпрацювати науково обґрунтовані технології вирощування насіння нових американських гібридів зернової кукурудзи за різних режимів зрошення й систем мікро- і макроживлення. Застосована іригаційна система дала можливість підвищити ефективність зрошення та принесла університету понад 8 млн грн грошової виручки. При цьому насіння одержаних гібридів має генетичну чистоту в межах 99%, за що університет додатково одержав більше 280 тис. грн бонусів. Перспективною, на наш погляд, є співпраця з вітчизняною компанією «Агродрон» щодо застосування безпілотників для захисту сільськогосподарських культур від лускокрилих шкідників, моніторингу стану посівів та їх охорони.

Щорічно на дослідних полях університету проходять практику понад 400 студентів, більше 50 молодих учених виконують дослідження за темами кандидатських і докторських дисертацій. Усе це дає можливість майбутнім фахівцям ознайомитися з перспективними сортами й гібридами зернових, технічних, овочевих культур, сучасними технологіями вирощування, системами жив-

лення, зрошення рослин і захисту їх від хвороб, шкідників та бур'янів.

Розробки вчених університету щодо оптимізації комплектування машинно-тракторних агрегатів із використанням комбінованих сільськогосподарських машин і формування машинно-тракторного парку стали основою для розроблення наукового проекту «Ресурсозаощаджувана технологія з використанням комбінованих сільськогосподарських машин» та дали можливість університету спільно з компанією «Лозівські машини» стати у 2015 році співзасновником Освітньо-інноваційного кластера «Агротехніка». Співробітництво за програмою кластера уможливило університету одержати сучасні зразки ґрунтообробної техніки й лабораторне обладнання вартістю понад 1 млн грн. Сучасна техніка та новітні розробки Лозівського ковальсько-механічного заводу щорічно демонструються на традиційних Днях поля з технології вирощування овочевих, технічних і зернових культур.

Наявність в університеті сертифікованої ґрунтово-агрохімічної лабораторії дає змогу проводити дослідження зміни родючості ґрунтів регіону. З метою запобігання втрат родючості ґрунту колективом учених університету на замовлення сільгосптоваровиробників розроблено науково обґрунтовану систему удобрення на підставі визначення вмісту поживних речовин у ґрунті та комплексної оцінки загальної родючості. Проте вчені університету не зупиняються на досягнутому, активно проводячи наукові дослідження, результати запровадження яких сприятимуть розширенню джерел фінансування діяльності університету як лідера аграрної освіти півдня України.

Програмою наукової й науково-технічної діяльності університету на 2017 рік та в межах реалізації програми Національного інноваційного кластера «Родючість ґрунтів», співзасновником якого є також наш університет, розроблено Методику гумусового моніторингу ґрунтів південного й сухого Степу України за допомогою супутникових зображень, результати якого можуть бути використані в організації державного моніторингу ґрунтів, уможливають складати прогнози і розробити систему агротехнічних

гумусозахисних та гумусовідновлюваних заходів, використовувати одержані дані для широкомасштабного ґрунтового картування, бонітування ґрунтів, нормативної й експертної оцінки земель, отже – якісно провести земельну реформу, визначити ефективного власника на землю та стратегічного інвестора в сільськогосподарську галузь.

Підготовка висококваліфікованих фахівців неможлива без сучасної науково-практичної бази, у зв'язку з чим університетом розроблена Програма інноваційно-інвестиційних проектів «Інтеграція аграрної освіти, науки, виробництва» Миколаївського НАУ, яка включає в себе більше 20-ти проектів. Найважливішим, на наш погляд, є проект науково-освітнього комплексу з безвідходним виробництвом на площі 97,78 га. Проект уже пройшов експертизу в профільних наукових установах НААН і Мінекономрозвитку України. Проектом передбачено будівництво: ферми великої рогатої худоби, біогазової установки, лабораторії молекулярно-генетичних досліджень і біотехнології, міні-заводу з переробки м'яса та молока, тепличного комплексу, заводу з виробництва кормів, навчально-науково-виробничого свинокомплексу, заснування торгового дому Миколаївського НАУ тощо.

Розробка проекту свинокомплексу, аналогів якого немає в Україні, викликана необхідністю організації надсучасного виробництва для підвищення якісної практичної підготовки студентів Південного регіону з метою формування у них інноваційного мислення, активізації науково-інноваційної діяльності вчених університету, перепідготовки й підвищення кваліфікації фахівців тваринницької галузі, поглиблення науково-дослідної племінної роботи вчених університету, забезпечення якісним племінним молодняком великих, середніх і малих господарств.

Окрім проекту свинокомплексу, університет має вагомі напрацювання у напрямі розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів (СОК), засновані на задоволенні потреб конкретних сільських громад. Так, розв'язати проблему збуту продукції, вирощеної сільськогосподарськими товаровиробниками, можливо ство-

ренням прозорої постачальницької, заготовельно-збутової інфраструктури на підставі кооперації та інтеграції з торгівлею, підприємствами харчової й переробної промисловості.

За результатами анкетування, проведеного здобувачами вищої освіти та науковцями університету, нами розроблено проект «Інтеграція селян – якість молока споживачам». Проектом передбачено видатки на створення й функціонування восьми малих СОК, одного великого СОК та заводу з переробки молока. При цьому фінансування щорічних витрат на їхнє функціонування планується здійснювати за рахунок власних коштів. Організація СОК і заводу з переробки молока сприятиме створенню додаткових робочих місць у регіоні, зокрема залученню 35 осіб кваліфікованого виробничого й адміністративного персоналу та 295 особам сільського населення буде забезпечено трудовий стаж.

Повноцінній реалізації розроблених інноваційно-інвестиційних проектів сприяє Науковий парк Миколаївського НАУ «Агроперспектива», який є єдиним на півдні України. Метою наукового парку університету є поєднання можливостей освіти, науки, виробництва і бізнесу координацією виконання інноваційних проектів його учасниками та партнерами для прискорення розробки, реального запровадження у виробництво наукоємної конкурентоспроможної високотехнологічної продукції, комерціалізації результатів наукових досліджень і спрямування взаємоузгоджених дій на задоволення потреб внутрішнього ринку й нарощування експортного потенціалу України. Перспективна діяльність наукового парку значно прискорює формування нової системи інноваційного розвитку агропромислового сектору економіки Південного регіону та процесу інтеграції «освіта–наука–виробництво». Так, для вчених, аспірантів і студентів – це можливість запровадження своїх розробок у галузі агрохімії, ґрунто-знавства, землеробства, для виробників – унікальна можливість порівняти свої результати зі світовими досягненнями.

Потенційними партнерами Наукового парку «Агроперспектива» є технопарки, бізнес-інкубатори, промислові підприємства, ака-

демічні й навчально-наукові інститути (університети), інноваційні компанії, міжнародні компанії та фонди, сільськогосподарські підприємства, владні інституції. Університет плідно співпрацює з відомими вітчизняними й зарубіжними компаніями (ТОВ «Syngenta», CLAUSE, BAYER, Веґо, Humin Tech, Ерідон, «БТУ-Центр», «Хелафіт», «Агродрон», «Терра-Тарса», «С-Росток», «Владам», «Іригатор Україна» та ін.) за такими напрямками, як: надання послуг щодо розроблення інноваційних технологій із вирощування овочевих культур, систем краплинного зрошення, мікро- і макроживлення, захисту від шкідників, хвороб та бур'янів, підготовка кадрів на замовлення товаровиробників тощо.

У межах діяльності Наукового парку Миколаївського НАУ «Агроперспектива» у 2016 році розпочато підготовку здобувачів вищої освіти освітнього ступеня магістр на замовлення компаній-партнерів, а також суттєво збільшилися роботи на навчально-науково-виробничих полях. Зокрема, удосконалюються технології вирощування сої на зрошенні, продовжується співпраця з американською компанією «Монсанта» щодо вирощування сучасного гібридного насіння на площі 143 га. Розроблено та апробовано на виробництві новітні агроекологічні прийоми вирощування насіння сучасних гібридів кукурудзи. Дотримання цих прийомів дає змогу збільшити врожайність насіння кукурудзи до 3,75-4,20 т/га залежно від батьківських форм. Розроблена технологія вирощування передбачає добір високопродуктивних гібридів і оптимізацію мінерального живлення внесенням біологічних препаратів – стимуляторів росту. Результати досліджень дають змогу підібрати оптимальні норми удобрення у поєднанні з біопрепаратами та вибрати найбільш продуктивний гібрид. Застосування біопрепаратів у технології вирощування кукурудзи на насіння уможливило підвищити її врожайність на 0,25-0,70 т/га. Одержані результати відповідають світовому рівню й мають бути використані як елементи технології вирощування гібридного насіння кукурудзи. Результати науково-дослідної роботи пройшли

виробничу перевірку в умовах ННПЦ університету.

Забезпечення інтеграції «освіта-наука-виробництво» як важливої умови підготовки конкурентоспроможних кадрів для АПК не обмежується лише окресленими здобутками університету. Вважаємо за доцільне розробити чітку програму дій, положення якої послідовно та методично реально запроваджувати у життя. Конкурентоспроможність сучасних кадрів для АПК, на наш погляд, можливо забезпечити завдяки єдиній політиці, яка має передбачити подальшу інтеграцію навчальних закладів різного рівня підготовки зі створенням на їхній базі навчально-науково-виробничих консорціумів, які успішно діятимуть в умовах економічної реформи й зміни виробничих відносин на селі. Основною перевагою консорціумів вважаємо концентрацію ресурсів, спадкоємність і скоординованість освітніх програм, раціональне використання контингенту і як результат – більшу відповідність змісту освіти реальним запитам. Реалізація цього завдання дасть змогу значно скоротити витрати на професійну підготовку кадрів, створити єдиний освітній комплекс АПК.

Отже, Миколаївський НАУ на нинішньому етапі розв'язує комплексне завдання підготовки висококваліфікованих кадрів на якійсно новій інноваційній основі, яка враховує потреби суспільства, постійний рух до самовдосконалення. У результаті формуються фахівці, які й у процесі навчання, і в процесі діяльності створюють майбутнє кожної конкретної людини та України в цілому.

Висновки. 1. Ефективне функціонування АПК значною мірою залежить від інноваційної активності аграрних ВНЗ як носіїв інтелектуального капіталу. Саме освіта сприяє формуванню кадрів, які мислять інноваційно: розвивають виробництво, спонукають його до використання наукових розробок, що, в свою чергу, стимулює науку до досліджень, які забезпечують потреби виробництва. Досвід Миколаївського НАУ доводить, що основною передумовою підвищення інноваційної активності високоосвічених конкурентоспроможних кадрів для АПК є інтеграція виробництва з освітою і наукою.

2. Миколаївський НАУ запроваджує єдність наукового й освітнього процесів, практичної підготовки та інноваційної діяльності, що відкриває можливості для розвитку особистості й суспільства, побудованого на знаннях, і дає змогу зайняти чільне місце у мережі вищих навчальних закладів країни. Університет спрямовує свою діяльність на створення, накопичення, збереження, розширення та примноження професійних, наукових, моральних і культурних цінностей суспільства й кожної особистості.

3. Суттєву роль у підготовці конкурентоспроможних висококваліфікованих кадрів для АПК відіграє запровадження в діяльність Миколаївського НАУ новацій за рахунок співпраці бізнесу з освітою та наукою. Створення єдиного на півдні України Наукового парку Миколаївського НАУ «Агроперспектива» уможливило об'єднати зусилля вчених під час виконання наукових досліджень і розробок, ефективно використовувати кошти заінтересованих в інноваційному розвитку вітчизняних та зарубіжних аг-

роформувань, поліпшити якість підготовки й перепідготовки фахівців тощо. Тісна співпраця з вітчизняними та зарубіжними селекційними центрами дає можливість щорічно закладати демонстраційні поля й полігони з випробування сортів зернових колосових культур, гібридів соняшнику, сортів і гібридів зернового цукрового сорго, овочевих культур та сої, біологічних і мікропрепаратів тощо.

4. Конкурентоспроможність сучасних кадрів для АПК можливо забезпечити завдяки подальшій інтеграції навчальних закладів різного рівня підготовки зі створенням на їхній базі навчально-науково-виробничих консорціумів, основною перевагою яких буде концентрація ресурсів, спадкоємність та скоординованість освітніх програм, раціональне використання контингенту й більша відповідність змісту освіти реальним запитам. Реалізація цього завдання дасть змогу значно скоротити витрати на професійну підготовку кадрів, створити єдиний освітній комплекс АПК.

Список використаних джерел

1. Державна стратегія регіонального розвитку України на період до 2020 року [Електронний ресурс] : постановва Кабінету Міністрів України від 06.08.2014 р. № 385. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/385-2014-%D0%BF>.
2. *Druker P.F.* Post-Capitalist Society / Peter Ferdinand Druker. – New-York : Harper Business, 1993. – 232 p.
3. Вища освіта України і Болонський процес : навч. посіб. / М.Ф. Степко, Я.Я. Болюбаш, В.Д. Шинкарук та ін. ; за ред. В.Г. Кременя. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2004. – 384 с.
4. *Jim Woodhill.* Capacities for Intuition Innovation: Complexity Perspective / Jim Woodhill // IDS Bulletin. – May 2010. – V.41, N 3. – P. 47-59.
5. *Гаврилко П.П.* Пріоритети розвитку вищої освіти в умовах формування інноваційної економіки / П.П. Гаврилко // *Наук. вісн. НЛТУ.* – 2012. – Вип.22.5. – С. 368–372.
6. *Іщенко Т.Д.* Фахове навчання в системі безперервної аграрної освіти : навч. посіб. / Т. Д. Іщенко – К. : Аграрна освіта, 2000. – 242 с.
7. *Кириленко І.Г.* Кадрове забезпечення АПК – важлива складова аграрних реформ / І. Г. Кириленко, М. Ф. Бойко // *Економіка АПК.* – 2004. – № 11. – С. 12-17.
8. Концепція Державної цільової програми розвитку аграрного сектору економіки на період до 2020 року [Електронний ресурс] : розпорядження Кабінету Міністрів України від 30.12.2015 р. № 1437-р. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1437>.
9. Концепція розвитку Миколаївського національного аграрного університету на період 2016-2022 рр. – Миколаїв : МНАУ, 2016. – 44 с.
10. *Макконнелл К.Р.* Экономикс: принципы, проблемы и политика : В 2-х т. / К.Р. Макконнелл, С.Л. Брю ; пер. с англ. – М. : Дело, 1992.
11. *Мартинюк Н.В.* Чинники розвитку конкурентоспроможності персоналу сільськогосподарських підприємств [Електронний ресурс] / Мартинюк Н.В. // *Ефективна економіка.* – 2013. – № 11. – Режим доступу : <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=2462>.
12. *Ніколаєнко С.* Аграрна освіта і наука в Україні в умовах євроінтеграції: проблеми та виклики / С. Ніколаєнко // *Вища школа.* – 2015. – № 11–12. – С.19–28.
13. Про вищу освіту [Електронний ресурс] : Закон України від 01.07.2014 р. № 1556-VII. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>.
14. Про пріоритетність соціального розвитку села та агропромислового комплексу в народному господарстві [Електронний ресурс] : Закон України від 17.10.1990 р. № 400-XII. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/400-12>.

15. Про стимулювання розвитку регіонів [Електронний ресурс]: Закон України від 08.09.2005 р. № 2850-IV. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2850-15>.

16. *Сіренко Н.М.* Управління стратегією інноваційного розвитку аграрного сектора економіки України / Н.М. Сіренко. – Миколаїв, 2010. – 416.

17. Стратегія розвитку аграрного сектору економіки на період до 2020 року : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 17 жовтня 2013 р. № 806-р.

18. *Хоменко М.П.* Стан і прогностичні тенденції розвитку аграрної освіти в умовах модернізації вищої освіти та сучасних вимог ринку праці / М. П. Хоменко, О. М. Ткачук // Проблеми освіти : наук. зб. – К. : Інститут інноваційних технологій і змісту освіти МОН України, 2007. – Вип. 53. – 132 с.

19. *Шебанін В.С.* Наукове забезпечення інноваційного розвитку АПК як пріоритетний напрям діяльності аграрного університету / В. С. Шебанін // Економіка АПК. – 2014. – № 7 – С. 19–25.

20. *Шебанін В.С.* Інноваційно орієнтований університет: теорія і практика створення / В. С. Шебанін // Економіст. – 2012. – № 2. – С. 11–13.

21. *Шебанін В.С.* Освіта та наука як рушійні фактори інноваційного розвитку аграрної сфери України / В. С. Шебанін // Економіка АПК. – 2010. – № 3. – С. 94–98.

Стаття надійшла до редакції 06.10.2016 р.

* * *

Новини АПК

Кооперація – це ринкові можливості для малого та середнього фермера

Малі та середні сільськогосподарські виробники через невисоку конкурентоспроможність постають перед проблемами з отриманням зовнішніх фінансових ресурсів, організацією логістики, із виходом на внутрішні та зовнішні ринки. Саме тому Мінагрополітики України, як профільне міністерство, зацікавлене в розвитку кооперації в українському аграрному секторі та працює над відповідними законодавчими положеннями для прискорення цих процесів.

Про це заявила Ольга Трофімцева, заступник Міністра аграрної політики та продовольства України з питань євроінтеграції, під час німецько-української конференції «Кооперація як інструмент покращення якості життя в сільській місцевості. Досвід ФРН».

«Сьогодні малий та середній виробник стикається із низкою проблем під час виходу не тільки на зовнішні, але й на локальні ринки – від формування товарної партії, вкладення грошей в переробку до пошуку покупця своєї продукції. Для вирішення цієї проблеми виробникам доцільно об'єднуватись у кооперативи чи кластери. Головна мета таких об'єднань – спільне вирішення питань виробництва, зберігання, переробки, збуту виробленої сільськогосподарської продукції», – наголосила Ольга Трофімцева.

За словами заступника Міністра, сьогодні у цьому напрямку існує проблема недосконалого законодавства. Тому Мінагрополітики спільно з представниками аграрного сектору опрацьовує питання формування сприятливої правової бази для успішного функціонування кооперативів чи будь-яких інших об'єднань на селі.

«Виникнення кооперативів, як підтверджує досвід Німеччини та інших країн з розвинутим кооперативним рухом у сільському господарстві, – це чиста економіка масштабу, коли спрацьовує фактор зменшення певних видів витрат на підприємстві за рахунок збільшення масштабу виробництва (economy of scale – економія від масштабу – ред.). Також ініціатива фермерів й розуміння необхідності об'єднуватись для ефективнішого ведення бізнесу та лобювання своїх інтересів», – підсумувала заступник Міністра.

Довідково: Станом на 01.07.2016 рік в Україні зареєстровано 1048 сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів (СОК). Серед яких: СОК з обробітку землі та збирання врожаю – 253, молочарські – 280, м'ясні – 42, плодоовочеві – 115, зернові – 48 та інші – 310. Діючих сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів в Україні – 558.

Прес-служба Мінагрополітики України

УДК 338.439:330(477)

*М.І. ПУГАЧОВ, доктор економічних наук, професор,
заступник директора
Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки»
Л.М. БОЛДИРЕВА, кандидат економічних наук, доцент
Полтавський національний технічний університет
імені Юрія Кондратюка*

Агропродовольчий сектор України: економічний дискурс

Постановка проблеми. Реалізація стратегічних цілей державної політики щодо забезпечення входження України в європейський економіко-правовий простір, створення передумов для підвищення конкурентоспроможності вітчизняної економіки на світових і національному ринках потребує дослідження проблем розвитку сільського господарства та пов'язаних із ним галузей. Наразі формується науковий понятійний апарат, який адекватно характеризуватиме складні явища і процеси в економіці й відповідатиме зарубіжним аналогам. Проте не всі економічні категорії знаходять однозначне сприйняття серед наукової спільноти та управлінців.

Із часу переходу нашої держави на ринкові засади господарювання здійснюється спроба замінити поняття «агропромисловий комплекс», що увійшло в науковий обіг у 70-80-х роках ХХ ст. (намагання в межах централізованої планової економіки інтегрувати різні галузі народного господарства з метою розв'язання продовольчої проблеми в колишньому СРСР), на інше поняття, що точніше відповідає сучасним реаліям, зокрема, термін «агропродовольчий сектор» як складову економіки країни, розкрити його структуру

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Категорія «агропродовольчий сектор» вже тривалий час використовується в науковій літературі. Проте підходи науковців до

цього поняття різняться. Якщо Л. Малассіс [14] агропродовольчий сектор розглядає як комплекс галузей, який виконує функцію забезпечення продовольством, то Е.М. Крилатих [9] до цього додає соціальну, екологічну та інноваційну функції. Враховуючи важливе місце України у продовольчому забезпеченні населення світу (особливо останніми роками), О.В. Шубравська [26] вітчизняний агропродовольчий сектор розглядає як складову агропродовольчої системи.

Проте агропродовольчий сектор економіки включає галузі з виробництва продукції сільського господарства, її переробки й реалізації продовольства, тобто сільське господарство, харчову промисловість, сферу торгівлі продовольчими товарами [1, с. 36]. Як наслідок, у науковій літературі питання агропродовольчого сектора як системи не є достатньо повним, що і спонукає до подальших досліджень. Системний підхід до об'єктів, процесів та явищ як один з інструментів дослідження передбачає, зокрема, вивчення їх у контексті теорії систем.

Мета статті – дискурсивний аналіз агропродовольчого сектора вітчизняної економіки (АПС) як соціально-економічної системи, що включає відповідні підсистеми.

Виклад основних результатів дослідження. У науковій літературі вживаються такі терміни, як «система», «економічна система», «соціальна система», «соціально-економічна система», тому варто з'ясувати,

© М.І. Пугачов, Л.М. Болдирєва, 2016

як вони співвідносяться між собою. Термін «система» є широко вживаною науковою категорією, яка трактується дещо по-різному, навіть в енциклопедіях і словниках. Зокрема, привертають увагу сім різнопланових варіантів тлумачення слова «система», наведених у «Новому тлумачному словнику української мови» [17, с. 286]. Втім, важливими є ті характеристики терміна, що відповідають теорії систем.

Найчастіше система тлумачиться як певна кількість елементів: обмежена кількість елементів [15]; множина (комплекс) елементів [3-4; 12]; упорядковане поєднання елементів [25]. Кількість елементів системи, на нашу думку, впливатиме на її межі. Слушною є думка Б. Геттінга [3], що межі системи повинні бути сконструйовані абстрактно, а не є чимось заданими. Це твердження має сенс для АПС, межі якої формуються, зважаючи на певну абстрактність будь-якої системи, в т.ч. АПС.

З огляду на енергію зв'язків між елементами системи важливим з позицій методологічного підходу є «енергетичний» підхід до системи [16]. Якщо під енергією зв'язків розуміти рівень мотивації господарюючих суб'єктів у ринковому середовищі, то ефективність тієї чи іншої економічної (соціально-економічної) системи (зокрема, й АПС) визначатиметься мотивацією складових систем.

Економічну систему розуміють як: сукупність видів діяльності (Мочерний С.В. [5]); спосіб організації національної економіки (Панчишин С.М. [19]); комплекс фірм (Крупка М.І., Островерх П.І., Реверчук С.К. [8]); системне утворення, що поєднує чинники виробництва (Кульчицький Б.В. [10]); сукупність елементів (компонентів) економіки (Гальчинський А.С., Єщенко П.Є., Палкін Ю.І. [18], колектив авторів під керівництвом Базилевича В.Д. [6]).

Наведені в літературі тлумачення терміна «соціальна система», з одного боку, сформульовані виходячи з розуміння поняття «система», а з іншого (що стосується виробничо-управлінської сфери діяльності) – мають різні акценти. Зокрема, поняття «соціальна система», сформульоване Б. Геттінгом [3], очевидно стосується рівня підприємства,

де під внутрішньою перспективою розуміють організацію, а під зовнішньою – ринок. Визначення «соціальна система» С.Е. Крапивенського [7] та наведене у словнику з соціології [22] і словнику з філософії науки [11], на нашу думку, стосується макрорівня.

Інший соціологічний словник [2] трактує поняття «соціальна система» як процес моделювання соціальних відносин, посиляючись на відомого сучасного соціолога Ентоні Гідденса. Автори енциклопедії соціології [23] акцентують увагу на головному елементі соціальної системи – людях. На наше переконання, головним елементом (ресурсом) АПС є люди (персонал підприємств, трудові ресурси сільських територій тощо).

З огляду на зазначене АПС має поєднувати в собі риси як економічної, так і соціальної системи, тобто розглядатися як соціально-економічна система. Це поняття, як і попередні, має неоднозначне тлумачення. Якщо розуміння категорії «соціально-економічна система», що належить В.І. Ляшенку [13], аналогічне поняттю «система», то автори словника [20] при визначенні зазначеного терміна акцентують увагу на соціальних та економічних відносинах у суспільстві як основі соціально-економічної системи. У статті «Соціально-економічна система» [21] зазначений термін розглядається з погляду інституціоналізму як сукупність соціальних і економічних інститутів (суб'єктів). З огляду на теорію систем неординарним є підхід В.О. Ткаченка й С.І. Чимшит [24], що розкривають зміст соціально-економічної системи як сукупності соціальної, економічної та політичної підсистем. Зазначений методологічний підхід, на наш погляд, доцільний і при розгляді АПС як соціально-економічної системи.

Зважаючи на тлумачення поняття «система», «економічна система», «соціальна система», на нашу думку, АПС як соціально-економічна система – це сукупність взаємозв'язаних галузей (видів діяльності) та сільської території з населенням, які утворюють разом певну цілісність, що охоплює процеси виробництва, обміну і споживання аграрної продукції та продовольства, забезпечуючи розвиток відповідних територій. АПС як соціально-економічна система, на

нашу думку, включає операційну, логістичну, фінансову, інформаційно-комунікативну й територіальну підсистеми.

Операційна підсистема, що є найважливішою підсистемою АПС, використовує виробничі потужності АПС для трансформації ресурсів (матеріально-технічних, людських та інших) у продовольство. Матеріально-технічні ресурси, що знаходяться на вході операційної системи АПС, як правило, мають промислове походження. Аналіз функціонування агробізнесу розвинутих країн доводить про значний рівень розвитку АПС, зокрема сільського господарства (що входить до його складу), який забезпечується високою якістю достатньої кількості матеріально-технічних ресурсів, які формують матеріально-технічну базу АПС (машинно-тракторний парк, логістичну інфраструктуру й ін.). Однією з цілей операційної підсистеми АПС є формування доданої вартості у процесі перетворення ресурсів у продовольство.

Операційна підсистема АПС має складну будову і в свою чергу складається з підсистем другого рівня:

операційної підсистеми сільського господарства;

операційної підсистеми переробної промисловості;

операційної підсистеми харчової промисловості;

операційних підсистем оптової та роздрібно-внутрішньої торгівлі продовольством;

операційних підсистем експорту й імпорту продовольства.

Логістична підсистема АПС (як і операційна підсистема) структурно складна. Виходячи з поставлених завдань щодо закупівлі необхідних для функціонування АПС ресурсів, їх переробки, збуту проміжної (сільськогосподарська сировина) та кінцевої (продовольство) продукції, логістичну підсистему АПС варто декомпонувати на такі підсистеми другого рівня:

підсистема закупівель матеріально-технічних ресурсів, покликаних забезпечити функціонування галузей АПС;

внутрішньовиробнича логістична підсистема АПС, яка, з одного боку, є складовою операційної підсистеми АПС, а з іншого –

складовою транспортно-логістичної підсистеми;

підсистема складування й управління запасами АПС, що включає як управління складськими потужностями АПС, так і управління запасами матеріально-технічних ресурсів, сировини, готової продукції;

транспортна підсистема АПС, що забезпечує просування матеріального потоку АПС різними видами транспорту: залізничним, автомобільним, водним, трубопровідним та ін.;

розподільча (маркетингова) підсистема АПС, що формується на засадах маркетингу й розподільчої логістики та покликана забезпечити маркетинг і збут готової продукції (продовольства);

підсистема логістичного сервісу АПС, метою якої є надання споживачам логістичних послуг.

Завданням фінансової підсистеми АПС є забезпечення галузей АПС власними та залученими коштами, необхідними для функціонування операційної логістичної, інформаційно-комунікативної й територіальної підсистем. Фінансова підсистема АПС як підсистема першого рівня, на наш погляд, містить такі підсистеми другого рівня:

підсистема інвестування суб'єктів господарювання АПС;

підсистема фінансового менеджменту структурних складових АПС.

Недостатньо потужна вітчизняна банківська система зумовлює нестачу інвестиційних ресурсів та обігових коштів в АПС, що викликає необхідність залучення коштів міжнародних фінансових організацій. Втім, на наш погляд, головним джерелом фінансування є внутрішні фінансові ресурси АПС. Зазначене зумовлює необхідність удосконалення контролінгу, застосування бюджетування, інших інструментів фінансового менеджменту суб'єктів господарювання.

Завданням інформаційно-комунікативної підсистеми АПС є забезпечення власників, керівників, фахівців галузей АПС необхідною інформацією для розробки галузевих стратегій, обґрунтування управлінських рішень у сфері бізнесу, технологій, ефективного функціонування операційної, транс-

портно-логістичної, фінансової й територіальної підсистем АПС.

Інформаційно-комунікативна підсистема АПС теж має складну побудову і як підсистема першого рівня включає, на наш погляд, такі підсистеми другого рівня:

підсистему нормативно-правового забезпечення АПС;

аналітичну підсистему АПС, що забезпечує прийняття рішень відповідними інституціями в межах АПС;

підсистему інформаційно-консультаційного забезпечення трансферу технологій для галузей АПС;

підсистему підвищення кваліфікації персоналу АПС;

підсистему зв'язків із громадськістю (паблік рилейшинз) АПС.

Територіальна підсистема АПС виконує соціальну й екологічну функції регіонального розвитку сільських територій, населених пунктів, де мешкають працівники галузей АПС, інших секторів національної економіки (оскільки частина підприємств АПС є містоутворювальними, що формують основу дохідної частини місцевих бюджетів).

Зважаючи на зазначені завдання, територіальна підсистема АПС може включати такі підсистеми:

екологічна підсистема АПС, що виконує природозберігаючі та природовідтворювальні функції;

підсистема розвитку сільських територій;
підсистема соціального розвитку промислових зон АПС у місцях дислокації відповідних суб'єктів господарювання переробної й харчової промисловості.

Висновки. Проведений аналіз дає змогу ідентифікувати агропродовольчий сектор економіки як соціально-економічну систему, що складається з підсистем першого та другого рівнів. До підсистем першого рівня належать операційна, логістична, фінансова, інформаційно-комунікативна й територіальна підсистеми, які у свою чергу розподіляються на підсистеми другого рівня, що конкретизують окремі завдання функціонування агропродовольчої системи. У подальшому варто здійснити дослідження щодо оптимізації фінансових, матеріальних, людських та інформаційних потоків між підсистемами першого і другого рівнів.

Список використаних джерел

1. Болдирева Л.М. Інноваційна діяльність в агропродовольчому секторі економіки / Л.М. Болдирева // Інвестиції: практика та досвід. – 2014. – № 3. – С. 36-40.
2. Большой толковый социологический словарь / Д. Джери, Дж. Джери. – У 2-х т. – Т.2. – М. : АСТ, Вече, 1999. – 528 с.
3. Геттинг Б. Предприятие как продуктивная социальная система / Б. Геттинг // Экономические отношения. – 2012. – №1 (3). – С. 34-45.
4. Економічна енциклопедія : у трьох томах / Редкол. ... С.В. Мочерний (відпов. ред.) та ін. – Т.3. – К. : ВЦ «Академія», 2002. – 952 с.
5. Економічна енциклопедія : у трьох томах / Редкол. ... С.В. Мочерний (відпов. ред.) та ін. – Т.1. – К. : ВЦ «Академія», 2000. – 864 с.
6. Економічна теорія: Політекономія: [підруч.]; за ред. В.Д. Базилевича. – К. : Знання-Пресс, 2006. – 582 с.
7. Крапивенский С.Э. Социальная философия: [учеб.] / С.Э. Крапивенский [3-е изд., исправл. и доп.]. – Волгоград : Комитет по печати, 1996. – 352 с.
8. Крупка М.І. Основи економічної теорії: підруч. / М.І. Крупка, П.І. Островерх, С.К. Реверчук; Львівський нац. ун-т ім. Івана Франка. – К. : Атіка, 2001. – 344 с.
9. Крылатых Э.Н. Агропродовольственный сектор: многофункциональность, факторы развития, риски / Э.Н. Крылатых // Економіка АПК. – 2010. – №2. – С. 162-164.
10. Кульчицкий Б.В. Сучасні економічні системи: [навчальний посібник] / Б.В. Кульчицкий. – Л. : Афіша, 2004. – 280 с.
11. Лебедев С.А. Философия науки: Словарь основных терминов / С.А. Лебедев. – М. : Академический Проект, 2004. – 320 с.
12. Лопатников Л.И. Экономико-математический словарь: Словарь современной экономической науки / Л. И. Лопатников; под ред. Г.Б. Клейнера [5-е изд., перераб. и доп.]. – М. : Дело, 2003. – 520 с.
13. Ляшенко В.І. Регулювання розвитку економічних систем: теорія, режим, інструменти : [моногр.] / В.І. Ляшенко. – Донецьк : ДонНТУ, 2006. – 668 с.
14. Малассис Л. Анализ продовольственного сектора в рыночной экономике: методологические аспекты / Л. Малассис // Интеграция и сотрудничество в агропродовольственной сфере: XXI семинар Европейской ассоциации экономистов-аграрников (Киев, 3-7 октября 1989 г.). – К. , 1989. – С. 89-100.
15. Матвеева Е.Ю. Концепции современного естествознания. Словарь основных терминов [Электронный ресурс] / Е.Ю. Матвеева. – Новосибирск, 2007. – Режим доступа : <http://terme.ru/dictionary/1072>.
16. Новейший философский словарь [3-е изд., исправл.]. – Мн. : Книжный Дом, 2003. – 1280 с.

17. Новий тлумачний словник української мови / Уклад. В. Яременко, О. Сліпущко. – У трьох томах. – Т. 3 [вид. 2-ге, виправл.]. – К. : Аконіт, 2003. – 862 с.
18. Основи економічних знань: навч. посібник / А.С. Гальчинський, П.С. Єщенко, Ю.І. Палкін [2-ге вид., перероб. і доп.]. – К. : Вища школа, 2002. – 544 с.
19. *Панчишин С.М.* Макроекономіка: [навч. посіб.] / С.М. Панчишин. – К. : Либідь, 2001. – 614 с.
20. Словарь по географии [Электронный ресурс] // Словари и энциклопедии на Академике. – Режим доступа : <http://dic.academic.ru/>.
21. Социально-экономическая система [Электронный ресурс] // Википедия. Свободная энциклопедия. – Режим доступа : <https://ru.wikipedia.org/wiki/>.
22. Социология: словарь / В.И. Добреньков, А.И. Кравченко. – У 3-х т. – М. : Социологический факультет МГУ им. М. В. Ломоносова, 2004. – 768 с.
23. Социология: Энциклопедия / [сост. А.А. Грицанов, В.Л. Абушенко, Г.М. Евелькин, Г.Н. Соколова, О.В. Терещенко]. – Мн. : Книжный Дом, 2003. – 1312 с.
24. Ткаченко В.А. Социально-экономические системы: сущность и механизм управления / В.А. Ткаченко, С.И. Чимшит // Вісн. економічної науки України. – 2004. – №2. – С. 38-48.
25. Философский словарь / Андре Конт-Спонвиль; пер. с франц. Е.В. Головиной. – М. : ООО «Издательство «Этерна», 2012. – 752 с.
26. *Шубравська О.В.* Інноваційні трансформації агропродовольчого сектора економіки: світові тенденції та вітчизняні реалії [Електронний ресурс] / О.В. Шубравська. – Режим доступу: http://www.nbuw.gov.ua/portal/Sos_gum/ep/2010_3/7_Shubravska.pdf.

Стаття надійшла до редакції 06.09.2016 р.

*

UDS 338.432(477) : 330.341.1

O. V. SHUBRAVSKA, doctor of economic sciences, professor
K.O. PROKOPENKO, candidate of economic sciences, senior research fellow
Institute for Economics and Forecasting of the NAS of Ukraine

Agriculture of Ukraine: state and resource development opportunities

Scientific problem. Agricultural production of Ukraine is the industry, which stabilizes national social and economic development, ensures food security and independence of the state. It is especially important during the crisis periods which are followed by consumer demand reducing almost in all spheres. At the same time agriculture along with other industries is also exposed to negative impact of the crisis that is worsening current problems of domestic agromanaging development. This leads to reduction in "safety margin" of production. Thus, it results in decrease of potential of its further development that is based on the principles of economic stability. Furthermore, among other consequences are fixed structural imbalance, monoprodukt export orientation, lack of proper ecological justification in agricultural activity. Under such conditions the

growth of farm-production which on the one hand is represented by the positive phenomenon that comprises the improving of food security state and the strengthening of export currency receipts, on the other hand, bears threats to the state of social and ecological spheres that can finally decrease economic results of such growth substantially.

Analysis of recent researches and publications. The problem of assessing the state of agricultural sector of Ukraine and the resource potential of its development is the subject of many national authors, in particular Lupenko Yu.O., Malik M.J., Shpykuliak O. H. [1], Paskhaver B.J., Moldavan L.V. [2], Sabluk P.T. [3].

The objective of the article is studying the current state of domestic agricultural, resource potential and opportunities for further development in the terms of the growth of constraints of land and water resources on the basis of ecological principles and resource conservation.

© O.V. Shubravska, K.O. Prokopenko, 2016

17. Новий тлумачний словник української мови / Уклад. В. Яременко, О. Сліпущко. – У трьох томах. – Т. 3 [вид. 2-ге, виправл.]. – К. : Аконіт, 2003. – 862 с.
18. Основи економічних знань: навч. посібник / А.С. Гальчинський, П.С. Єщенко, Ю.І. Палкін [2-ге вид., перероб. і доп.]. – К. : Вища школа, 2002. – 544 с.
19. *Панчишин С.М.* Макроекономіка: [навч. посіб.] / С.М. Панчишин. – К. : Либідь, 2001. – 614 с.
20. Словарь по географии [Электронный ресурс] // Словари и энциклопедии на Академике. – Режим доступа : <http://dic.academic.ru/>.
21. Социально-экономическая система [Электронный ресурс] // Википедия. Свободная энциклопедия. – Режим доступа : <https://ru.wikipedia.org/wiki/>.
22. Социология: словарь / В.И. Добреньков, А.И. Кравченко. – У 3-х т. – М. : Социологический факультет МГУ им. М. В. Ломоносова, 2004. – 768 с.
23. Социология: Энциклопедия / [сост. А.А. Грицанов, В.Л. Абушенко, Г.М. Евелькин, Г.Н. Соколова, О.В. Терещенко]. – Мн. : Книжный Дом, 2003. – 1312 с.
24. Ткаченко В.А. Социально-экономические системы: сущность и механизм управления / В.А. Ткаченко, С.И. Чимшит // Вісн. економічної науки України. – 2004. – №2. – С. 38-48.
25. Философский словарь / Андре Конт-Спонвиль; пер. с франц. Е.В. Головиной. – М. : ООО «Издательство «Этерна», 2012. – 752 с.
26. *Шубравська О.В.* Інноваційні трансформації агропродовольчого сектора економіки: світові тенденції та вітчизняні реалії [Електронний ресурс] / О.В. Шубравська. – Режим доступу: http://www.nbuw.gov.ua/portal/Sos_gum/ep/2010_3/7_Shubravska.pdf.

Стаття надійшла до редакції 06.09.2016 р.

*

UDS 338.432(477) : 330.341.1

O. V. SHUBRAVSKA, doctor of economic sciences, professor
K.O. PROKOPENKO, candidate of economic sciences, senior research fellow
Institute for Economics and Forecasting of the NAS of Ukraine

Agriculture of Ukraine: state and resource development opportunities

Scientific problem. Agricultural production of Ukraine is the industry, which stabilizes national social and economic development, ensures food security and independence of the state. It is especially important during the crisis periods which are followed by consumer demand reducing almost in all spheres. At the same time agriculture along with other industries is also exposed to negative impact of the crisis that is worsening current problems of domestic agromanaging development. This leads to reduction in "safety margin" of production. Thus, it results in decrease of potential of its further development that is based on the principles of economic stability. Furthermore, among other consequences are fixed structural imbalance, monoprodukt export orientation, lack of proper ecological justification in agricultural activity. Under such conditions the

growth of farm-production which on the one hand is represented by the positive phenomenon that comprises the improving of food security state and the strengthening of export currency receipts, on the other hand, bears threats to the state of social and ecological spheres that can finally decrease economic results of such growth substantially.

Analysis of recent researches and publications. The problem of assessing the state of agricultural sector of Ukraine and the resource potential of its development is the subject of many national authors, in particular Lupenko Yu.O., Malik M.J., Shpykuliak O. H. [1], Paskhaver B.J., Moldavan L.V. [2], Sabluk P.T. [3].

The objective of the article is studying the current state of domestic agricultural, resource potential and opportunities for further development in the terms of the growth of constraints of land and water resources on the basis of ecological principles and resource conservation.

© O.V. Shubravska, K.O. Prokopenko, 2016

Statement of main results of the study.

The agriculture of Ukraine each year shows the enviable progress especially noticeable comparing to the present difficult economic situation in the country. In 2014 the index of the branch output was 102,8% (including agricultural enterprises - 104,1% and population farms - 101,2%), in 2015 there was a natural reduction in the production (up to 95,2%), due to the difficulty of obtaining high yields for several consecutive years. Expected results 2016 should be the same as last year or slightly higher, because the index of agricultural production for 8 months of current year has made 100,1%. It confirms the tendency of stable increasing of the industry release volumes. Thus, the annual average index of gross output of agriculture of Ukraine in 2001-2005 made 3,5%, in 2006-2010 - 1,7%, and in 2011-2015 – 4,8%. In 2015 because of significant increase in volumes of farm-production against the general falling of national economy the share of the branch in gross value added has reached 14,0%.

Generally such high rates were provided by the increase in production of crop products (mainly due to the growth of crops yields).

Major factors of agricultural production increase in Ukraine were:

- favorable weather conditions which are one of decisive factors of receiving heavy yields;
- growth of the real income of the population which has increased demand for agricultural products;
- growth of economic interest in the development of the sector due to conducted agricultural reforms;
- concentration of production, growth of investment activity of the large nonagricultural capital, activation of the foreign trade activity;
- strengthening of the state support of farm-production;
- dynamic development of the food industry which promoted increase in demand for agricultural raw materials.

In medium-term perspective growth remaining in production of agriculture products is expected (under the condition of creating a favorable economic mechanism) that undoubtedly will promote strengthening of the industry positions both in macroeconomic proportions, and in global measurement.

Agriculture of Ukraine from the 90s of the last century suffered considerable changes in relation to a structure, quality and amount of foregoing inputs. Especially it concerns their distributing between basic producers: agricultural enterprises and households.

Process of concentration of land grounds at units of agrarian managing (mainly by transition of farms of average group in extreme) is increasing, the number of agrarian households is reducing, their average sizes are growing, and not in terms of indicators of security with the land, but also funds and productivity.

In 2015 the quantity of households reduced by 0,7%, and the area of the land plots increased by 0,2%. The average size of the enterprises also increased by 0,9%. In the agrarian enterprises the tendency of further managing intensification remains (e.g. total amounts of cattle and poultry exceeded sale volumes by 3,1%, crops yields and productivity of cattle and poultry increased).

The process of concentration in the livestock enterprises is especially highlighted. In 2015 4,6% of the enterprises contained 64,4% of all pig livestock, and a bit more than a quarter of all poultry-farming enterprises (28,0%) produced 97,6% of poultry population. The concentration intensified. In particular, if in 2013, 24 enterprises or 0,5% manufactured 58,8% of total meat, then in 2015 - 23 enterprises produced 64,5%.

The small sizes and low technical equipment cause considerable (by five times) gap between farms of the population and agricultural enterprises in terms of labor productivity indicator. But, for the same reasons, population households exceed the enterprises in terms of land productivity index and capital productivity.

Resource availability and resource efficiency of agricultural production. Achievement of stable growth rates directly depends on availability of resources and their effective use. Results of agrarian sector activity are based on the security and quality of land, technical, labor, water resources, climatic conditions.

Ukraine has considerable reserves of the land suitable for agricultural production. The land fund of Ukraine is around 60,4 million hectares, 41,5 million hectares of which are agricultural lands. Their highest share is formed by arable land (85,4%), and 12,1% of the land is hayfields and pastures. It is obvious that in Ukraine ecologically

permissible ratio between the areas of arable land, natural grounds, woods is broken that negatively influences stability of agrolandscape and conducts to strengthening of erosive processes.

The agricultural development of the land fund in Ukraine forms 68,8% of total land, in particular plowed land is around 53,9% that, according to the standard norms, corresponds to conditionally favorable level. For example, in France the plowed land of the territory composes 33,5%, in Germany – 34%, Poland - 36,5%, Belarus - 27,2%. It should be noted that since 1990 this indicator in all specified countries (except for France) has tended to reduction.

Ukraine is the country with the high level of agrarian wealth. And though during the independence years it was considerably lost (the

general reduction for 1990-2012 was estimated at the level of 32%) [2, pp. 48-72], nevertheless, due to, first of all, the land resource potential, relative attractiveness of the industry for the large capital, and, last but not least – due to mentality of rural toilers, the remained level of resource provision is still sufficient for maintenance of the stated above significant rates of farm-production development.

Efficiency of use of resource components produced by domestic manufacturers is generally low, though it is gradually improving. It may be proved by the reduction of resources quantity, used for production per unit in the conditions of the increase in outputs noted above (since 2000) (Table 1).

Table 1

Availability of resources per 1000 UAH of gross output in the agricultural enterprises of Ukraine

Indicator	Availability of resources per 1000 UAH of gross output in the comparable prices of 2010					% to 1990	
	1990	2000	2010	2013	2015	2000	2015
Agricultural lands, <i>hectares</i>	0,194	0,515	0,219	0,161	0,157	2,7 times	80,9
Fixed assets: tractors, <i>unit</i> *	2,497	5,498	1,608	1,069	0,970	2,2 times	38,8
combines, <i>unit</i> *	0,777	1,576	0,443	0,220	0,224	2 times	28,8
power capacities, <i>kW</i>	0,551	1,203	0,390	0,316	0,235	2,2 times	42,6
Current assets: fertilizers, <i>cwt</i>	0,213	0,048	0,113	0,109	0,107	22,5	50,2
feeds, <i>tons</i>	0,393	0,276	0,125	0,090	0,090	70,2	22,9
concentrated feeds, <i>tons</i>	0,139	0,072	0,084	0,063	0,066	51,8	47,5

* Per 1 million UAH of gross output in the comparable prices of 2010.

Source: it is calculated based on the data of State Statistics Service of Ukraine[4].

Concerning the use of current assets it may be noted that in 2000 the rate of their reduction was above the rate of reduction in production. Data presented in table 1 also testifies that efficiency of land resources use grows at lower rates than other resources.

Growth of resource productivity indicators in the agricultural enterprises of Ukraine, which

confirms some positive dynamics of production efficiency (Table 2). It is worth noting that the growth of labor productivity in the agricultural enterprises of Ukraine is connected primarily to considerable reduction in amount of employees and fixed assets.

Table 2

Dynamics of resource efficiency indicators of Ukrainian agricultural enterprises

Indicator	2000	2005	2009	2010	2013	2015
Production per 1 employed in agriculture, in constant prices 2010, thousand UAH	27,1	72,6	132,7	134,2	201,2	267,4
Production per 100 hectares of agricultural land, in constant prices 2010, thousand UAH	168,1	299,3	443,6	437,3	641,2	649,1
Production per 1 UAH of current assets at current prices, UAH	1,19	1,12	0,90	0,92	0,85	1,14
Production per 1 UAH of fixed assets at current prices *, UAH	0,22	0,48	0,74	0,85	1,09	1,83

*data of 2014

Source: it is calculated based on the data of State Statistic Service of Ukraine [4].

In recent years concentration of production, growth of investment activity of the large non-agricultural capital, activation of the foreign

trade activity have enabled improving of the fixed and current assets quality. It reflected in productivity index (Table 3).

Table 3

Productivity of some agricultural products in 2014

Indicator	Ukraine		Poland	Germany	USA	France
	2014	2015				
Yield, cwt per 1 ha – grain	44,0	41,0	42,7	80,5	76,4	75,6
– potatoes	176,4	161,4	277,7	474,2	471,5	479,4
– sugar beets	476,5	435,8	682,5	798,6	613,3	924,3
– sunflower seeds	19,4	21,6	17,1	23,0	16,5	23,7
Milk yield per cow, kg	4508	4644	5388	7293	9902	6414

Source: it is calculated based on the data of State Statistic Service of Ukraine and FAOSTAT [6].

Important growth factor of labor productivity in agriculture and providing sustainable rural development is the level of technical equipment and opportunity to apply the most updated technologies in the agricultural industry, i.e. provision with fixed assets. The insufficient financing of agricultural activity noted above has an effect on its procurement with material resources. Thus, provision of funds in the industry is almost ten times below average.

Procurement of the Ukrainian agricultural enterprises with combine harvesters has decreased to 4 units per 1000 hectares of grain crops. Regarding the tractors this number is 8 per 1000 hectares of arable land. Meanwhile, for example, in Poland security with tractors, according to the World Bank, are 126 units, in Germany - 84 units, France - 64, the USA - 27, Canada - 16, Argentina and Belarus - 9 units [14]. The lack of the corresponding equipment

leads to considerable losses of crops. According to experts, such losses were 10-11% in last years.

External trade of agricultural products and positions of Ukraine in the world food market. Despite low efficiency and low capital-labor ratio of agrarian sector takes significant place on gross indicators of production Ukraine in world economic proportions. This finally resulted in not only increase in quantitative indices, but also their stabilization.

During the entire independence period Ukraine has been steadily included in the top ten countries - world leaders in production of barley (6,3% of world production), buckwheat (8%), sunflower, potatoes, sugar beet and in the top twenty countries - producers of wheat, corn, rapeseed, milk. The role of Ukraine in the world market of sunflower oil and grain (Table 4, 5) is especially noticeable.

Table 4

Share of Ukraine in world market indicators of sunflower seeds and sunflower oil, %

	Production			Export		
	2011/2012	2014/2015	2015/2016 (expect.)	2011/2012	2014/2015	2015/2016 (expect.)
Sunflower seeds	24,7	25,8	28,8	14,7	2,7	3,4
Sunflower oil	26,5	29,1	30,9	61,0	52,6	54,2

Source: Estimated according to the United States Department of Agriculture, 2016 [5].

Table 5

Share of Ukraine in world indicators of grain market, %

	2009/2010	2010/2011	2011/2012	2013/2014	2014/2015	2015/2016 (expect.)
Wheat						
Production	3,0	2,6	3,2	3,1	3,4	3,7
Export	6,9	3,2	3,5	6,0	6,9	9,3
Corn						
Production	1,3	1,4	2,6	3,1	2,8	2,4
Export	5,5	5,5	13,0	15,4	13,9	13,2
Barley						
Production	7,8	6,9	6,8	5,2	6,7	5,9
Export	33,3	16,1	12,1	16,0	15,4	14,6

Source: Estimated according to the United States Department of Agriculture, 2016 [5].

In 2013 in world trade of agrifood products the export share of Ukraine was 1,2% [6]. In 2014 Ukraine had the 6th place in world export of wheat, corn - 3, barley - 4, sunflower oil - 1, soy - 6, poultry - 7. By 2024, according to the expert estimates of OECD-FAO, Ukraine will have increased production the rough grain - by 9%, oilseeds - by 13,6%, vegetable oil - by 11%, poultry - by 27%. It may allow to increase export of rough grain crops - by 7%, oilseeds - by 15%, vegetable oil - by 8%, poultry - by 1,5 times [7].

At the same time, despite noted positive trends, international experts estimate low efficiency of agrarian policy of Ukraine. So, according to WEF in 2016/2017 the rating of global competitiveness of Ukraine was 85. Furthermore, the state has taken the 69th place among 138 countries in terms of agrarian policy value index (agricultural policy costs) [8].

Agrifood production of Ukraine plays an important role in improvement of condition of the state payments balance. Export of agrifood products provides more than 38% of all foreign trade receipts in recent years (in 2009-2012 this number was 22% on average, in 2013 - 27%, and in 2014 - 31%) and steadily exceeds the corresponding import. Volumes of the latter are almost four times smaller. That creates substantial positive balance of the agrifood products foreign trade balance (around 10 billion dollars on average in 2012-2014, and 11,1 billion dollars in 2015).

The structure of Ukrainian agrifood export during its independence was transformed towards the dominance of plant products share, firstly, grain and seeds of oil-bearing crops that has caused preservation of high specific weight (more than 50%) of raw products in agrifood export of the country.

The domestic food market of the country is mostly saturated with domestic production, which share according to our estimates is around 87%. The official statistics confirms it. Particularly, in 2013-2015 the share of sales of foodstuff made on the territory of Ukraine through distribution network of the enterprises was 85%. Products of not competing import usually have the highest specific weight, namely: tea, coffee, fish and fish products, tropical fruit, etc.

In section of crop products the import share in the domestic market is insignificant except for fruits, berries and grapes (here the corresponding indicator reaches half of internal consumption). However, as it was noted, mostly it is connected with import of products which are not produced in Ukraine.

Ecological component of agricultural development of Ukraine. Agrifood production around the world is a crucial consumer of natural resources. In Ukraine the situation in the field of farm-production resources use is very adverse. In addition to the high levels of agricultural development and plowing of the farmland stated above on the territory of Ukraine the steady tendency of deterioration of qualitative composition of soil is observed: their acidulation, salinization, destructurization and dehumification. Thus, around 43% of total area is subjected to dehumification and about 39% - to soil reconsolidation [9].

Agriculture in Ukraine is placed mainly on black soil and soil of black soil type (60% of total arable lands area), and potential ability of the Ukrainian lands to supply food is estimated within 150-500 million people [10]. However, soil fertility in Ukraine constantly decreases: annually because of water and wind erosion from 450 to 600 million tons of fertile layer of earth is lost, 30 million hectares of agricultural purpose lands are recognized as degraded, and from 14 to 17 million hectares – erosion-dangerous [11].

Besides, agrarian land use in Ukraine is recognized as ecologically unbalanced. It is considered acceptable when the share of natural forage grasslands form from 30 to 50% share in the structure of farmlands. In Ukraine this number is only about 19%.

Ecological issue of the land use remains unstable in the territory of Ukraine. In six regions of the country (Dnepropetrovsk, Donetsk, Zaporozhye, Kirovograd, Nikolaev and Odessa, i.e. in the main regions of grain and oily production) land use is unstable.

Agriculture of Ukraine is responsible for formation of 3% of total waste. Though this figure looks rather insignificant, however recycling of the main production waste is one of the efficient solutions for energy efficiency increase and emissions of the carbonic gas reduc-

tion. The latter is also promoted by nitric fertilizers and pesticides use rationalization.

One of factors of agricultural production growth ensuring is irrigation. However large-scale use of irrigation is thought to be unreasonable, as Ukraine is the water scarce country. During dry years 0,67 thousand CBM of river drain is accounted per person (procurement with water resources decreases from the West to the East of Ukraine). At the same time according to the definition of the UN in case if this figure do not exceed 1,5 thousand CBM, such country is considered to be water scarce.

Due to the current and expected climatic changes in Ukraine the problem of water resources rational use for overcoming the effects of droughts will become aggravated further. To solve this problem it is necessary to expand use of moisture saving technologies, to develop selection and use of drought-resistant cultures seeds, and also to recover the irrigation system that was operating earlier in the country. However it is known that farming irrigation consumes up to 80% of global fresh water supply, from half to 2/3 of which it is lost during surface irrigation [12]. Therefore many countries, especially water scarce ones develop systems of more economical drip irrigation. In Ukraine the areas under such systems have grown almost by 9 times during the last decade and in 2013 the area was more than 76 thousand hectares.

Ukraine the territory of which, by estimates, consists of 8 million hectares of environmentally friendly black soil, has extremely favorable conditions for organic production expansion. That may allow increasing outputs and export of the food without increasing of the negative impact on environment.

Organic production in Ukraine has obviously expressed export focus, however domestic market develops dynamically too. During 2007-2014 it grew by 29 times (to 14,5 million euros) [13]. Besides, both the number of farms manufacturing organic products and their arable Land area increased (from 31 in 2002 to 250 in 2015 and from 164 to 400 thousand hectares respectively). However, this area is 1% of total area of farmlands of the country. Nowadays Ukraine takes the 11th place in Europe in terms of the certified organic lands area.

Taking into account the environment which is available in Ukraine for the organization of organic production, in medium-term perspective the share of organic lands in their total quantity can reach 5% [2, p. 150]. At present stage development of the agricultural production organic direction, according to the Ukrainian farmers, is mostly restrained by the absence of products certification national system that consists of the certification authorities recognized in the world, the high cost of the certification procedure operating in the country (now often carried out by foreign certification authorities), lack of support from the state (both financial, information and consulting) upon transition from traditional to organic production.

Conclusions. Level of providing agriculture in Ukraine with land resources is rather high, however the dominance of extensive agriculture technologies, lack of high quality material and current assets reduce efficiency of its usage. The main problems are the following: increase of land resources use and protection efficiency based on the reduction of their plowing and widespread of agriculture modern systems, the termination of soils degradation and promoting to growth of their fertility; achievement of the farmland balanced ratio in zone systems of land use.

Labor force of the agricultural enterprises of Ukraine tends to reduction. Thus the technical potential of the farm worker is mainly insufficient for intensive conducting production and considerably lags behind the level of advanced countries. At the same time, despite fast reduction of the employees occupied in agriculture, there is simultaneous production and value added increasing that testifies to growth of labor use efficiency.

Long reduction of capital investments worsened quantitative and qualitative condition of industry production means that finally led to decline in labor productivity and growth of resource intensity. However gradual recovery of fixed assets in Ukrainian agrarian sector is yielding some positive results.

The main task of agrarian sector is increase in production of the food in the conditions of economical land use, labor, capital, water resources. In the near future during the assessment of resources use efficiency and their procurement not factors of economic efficiency,

but the principles of environmental friendliness and resource-saving will be crucial. Growth of land, water resources and energy consumption limitation, owing to intensification, will lead to methodological approaches update to define the priority directions of resources use.

The powerful growth of Ukrainian farm-production observed during the last years is fol-

lowed by increase in anthropogenous influence on surrounding environment. In this context implementation of "organic agriculture" system is believed to be very perspective. Ukraine has considerable opportunities for development of this agriculture direction, however to implement thus sufficient support of the state is necessary.

References

1. Lupenko, Yu.O., Malik, M.J. and Shpykuliak, O.H. (2014), *Innovative development support of agriculture in Ukraine: problems and prospects*, NNTs IAE, Kyiv.
2. Shubravskaya, O., Paskhaver, B., Moldavan, L., Krysanov, D., Prokopenko, K., Udova, L. and Didkovska, L., (2014), *Agrifood development of Ukraine in the context of food security*. Kyiv: IEF.
3. Sabluk, P.T. and al, (2011), *Organizational and economic modernization of the agricultural sector*, NNTs IAE, Kyiv.
4. State Statistics Service of Ukraine, (2016), *Agriculture 2015*. – Statistical Yearbook. Kyiv: SSSU.
5. United States Department of Agriculture, 2015. Foreign Agricultural Service data. [online] Available at: <<http://www.fas.usda.gov/>> [Accessed 25 September 2016].
6. Food and Agriculture Organization of the United Nations. Statistics Division (FAOSTAT), 2015. *Trade - Crops and livestock products* [online] Available at: <<http://faostat3.fao.org/compare/E>> [Accessed 25 September 2016].
7. OECD/Food and Agriculture Organization of the United Nations, 2015, *OECD-FAO Agricultural Outlook 2015*, [online] Available at: <http://dx.doi.org/10.1787/agr_outlook-2015-en> [Accessed 25 September 2016].
8. World Economic Forum, 2016. *Global Competitiveness Index*. [online] Available at: <http://www3.weforum.org/docs/GCR2016-2017/05FullReport/TheGlobalCompetitivenessReport2016-2017_FINAL.pdf> [Accessed 28 September 2016].
9. Ministry of Ecology and Natural Resources of Ukraine, 2012. *National Report on the State of Environment in Ukraine in 2011*. [online] Available at: <<http://www.menr.gov.ua/docs/activity-dopovidi/NacDopovid2011.pdf>> [Accessed 25 September 2016].
10. National Institute for Strategic Studies, 2011. *The development of agricultural production as a precondition of food security Ukraine*. [online] Available at: <<http://www.menr.gov.ua/docs/activity-dopovidi/NacDopovid2011.pdf>> [Accessed 25 September 2016].
11. Korol, O., 2012. *Review of soil fertility and Ukraine*. [online] Available at: <<http://infoindustria.com.ua/plodorodie-pochv-sevooboroty-structura-zemelnih-ugodiy/>> [Accessed 25 September 2016].
12. United Nations Environment Programme, 2009. *Global green new deal*. Policy brief. March 2009. [online] Available at: <http://www.unep.org/pdf/A_Global_Green_New_Deal_Policy_Brief.pdf> [Accessed 25 September 2016].
13. Organic Federation of Ukraine, 2016. *Organic in Ukraine*. [online] Available at: <<http://www.organic.com.ua/uk/homepage/2010-01-26-13-42-29>> [Accessed 25 September 2016].
14. World Bank, 2015. *World Development Indicators 2015*. [online] Available at: <<http://wdi.worldbank.org/table/3.2/>> [Accessed 24 September 2016].

The article has been received 03.10.2016

*

Новини АПК

Український аграрний експорт перевищив 9 млрд дол. США

З січня по серпень 2016 року, за даними Держстату, Україна експортувала аграрної продукції на суму 9,1 млрд США, що становило 40,1% національного експорту за цей період.

У структурі аграрного експорту лідирують зернові культури (3,6 млрд дол. США), готові харчові продукти (1,4 млрд дол. США), насіння і плоди олійних рослин (0,7 млрд дол. США) та залишки і відходи харчової промисловості (0,6 млрд дол. США).

За 8 місяців поточного року Україна імпортувала аграрної продукції на 2,5 млрд дол. США, або 10,3% від усього імпорту до країни. Основою аграрного імпорту стали готові харчові продукти (1,1 млрд дол. США), продукти рослинного походження (0,9 млрд дол. США) та риба і ракоподібні (0,2 млрд дол. США).

У період з січня по серпень 2016 року зовнішньоторговельне сальдо аграрної продукції сягнуло +6,6 млрд дол. США.

Прес-служба Мінагрополітики України

*В.С. ДІЕСПЕРОВ, доктор економічних наук
Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки»*

Ефективність виробництва в сільськогосподарських підприємствах Сумської області

Постановка проблеми. За радянських часів засобами жорсткого адміністративно-командного впливу вирівнювалося становище господарюючих суб'єктів. Колгоспи й радгоспи певної зони мало відрізнялися за розмірами, складом, результативністю виробництва, оплатою праці, іншими характеристиками. Господарства були стабільно прив'язані до сіл, сільрад, мали стале землекористування, гарантований збут продукції та матеріальне постачання. Тепер умови господарювання зовсім інші, підприємства вільні в своїй діяльності при тому, що вони, як правило, утверджують приватну самостійність і мають мінімальні соціальні зобов'язання. За нових умов вони стали надто різними за всіма ознаками, і кожне з них виявляється унікальним господарюючим суб'єктом. Це вимагає окремого аналізу кожного підприємства, а також виділення при цьому їх різних груп за тими чи іншими ознаками, з виведенням відповідних висновків. Однак у публікаціях із питань ефективності виробництва автори нечасто виходять на конкретні господарюючі суб'єкти й здебільшого оперують обласними та середньоукраїнськими показниками.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У опублікованих результатах досліджень не трапляються аналізи ефективності на ос-

нові системи показників, які б характеризували обсяги створеної доданої вартості, її використання, окупності всіх витрат на вироблену продукцію, взаємозв'язки різних економічних характеристик.

Відсутність розгорнутих аналізів конкретних підприємств пояснюється, насамперед, недостатністю інформації, яка виходить від підприємств, і тут закономірні претензії до державної статистики. Все ж є можливість, залучивши масиви інформації, що формуються в підприємствах, сільрадах, районних відділах статистики, різнобічніше характеризувати ситуацію в підприємствах, які становлять головний сектор аграрної економіки.

Мета статті – з'ясувати тенденції розвитку сільгосппідприємств у нинішніх умовах, виявити можливості нагромадження у них доходів як джерел для подальшого соціально-економічного розвитку села, показати методику розробки обласного масиву інформації із статистичних форм сільгосппідприємств, який достатній для того, щоб виконати детальніший аналіз порівняно з тими, які масово традиційно практикуються в аграрній і сільській економіці

Виклад основних результатів дослідження. Розглянемо діяльність сільгосппідприємств Сумської області, використавши масив статистичної економічної форми № 50-сг за 2014 рік й іншу інформацію з публікацій та Інтернету. Основні висновки з цього аналізу виявляються загалом такими

ж, як і за матеріалами по інших регіонах. Разом із тим вони одержують точну адресність та можуть бути використані для управління економікою на місцях. На жаль, вимоги щодо конфіденційності статистичної інформації (шкідливі з погляду прозорості й боротьби з корупцією) дають змогу оприлюднити їх тільки за номерами підприємств в обласному масиві статистичної форми. До того ж у представлених формах чимало помилок, неточностей, невідповідностей – наслідки як недоглядів, так і свідомих викривлень із певною метою.

Сумщина, як і кожний регіон, специфічна. Більша частина її території сприятлива для аграрного виробництва. Разом із тим

умови тут не кращі порівняно із середніми, якщо врахувати північно-східне розташування, більш континентальний клімат, найменшу по країні людність сільських населених пунктів, велику протяжність кордонів з Росією.

У таблиці 1 наведено характеристики підприємств у порайонному розрізі. Десята їхня частина зареєстровані в семи містах обласного підпорядкування. Це характерна ситуація, яка утруднює аналіз територій, обмежує можливості сільських громад. Пояснюється вона тим, що нові господарі часто намагаються утаємничувати свою діяльність, уникати соціальних зобов'язань.

1. Характеристики сільгоспідприємств Сумської області, 2014 р.

Район	Площа с.-г. угідь, га	Їх частка в території району, %	Зайнято в рослинництві та тваринництві, осіб	Їх частка у сільському населенні, %	Кількість підприємств за площею с.-г. угідь, га				Вироблено на 100 га угідь, ц				С.-г. угідь на умовну голову ВРХ, га
					0	<500	501-5000	>5000	зерна	насія олійних	продукції вирощування	молока	
Білопільський	77164	51,4	810	3,9	-	5	8	5	4382	900	4	73	45,9
Буринський	26289	19,4	296	1,8	-	2	9	-	4143	531	7	100	28,2
Великописарівський	32583	39,3	681	5,6	-	3	11	2	2905	883	7	161	22,0
Глухівський	51741	30,4	706	3,6	2	2	8	4	3903	771	5	36	96,3
Конотопський	52074	31,2	922	3,4	-	8	17	2	2809	668	15	196	12,3
Краснопільський	41898	30,8	1049	5,7	1	2	18	-	2502	701	43	128	19,9
Кролевецький	33938	26,1	596	3,9	-	5	11	3	2987	709	9	185	12,5
Лебединський	42356	24,9	795	3,9	-	2	13	2	3787	661	18	147	13,2
Липоводолинський	47004	52,2	1186	8,5	-	3	9	3	3551	677	19	126	18,1
Недригайлівський	24940	24,1	491	3,1	1	1	3	3	2801	563	8	148	20,5
Охтирський	34600	26,9	1412	5,8	-	3	16	-	2721	512	25	298	6,5
Путівльський	38017	34,6	439	3,6	-	1	7	3	3813	714	1	474	6,8
Роменський	65742	34,6	1454	4,3	1	5	9	3	4750	485	8	154	21,0
Середино-Будський	22449	20,0	199	2,6	-	4	12	1	1467	408	4	91	18,7
Сумський	79315	42,8	2086	4,0	2	9	28	2	3039	670	103	320	11,1
Тростянецький	30935	29,5	625	4,2	-	3	6	2	2988	549	22	212	12,6
Шосткинський	31010	25,6	316	2,3	-	2	12	1	3652	216	9	97	23,2
Ямпільський	14620	15,5	180	2,3	-	1	5	1	3319	126	3	31	61,3
Міста обласного підпорядкування	66594	x	1310	x	5	10	15	4	3368	1018	42	251	17,2
Разом	808269	x	15553	x	12	71	217	41	3435	673	24	180	15,9

Джерело: Дослідження автора на основі статистичних форм «Основні економічні показники сільськогосподарських підприємств Сумської області».

Істотно різняться по районах та загалом стала низькою частка угідь сільгоспідприємств у площах територій. Зовсім недостатнє забезпечення підприємствами місцевого населення робочими місцями. Врахуємо, що

у статистичній формі показана чисельність тільки безпосередньо зайнятих у сільськогосподарських галузях працівників. Загальна чисельність їх у підприємствах вища приблизно на третину. Але й разом з цим частка

селян, які мають постійну роботу в місцевих підприємствах, не перевищує 5-7 %. Головна причина – неінтенсивна структура виробництва внаслідок занепаду трудомістких галузей.

Переважає частина підприємств знаходяться у широкому, а водночас оптимальному, діапазоні землекористування – від 500 до 5000 га сільгоспугідь. Ті, що з меншими площами, можуть виявитися замалими для впровадження нових технологій, висопродуктивної техніки. Завеликі ж площі угідь бувають небажаними з погляду зв'язку виробників із селянством, особливо якщо вони не в одному масиві. Підприємства з площами угідь понад 5000 га розглядаємо як маловідповідні умовам Сумщини, хоча частина з них можуть бути бездоганними за економічними та соціальними критеріями. Вищої ефективності багатоземельні підприємства здебільшого не показують. По 41 підприємству з понад 5000 га окупність усіх витрат становила 108,9%, тоді як по решті 300 підприємств – 117,1%, а додана вартість на гектар була – відповідно 1514 і 2110 грн. Однак по всій країні з'являються господарюючі суб'єкти (здебільшого олігархічні), які нарощують свій земельний капітал десятками тисяч гектарів. На Сумщині перевищили рубіж у 10 000 га угідь 10 підприємств. Найбільше землі у зареєстрованих в Білопільському районі № 55 – 23 468 га і в № 249 по Роменському району – 23 939 га. У них обох показники ефективності були гіршими порівняно із середньообласними.

Існують підприємства без сільгоспугідь. Вони мають специфічний напрям – птахівницький, овочівництво закритого ґрунту. У даній області їх 12, причому п'ять – у великих містах. Ще у багатьох підприємствах по 1-5 га. На Сумщині це все дрібні виробництва. В інших областях діє низка підприємств під дахом з особливо високими прибутками й великим штатом працівників.

У таблиці показано обсяги виробництва масових галузей. По всій області, як і по країні загалом, виробництва зерна та олійних культур відтіснили інші галузі завдяки високій рентабельності й надійному ринку. Частина підприємств виробляють тільки зерно. Далеко не завжди така вузька спеціалізація забезпечує вигідне та надійне господа-

рювання. Олійні культури зайняли 31,1% площі ріллі, у тому числі під соняшником було 17,9%. Цю найбільш кон'юнктурно вигідну культуру поширили на всі райони, включаючи й північні, де її раніше не вирощували. Нетиповими стали 79 підприємств, які не мали олійних культур.

Буряківництво збереглося тільки в шести підприємствах чотирьох районів на площі 1154 га. Найбільші посіви – 380 і 422 га, найзначніша частка буряків у ріллі в підприємстві Конотопського району – 22,2% площі ріллі, але врожайність невисока. Втім у підприємстві з найбільшими посівами з гектара зібрали по 622 ц коренів. Потенційно область могла б залишитися однією з провідних у галузі, яка вже довела свою перспективність, але в районі повний занепад підприємств цукрової промисловості.

Посадки картоплі зменшилися до 456 га у восьми підприємствах, із них 400 га вони займали в № 217 Недригайлівського району. У ньому була також найбільша площа овочевих культур – 30 із 43 га в чотирьох підприємствах. У цьому великому господарстві частка площі картоплі становила 7,7%, овочів – 0,58%, а у виторгу від усієї рослинницької діяльності – відповідно 21,0 і 4,7%. Досягнуто високої врожайності картоплі – 303 ц/га, овочів – 613 ц/га. Це одні з найкращих результатів по Україні й аргумент на користь відновлення виробництва таких інтенсивних культур у сільгоспідприємствах.

Високий потенціал в області також у плодівництві. Але плодоносних насаджень тільки 293 га садів у семи підприємствах і 64 га ягідників у п'яти. Найбільша площа саду – 136 га – була в № 35 Охтирського району при врожайності 93 ц/га. У ньому ж із 9 га зібрано по 41 ц ягід. Частка саду в угіддях – 2,9%, у виторгу – 5,4%. Підприємство й у цілому мало високі економічні показники – відшкодування всіх витрат – 129%, додана вартість на гектар угідь – 3451 грн.

Із 341 підприємства зберегли тваринництво 165, скотарство – 107. У багатьох випадках воно зовсім незначне, майже скрізь порівняно з рослинництвом тваринництво не вигідне для виробників. Проте у семи підприємствах витрати тут відшкодувалися більше, як у півтора раза.

Найбільш проблемна велика і винятково важлива галузь скотарства. В останній графі таблиці 1 показана щільність скотарського поголів'я. Вона дещо вища за середньоукраїнську, а по районах дуже різна, що можна пояснити виключно суб'єктивними чинниками. Практика доводить, що тепер необтяжливо для економіки підприємства мати умовну голову худоби (корова – 1, молодняк – 0,4) не більше, як на 10 га сільгоспугідь. Таких підприємств зі збереженим скотарством було 66. Даному ж критерію задовольняв у цілому тільки Охтирський район. Висока щільність виявляється й по Путивльському, але тут підозрюємо недостовірність інформації – 527,4 корови (95,5% районного показника) записано на одне підприємство, частка якого в площі угідь становила 14,7%. Сукупність 66 господарств не поступалася ефективністю порівняно з іншими 275 підприємствами. Відшкодування витратом витрат становило – відповідно 111,9 і 113,2%, а додана вартість на гектар угідь – 2286 та 1730 грн. Групування 66 підприємств із збереженим скотарством за співвідношенням галузей показало, що надійніше все ж становище тих, де частка надходження від рослинництва в кілька разів вища. У крайній шостій групі, де у виторгу її перевищення становило 5,12 раза, покриття витрат було 124%, а додана вартість на гектар 3193 грн. Однак і в першій групі, де виторг від тваринницької продукції більший у 6 разів, відповідні показники були цілком задовільними – 108% і 2223 грн.

У скотарстві окремо калькуюються виробництво молока та вирощування худоби. Вигідність першого доведена, а вирощування й відгодівля – найбільш нерентабельна продукція, що спричиняє масове вирізання телят, зведення до мінімуму виробництва яловичини. Оскільки все поголів'я худоби утримується на фермах разом, розподіл витрат по двох об'єктах калькуляції завжди приблизний. Доцільно оцінити ефективність утримання великої рогатої худоби разом. Розрахунки за формою № 50 – сг показали, що по всьому скотарству підприємств Сумської області витрати були покриті виторгом на 99,6%, а по всіх сільгоспідприємствах країни на 89%. Загальні витрати, обчислені таким чином, можуть виявитися дещо зави-

щеними, оскільки допускається повторний рахунок витрат по випоєному телятам молоку, яких форма не показує. Приблизний розрахунок все ж дає вірогідний висновок – галузь скотарства залишається здебільшого не вигідною, при тому, що на численних прикладах можна показати можливості її високої рентабельності.

У свинарстві 53 639 гол. розосереджувалися по 75 підприємствах, із них 69,5% поголів'я мали 10 найбільших – від 1,1 до 8,8 тис. гол. у кожному. Можна вважати ферми такого розміру перспективними. У семи господарствах витрати відшкодовувалися більше, як в 1,3 раза. У підприємстві № 284, де утримували 7530 гол. із добовим приростом 617 г, мали 10,1 млн грн виручки від свинарства.

Вівчарство, як і скрізь, в області зовсім занедбано й суцільно збиткове. Збереглася галузь у 20 підприємствах – усього 3620 гол. Їх би вистачило лише на одну ферму із спеціалізованими отарами. Тільки в семи підприємствах, крім приросту, одержали також вовну.

Птахівництво в області слаборозвинене. У 12 підприємствах утримували 1,5 млн гол. Виробництво яєць мало рентабельність 13%, а витрати по реалізованій птиці відшкодовувалися тільки наполовину.

Тваринництво при масовій втраті в області трудомістких рослинницьких виробництв стає важливим чинником зайнятості, притому, що здебільшого продуктивність праці на фермах залишається низькою. У середньому на працівника припадало 12,6 гол. худоби в умовному обчисленні, або 89,3 свиней, або 2872 гол. птиці. У підприємстві в середньому його обслуговуванням було зайнято 14,6 працівників, а в дев'яти – більше ста. Чисельність тваринників була переважаючою в 78 підприємствах. Зайнятість у рослинництві тепер загалом значно більша, а водночас у 15 підприємствах товарне виробництво представляли тільки тваринницькі галузі.

Площа сільгоспугідь підприємств Сумщини становила 4,44% від загальноукраїнської. При цьому частка області у виробництві зерна – 6,13%, насіння олійних культур – 4,27, продукції вирощування в тваринництві

– 7,42, молока – 5,51%. Частка площ трудовістких культур дорівнювала: картоплі – 1,89%, овочів відкритого ґрунту – 0,16, закритого ґрунту – 4,26, плодоносних садів – 0,51, ягідників – 3,32, поголів'я великої рогатої худоби – 5,80, свиней – 1,70, овець – 3,22, птиці – 0,90%. Загалом область не виділяється на республіканському фоні та має розв'язувати складні завдання як розвитку аграрних виробництв, так й інтенсифікації їхньої структури.

У масштабах більшості областей України виявляються територіальні особливості, які суттєво впливають на сільськогосподарське виробництво. Природні умови Полісся завжди об'єктивно були складнішими порівняно з лісостеповими. У цьому плані на Сумщині особливо вирізняються три найбільш північні райони, що було видно за характеристиками з таблиці 1. Тому доцільно розглянути показники діяльності та ефективності виробництва підприємств саме на цих територіях (табл. 2).

Підприємства значно різняться за розмірами. Поява особливо великих за площами внаслідок їх значної частки у виробництві робить непорівнянними показники різних районів. Здебільшого також суттєво різняться результати господарювання багатоземельних і невеликих підприємств. У таблиці в кожному з трьох районів виділено підприємство, частка площ якого становила 32,0, 29,5 і 67,8%. У всіх районах показники цих власників великих земельних банків були значно гіршими, ніж у масі інших підприємств.

У Середино-Будському районі підприємство № 267 не показувало даних про працівників, не займалося тваринництвом. По області налічувалося 19 підприємств із 23 959 га угідь, по яких не відображалася чисельність зайнятих, а назване серед них було найбільшим. Вочевидь таку велику площу використовували немісцеві хазяї і вона оброблялася технікою та засобами невідомих організацій (поширена скрізь практика, коли сторонньою високопродуктивною технікою забезпечується малотрудомістка технологія). Виробництво мало напівтіньовий характер. За статистичною формою реалізовували тільки десятину вирощеної продукції. Решта пройшла невідомими

каналами. За формальними розрахунками результат визначився величезною мінусовою доданою вартістю. По інших 16 підприємствах району загалом забезпечувалися цілком задовільні результати, що доводить можливість ефективного господарювання і на найбільш північних територіях країни. Звичайно, не всі підприємства спрацювали там вдало. Різниця в ефективності діяльності підприємств практично в усіх районах країни дуже велика.

У Шосткинському районі із 15 підприємств не відшкодували витрат витрат третина, в тому числі № 333 із його великим земельним банком. Малі обсяги доданої вартості при відносно високому рівні оплати праці супроводжувалися в шести підприємствах збитковістю виробництва.

В Ямпільському районі ефективна діяльність не забезпечувалася в жодному підприємстві. Тільки два із семи мали близьку до нульової рентабельність. Підприємство № 340, що заволоділо двома третинами площі угідь, вело діяльність приблизно такого ж характеру, як і вищезгадане № 267 – без ніякого тваринництва, показана реалізація тільки 28% рослинницької продукції. Правда, надавалося робоче місце на 121 га використовуваних угідь. Неспроможність інших підприємств демонструє низький розмір витрат з розрахунку на одиницю площі.

Ефективність діяльності визначається після реалізації продукції. Тому має значення співвідношення між виробленою та проданою того ж року продукцією. Якщо воно завищене чи занижене, показники окупності витрат, прибутку, доданої вартості потрібно відповідно коригувати. Нерідко трапляється значне перевищення розміру реалізації, бо продається ще продукція минулих років. Іноді переважаюча реалізація показує, що виробництво згортається, припиняється. Більше мають непокоїти випадки, коли підприємство офіційно показує замалу реалізацію, або ж вся вона проходить по прихованих каналах. Так, у № 215 утримували 178 корів і зовсім не представляли реалізацію молока. У № 289 із вирощуванням птахопоголів'я показано тільки 1% реалізації, й таким чином занижено додану вартість і прибуток на 4 млн грн.

2. Ефективність виробництва в підприємствах північних районів, 2014 р.

Показники	Середино-Будський			Шосткинський			Ямпільський			Сумська область	Україна
	район	№ 267	інші	район	№ 333	інші	район	№ 340	інші		
Площа с.-г. угідь, га	22449	7187	15262	31010	9158	21852	14620	9915	4705	808 тис.	18206 тис.
Працівники у с.-г. галузях, га	199	-	199	316	127	189	180	32	98	15553	425317
С.-г. угідь на працівника, га	112,8	-	76,7	98,1	72,1	115,6	81,2	120,9	72,4	52,0	42,8
Співвідношення рослинництва і тваринництва, %:											
за працівниками	49,6	-	49,6	163,3	170,2	158,9	445,5	-	197,0	212,6	241,0
за виторгом від реалізації	1279	-	1244	671	472	807	820,4	-	339,8	658,1	411,2
Рентабельність за реалізованою продукцією, %:											
у рослинництві	110,7	1,5	117,2	42,2	15,9	56,4	-19,8	-37,5	34,0	34,1	29,2
у тваринництві	-1,6	-	1,6	-7,7	-22,6	6,3	3,2	-	3,2	-0,1	13,4
Оплата праці на працівника, грн	15508	-	15508	34405	45717	26804	13472	9512	24745	24530	25697
Частка оплати праці у витратах, %	3,3	-	4,8	7,9	10,1	6,3	4,3	1,8	11,7	6,0	6,9
у доданій вартості, %	36,7	-	66,2	117,2	-	486,3	-	-	-	25,6	51,5
Сума доданої вартості, тис. грн	42685	-25065	67750	9274	-9932	19206	-33027	-30326	-2701	1490 млн	21456 млн
На 1 га с.-г. угідь витрати, грн	4144	3945	4237	4455	6282	3689	3885	4314	2980	7907	8811
додана вартість, грн	1901	-	4439	299	-	879	-	-	-	1843	1179
Покриття виторгом усіх виробничих витрат, %	139,6	11,6	195,7	96,6	70,0	115,9	34,5	23,9	66,7	113,0	101,3
Щільність ВРХ – площа угідь на умовну голову, га	18,7	-	12,7	29,2	17,4	26,9	61,3	-	19,7	15,9	21,8
Орендна плата за землю на 1 га угідь, грн	101	-	149	252	304	231	302	284	338	579	702
Частка орендної плати у витратах, %	4,2	-	10,4	5,7	4,8	6,3	7,8	6,3	11,3	7,3	8,0

Джерело: Дослідження автора на основі статистичних форм «Основні економічні показники сільськогосподарських підприємств Сумської області».

У середньому по області сума доданої вартості розподілилася таким чином: оплата праці – 25,6%, відрахування на соціальні заходи – 9,4, амортизація основних засобів – 18,8, розрахунковий прибуток – 46,2%. У значній частині підприємств прибуток завищений за рахунок недостатнього відтворення робочої сили та засобів виробництва.

Розрахунковий прибуток як вирахована таким чином частина доданої вартості – дещо більша сума, як та, що може бути використана на розсуд власників підприємства. Все ж слід вимагати, щоб переважна її частина спрямовувалася на розвиток і вдосконалення виробництва. Звертаємо увагу на підприємства з великими сумами прибутків. Виявилось, що 48 із них мали більше як по 5 млн грн прибутку – всього на суму 692046 тис. грн, або 2582 грн на гектар угідь. У п'яти підприємствах останній показник перевищив 7000 грн/га. Понад

10 млн грн прибутку одержало 21 підприємство, понад 20 млн грн – сім.

Звичайно, становить інтерес, насамперед, діяльність тих виробників, які досягли найвищої економічної ефективності. Беремо при цьому головним критерієм виробництво не менше 5 тис. грн доданої вартості на гектар угідь з умовою, що й покриття витрат виторгом має бути більше як 100%. Не включаємо до цього складу найефективніші підприємства з великим сучасним птахівництвом чи свинарством, де ефективність із розрахунку на гектар об'єктивно значно вища. Такими, що відповідають названим критеріям, виявилися 12 підприємств і за їхніми показниками складено таблицю 3. У їх складі дуже різні підприємства за розмірами виробництва, за землемісткістю робочого місця, за структурою, складом галузей. Примітно, що 8 із 12 підприємств мали тваринництво, половина – із скотарством при

високій щільності худоби. У трьох виторг від продукції тваринництва переважає, хоча рентабельність була здебільшого вища у рослинництві. У тваринництві, як правило, була одна галузь. Водночас у № 44 при високій щільності худоби утримувалося ще невелике поголів'я овець та свиней, вирощували також цукрові буряки. Внаслідок насичення тваринництвом у підприємствах № 98, № 282 виявилася значною частка купованих кормів. При надто високій землемісткості робочого місця у № 94, № 190 у витратах стала високою частка оплати залучених пос-

луг, а виробництво обмежувалося зерновими культурами. Інтенсивна діяльність зі значними сумами доданої вартості вимагає й більших витрат. По області вони становили в середньому 7,9 тис. грн на гектар угідь. У підприємствах, що в таблиці, вони вищі, крім № 164, де майже половину надходжень становила оплата наданих іншим господарюючим суб'єктам послуг. У високоефективних підприємствах здебільшого висока частка розрахункового прибутку в доданій вартості, що вказує на можливість здійснювати інвестиції за власні кошти.

3. Результати діяльності підприємств з високою ефективністю

Но-мер	Площа с.-г. угідь, га	Працівники в рослинництві та тваринництві, осіб	Додана вартість на 1 га, грн	Покриття витрат у с.-г. виробництві, %	Виторг, млн грн			Сума доданої вартості, млн грн	Прибуток, млн грн	Площа с.-г. угідь на умовну голову ВРХ, га	Витрати на 1 га угідь, тис. грн
					від рослинництва	від тваринництва	від надання послуг				
23	11802	194	5487	138	126,4	42,0	1,7	64,8	42,9	6,0	10,3
44	4425	369	5148	130	34,6	15,6	1,7	22,8	8,0	1,6	8,7
54	2164	54	8249	187	27,7	6,7	-	17,9	15,4	4,6	8,5
63	1987	46	6850	169	26,8	3,5	-	13,6	12,0	5,7	9,0
94	1849	5	5193	131	20,1	-	-	9,6	4,7	-	8,3
98	380	43	14009	124	3,8	15,0	-	5,3	4,4	0,5	37,1
164	5437	112	5243	158	65,4	-	44,6	28,5	23,5	-	7,6
167	291	5	10481	155	8,4	-	-	3,1	3,0	-	18,6
190	2400	9	5466	152	34,6	-	0,2	13,1	11,7	-	9,5
212	143	12	11314	147	3,0	1,0	1,1	1,6	1,2	-	19,0
282	1047	52	5487	119	7,0	10,8	1,6	17,8	2,5	2,0	14,3
284	2517	104	6517	123	8,9	41,2	0,0	50,1	7,7	-	16,2

Джерело: Дослідження автора на основі статистичних форм «Основні економічні показники сільськогосподарських підприємств Сумської області».

Висновки. Нинішні сільськогосподарські підприємства стали господарюючими суб'єктами, які різночотіся за всіма характеристиками організації виробництва та його результативності. Приклад низки підприємств Сумщини доводить можливість успішного виробництва не тільки кон'юнктурно вигідних зернових та олійних культур, а й у різних інтенсивних галузях рослинництва і тваринництва. Ефективною може бути сільськогосподарська діяльність також на найбільш північних, об'єктивно гірших за умовами територіях. Розміри переважної частини підприємств області – в оптимальному за площею угідь діапазоні. Ті з них, що сформували великі земельні банки, кращої ефективності не показують. Більшість сіль-

госпідприємств області не одержали значних доходів, а в частині з них була мінусова рентабельність. Водночас сьома частина підприємств мали за рік більше як п'ятимільйонні прибутки, тобто великі кошти для розвитку виробництва, які в масштабі області становлять сотні мільйонів гривень. Насамперед їх слід використати для відновлення скотарства. Сільськогосподарська галузь здатна одержувати суттєві доходи, які мають бути використані для соціально-економічного розвитку сільських територій. Такою повинна бути вимога до власників підприємств – доходи від господарювання на землі мають стати, передусім, джерелом інвестицій у суспільно важливі інтенсивні сільськогосподарські виробництва.

Список використаних джерел

1. Статистичні форми "Основні економічні показники сільськогосподарських підприємств" підприємств Сумської області.
2. Дієсперов В.С. Ефективність виробництва у сільськогосподарському підприємстві / В.С. Дієсперов. – К.: ННЦ "ІАЕ", 2008. – 340 с.
3. Стратегічні напрями сталого розвитку сільських територій на період до 2020 року / [Лупенко Ю.О., Малік М.Й., Булавка О.Г. та ін.]; за ред. Ю.О. Лупенка та О.Г. Булавки. – К.: ННЦ "ІАЕ", 2013 – 74 с.
4. Онегіна В.М. Трансформація сільського господарства та села / В.М. Онегіна. – Львів, 2010 – 254 с.
5. Попова О.Л. Сталий розвиток агросфери України: політика і механізми / О.Л. Попова. – К.: ДУ «ІЕП НАНУ». – 2009. – 352 с.
6. Славкова О.П. Розвиток сільських територій: теорія, методологія, практика / О.П. Славкова. – Суми, 2010. – 330 с.
7. Соціоекономічний розвиток сільського господарства і села: сучасний вимір / [О.М. Бородіна, І.В. Прокопа, В.В. Юрчишин та ін.]; за ред. О.М. Бородіної. – К.: ДУ «ІЕП НАНУ». – 2012. – 320 с.

Стаття надійшла до редакції 08.09.2016 р.

*

UDS 338.43:633.63:664.12

*A.V. FURSA, candidate of economic sciences, senior research fellow,
leading research fellow
Institute of Bioenergy Crops and Sugar Beet of NAAS*

Improvement strategy of competitive ability in the production of sugar beet and sugar

Scientific problem. During conversional changes and settling of market mechanism the units of sugar beet subcomplex APK of Ukraine incurred a stable come-down, a destruction of logistical (material and technical) base of branch, a decreasing in the production volumes of sugar beet and sugar; they got a little differentiated stock of output, a deficient orientation on the demands of consumer, a high costs for the production, matters, components, an undevelopment of communications and other problems. The negative tendencies had induced a discord and a randomness in the sugar market, that, in turn, lead to a bankruptcy and grinded a lot of factories to a halt. Conditions, outlined above, enhance an orientation in sugar beet production on the market economy, internal and external competition, that is they promote forming of a decent competitive environment. In essence, we agree up to a point of M. Porter, "competition – is a dynamic process, that is evolving, ever-changeable landscape, on which it appears new commodities, new marketing

ways, new processes of production and market segments" [5, p. 158].

Current definition of economical competition is fixed in the Act of Ukraine "About defense of economical competition" – contest between the subjects of economical management for the purpose of getting advantages over other subjects due to own achievement, thereby the consumers, subjects of economical management can choose between a few of sellers, buyers, but individual subject of economical management can't determine the conditions of commodity circulation in market [3].

To sum up, it appears pretty acute necessity to supply the current level of competitive ability of domestic sugar beet production in the globalization, to reform the sugar branch, which is foreknown to start on 1st October 2017 in the EU countries.

Analysis of recent researches and publications. Many well-known domestic scientists devoted their works to the problems of exploration of competitive ability of sugar-beet and sugar, among whom the noticeable places are held by V. Bondar [1], M. Kodenska,

© A.V. Fursa, 2016

Список використаних джерел

1. Статистичні форми "Основні економічні показники сільськогосподарських підприємств" підприємств Сумської області.
2. Дієсперов В.С. Ефективність виробництва у сільськогосподарському підприємстві / В.С. Дієсперов. – К.: ННЦ "ІАЕ", 2008. – 340 с.
3. Стратегічні напрями сталого розвитку сільських територій на період до 2020 року / [Лупенко Ю.О., Малік М.Й., Булавка О.Г. та ін.]; за ред. Ю.О. Лупенка та О.Г. Булавки. – К.: ННЦ "ІАЕ", 2013 – 74 с.
4. Онегіна В.М. Трансформація сільського господарства та села / В.М. Онегіна. – Львів, 2010 – 254 с.
5. Попова О.Л. Сталий розвиток агросфери України: політика і механізми / О.Л. Попова. – К.: ДУ «ІЕП НАНУ». – 2009. – 352 с.
6. Славкова О.П. Розвиток сільських територій: теорія, методологія, практика / О.П. Славкова. – Суми, 2010. – 330 с.
7. Соціоекономічний розвиток сільського господарства і села: сучасний вимір / [О.М. Бородіна, І.В. Прокопа, В.В. Юрчишин та ін.]; за ред. О.М. Бородіної. – К.: ДУ «ІЕП НАНУ». – 2012. – 320 с.

Стаття надійшла до редакції 08.09.2016 р.

*

UDS 338.43:633.63:664.12

*A.V. FURSA, candidate of economic sciences, senior research fellow,
leading research fellow
Institute of Bioenergy Crops and Sugar Beet of NAAS*

Improvement strategy of competitive ability in the production of sugar beet and sugar

Scientific problem. During conversional changes and settling of market mechanism the units of sugar beet subcomplex APK of Ukraine incurred a stable come-down, a destruction of logistical (material and technical) base of branch, a decreasing in the production volumes of sugar beet and sugar; they got a little differentiated stock of output, a deficient orientation on the demands of consumer, a high costs for the production, matters, components, an undevelopment of communications and other problems. The negative tendencies had induced a discord and a randomness in the sugar market, that, in turn, lead to a bankruptcy and grinded a lot of factories to a halt. Conditions, outlined above, enhance an orientation in sugar beet production on the market economy, internal and external competition, that is they promote forming of a decent competitive environment. In essence, we agree up to a point of M. Porter, "competition – is a dynamic process, that is evolving, ever-changeable landscape, on which it appears new commodities, new marketing

ways, new processes of production and market segments" [5, p. 158].

Current definition of economical competition is fixed in the Act of Ukraine "About defense of economical competition" – contest between the subjects of economical management for the purpose of getting advantages over other subjects due to own achievement, thereby the consumers, subjects of economical management can choose between a few of sellers, buyers, but individual subject of economical management can't determine the conditions of commodity circulation in market [3].

To sum up, it appears pretty acute necessity to supply the current level of competitive ability of domestic sugar beet production in the globalization, to reform the sugar branch, which is foreknown to start on 1st October 2017 in the EU countries.

Analysis of recent researches and publications. Many well-known domestic scientists devoted their works to the problems of exploration of competitive ability of sugar-beet and sugar, among whom the noticeable places are held by V. Bondar [1], M. Kodenska,

© A.V. Fursa, 2016

V. Mesel-Veseliak [4], O. Shpychak, M. Yarchuk [7] and others.

The objective of the article – to point out the problems of the lagging in a number of proofs in a branch of Ukrainian sugar beet behind European level, to insure economical level of its competitive ability and to set up the conditions reforming of all the market system on

the subject of tendencies, that are being observed in the EU countries.

Statement of main results of the study. The current level of competitive ability of domestic sugar beet production is obviously insufficient to successfully compete in the world market due to number of proofs (Table 1).

1. Comparative characteristics of the main indexes in a sugar beet production of Ukraine and economically developed countries

Index	Ukraine	Economically developed country
Sugar content, %	16,6...17,1	17,5...18,5
Sugar output, %	13,8...14,2	15,5...16,0
Average crop productivity of sugar beet, t/ha	42...48	60...90
Sugar output per 1 ha, t	4,5...6,2	10,0...14,5
Non sugar content in the dry matter of root crops, %	7,5	1,4
Alpha-amine nitrogen and sodium content	twice or threefold as many as the content in the root crops, being grown in the West	
Goodness of cellular fluid, %	85,9...88,6	88...91
Index of production	81...83	88...90

Source: formed by author according to the National Association of Sugar Producers «Ukrusugar» and International sugar organization.

The same is happening with the indexes of sugar quality, that don't measure up the requirements of European quality standards, with the content of ash especially (3,7 times more), with the indicator of color (sugar in Ukraine is 2,3-4,7 deeper).

Furthermore, it produces precious few the 1st category sugar. For example, for the 2014, 1st category is 9,2 % (192 thousand tons), 2nd category is 21,4 % (446 thousand tons), 3rd category

is 68,9 % (1934 thousand tons), 4th category is (approximately 0,5 %) [7, p. 17].

In a case of fair assessment, we must emphasize, that the lagging in a number of proofs in a branch of sugar beet behind European level is due in equal part to natural agents. A vegetational period of sugar beets e.g. in France is 220 days in the comparison to maximal in Ukraine, which is 160 days. Damping is much better on this geographical axis than in Ukraine (Table 2).

2. An influence of a natural indicators (the vegetational period) on a crop capacity level

The vegetational period, days	Average crop capacity, t/ha	Countries
220	80-90	France, Spain, Belgium, Great Britain
190	70-75	Italy, Luxemburg, Austria, Germany, Denmark
160	50-60	Turkey, Ukraine, Poland, Belarus, Baltic countries, Sweden, Finland

Source: formed by author according to the International sugar organization.

The reason is obvious. Yet it can't justify the lagging of Ukraine behind its neighbours: Poland, Belarus, even behind Russian Federation, which has far shorter vegetational period of sugar beets. It happens, when the last generation of Ukrainian hybrids don't fall behind the foreign in crop capacity and sugar content, even exceed them in a resistance to difficult natural conditions and diseases in a number of cases [6, p. 96-97].

Therefore, the bulk of lagging is the subjective indicators, which are induced in the number of negative occurrences such as: a direct breaches of principles of market economy in the sugar beet subcomplex APK; an absence of state strategy to progress branch in rather complicated competitive environment; an inability to perform a modern business projects, to use up the achievements of the world and domestic science for stabilization and increasing of pro-

duction efficiency. If we analyze the West European sugar beet production technologies and compare them with our, they'll essentially differs in the expenses per crop unit, amount and quality of activities. In the West the bulk of expenses are utilized on the machines (materialized labour), the excises on a fertilizer, seeds, means of protection, fuel are 35-40%. The situation is just the opposite in Ukraine – 80% of expenses are used up on the fertilizer, seeds, means of protection, fuel and payment for work, which determines overly large prime cost and low level of profitability.

We still can see the number of waste operations, which are applied in agricultures: breaking up of soil, collecting and transporting of haulm, regulation of plants, selection of root crops, extraction of weeds. The main technological operations are failed to be done in time and in good quality, especially it concerns to sowing, struggling with weeds, pests and diseases; there is a lot of losses in collecting.

Meanwhile, there are number of measures, which don't demand an extra expenses at all. Well-organized discharging of them provides the noticeable crop capacity growth (Table 3).

3. Potential Indicators that Influence on the Crop Capacity Growth and Sugar Content of Sugar beet per 1 ha

Indicator	Crop capacity growth, c/ha
Choosing the best available precursor	4
Optimal work periods in the same volumes of them	5
The balance of NPK + liming of sour soils	12,9 sugar content + 1,3 %
Even placing of stairs	6,8
The quality of works in spacings (don't cut out the plants)	4,2
Selecting and correct usage of means of protection	12,9
Adjusting of the harvesting machineries and carefulness during its transportation and piling	11,5
GRAND TOTAL	57,3 sugar content + 1,3 %

Source: Formed by author according to the data [1, p. 4].

The same situation occurs with usage of progressive technologies in the sugar industry: a number of sugar factories haven't been updating and still have been working at the old, high cost schemes; sugar factories have significant areas (in the amount of hectares) of clamp fields, while West sugar factories use an archaic method of root crop supply on the rod by the way of water-wash; overly huge expenditure of electrical and thermal (heat) energies; a high prices of sugar beets, which in the company with energetics, forms 80% of total expenditures on ton of

sugar; a large amount of workers with low level of salary, which forms 3,5-4,0% in the expenditure structure, while that indicator abroad is 12-15%; unregulated raw materials zones with big radius of root crop delivery on the processing.

The last point induces the reducing of getting juice period and production duration. This way, in 2014 the whole production duration throughout the sugar industry per one factory formed on average 85 workdays. But in the cut of factories it looks somewhat in a different way [7, p. 15]:

Quantity of factories	Quantity of workdays
1	20-30
21	31-45
7	46-60
20	61-90
18	More than 90

There is a difference in a sugar output between sugar factories. For example, in notorious 2014:

Quantity of factories	Sugar output, %
1	Lesser than 12
10	12-13
13	13-14
17	14-15
7	More than 15

The indexes of the number of factories even lesser – 80,1-83,5, especially in Volyn region, Kirovograd region, Lviv region, Cherkassy region. The index of sugar output (the production index) is low, too. It is in the range 76,6-79,0. Only 4 sugar factories – Sokolovskyy, Pervuhinskyy, Zhdanivsky, Zasilskyy – have index 85 and more [7, p. 17, 34].

The usage of fuel and energy resources in sugar industry is pretty important point. So, the component of fuel and energy of technological aims in the sugar prime cost is more than 27%. According to the counts of an experts of The National Association of Sugar Producers of Ukraine “Ukrsugar”, the total expenditures of conventional fuel are approximately 656 K tons and 445 mln kw-hr of electrical energy. In 2014 sugar factories expends on the production needs 460,2 mln m³ of natural gas, 22,8 K tons of pellets, 6,8 mln m³ of biogas, 8,2 K tons of peat [7, p. 18]. That is, natural gas prevails in the current energetic balance. But there is problem for sugar industry with natural gas, concerning the limitation of its supplied amount for the processing of sugar beets. It costs approximately 7200 UAH per 1000 m³. In 2015 its total cost was 3,3 bln UAH or about 40 m³ per 1 ton of processed beets.

It became the stimulus to find some alternative energy source, making use of them to put right the situation. The number of companies and sugar factories are successfully solving that problem. In a way, 8 large enterprises of the branch have already changed over to the coal as the alternative fuel. They're: Globinskiy sugar factory (+biogas); Uzynskyy (+pellets); Zgurovsky (+peat); Gaysinskiy; Kryzhopolsky etc. Another fuel alternatives are added within parentheses.

However, the great part of enterprises are not engaged in the introduction of low-energy measures. The solution of problem is a diversification of sugar beet production – its connection with the production of bioethanol from the wastes of sugar beet processing e.g. the production of molasses and biogas from bagasse and beet leaves (tops). It's possible to organize the production of solid fuel types in the number of enterprises. First of all, all these fuel types should be used up for the providing of sugar-beet production with electrical and heat ener-

gies. The excess should be exported or turned upon the general bio-resource system of Ukraine.

There is another problem, which should be drastically decided to allow Ukraine compete in the sugar market, – the reconstruction of processing enterprises. In the conditions of limited circulating assets, an absence of soft lending, a re-equipment of sugar beet production can take decades, and being forced out from the market this period.

The main way to avoid that – is an engaging of large foreign investments to hold the reconstruction in 3-4 years. According to the accounts of experts of the Institute of Bioenergy Crops and Sugar Beet of NAAS (Ukraine), it additionally should be built an enterprises in the production of bioethanol, biogas, solid fuel types etc. Besides that, we must simultaneously solve the problem of the Ukrainian bioenergetics in general.

The creation and functioning of such bioenergetic complexes in Ukraine are well fitted in the reformation (decentralization) of the system of formation of territorial communities, which will directly be able to participate in the functioning of that complex, in a dealing out of material benefits and in the significant improvement of their material state.

However, an ending of economical reform in Ukraine, an overcoming of venal practices, a solving of a land issue and a realization of other legal and social measures are the obligatory conditions of engaging of foreign investments.

The number of agricultural enterprises and sugar beet factories introduce the leading technologies of sugar beet and sugar production, a building, reconstruction of all the sectors, departments (with a large amount of work and investments), realize the modernization and an automation of technological and heating circuits, even in the hard economical and social conditions. They are a middle-sized integrated unions, based on 1-2-3 sugar factories, with 40-50 K ha of raw material zones. They are public JSC “Salyvonkivskyy sugar factory”, Ltd “Radehiv sugar”, Ltd “Zorya Podillya PK”, sequestered subdivision “Narkevytskyy sugar factory”, etc. In 2015 sugar beet factories grew a sugar beet crop with the content of sugar more than 17 %, which hadn't been for a long time

before. It's possible that it was firstly balanced a supply and a demand of sugar in Ukraine in 2015, that had a positive influence on the wholesale-vacation prices, which were stabilized in the level of 12700-13500 UAH per 1 ton of sugar and still stand in market.

In order to estimate the work of enterprises of a sugar beet industry The National Association of Sugar Producers of Ukraine "Ukrsugar" designed a system of indexes, which determines the efficiency of their work per marketing year and the level of their competitive ability to get close to a high-developed countries. They are [7, p. 23]: a difference between a sugar beet digestion in an acceptance and output of sugar; a content of sugar output in percentage; an amount of the whole produced sugar (including the sugar of 1 and 2 categories in the percentage ratio); a sugar losses during production; a molasses content in sugar; an index of sugar confiscation from the sugar beets; a duration of production; a specific losses of equivalent fuel; a limestone expenses; an introduction of a systems according to the principles of Hazard Analysis and Critical Control Points (system of

food safety management) and ISO (quality management system).

The last index is the most important. It foreknows the realization of measures in the introduction and functioning of ISO and HACCP systems. They ensure that all the kinds of activities in the sugar factory, which influence on the safety and quality of white sugar, will be documented and effectively implemented according to the regulations' requires.

The realization of those systems in the number of factories for the last 2 years has already given the results. For example during 2013-2014 the production of a 1st category sugar was increasing to 9,23-9,44% from 1,68% in 2012. The production of a 2nd category sugar was increasing accordingly from 8,72% to 21,44-24,39% [7, p. 17].

The suggested system involves a determining of individual points, as a ratio of an index to its mean value in the branch. The best index is equal to the highest point. A sum of points determines the position of a factory between others. There is a sums of point of the first 10 sugar factories (Table 4).

4. The Sum of Points of the First 10 Sugar Factories in Ukraine

The name of sugar factory	The sum of point	Place
Ltd "Khmelnitsky" Production Enterprise Zhdanivsky sugar factory	11,581	1
Ltd "Volochnisk-Agro" Production Enterprise Narkevitsky sugar factory	11,384	2
Ltd "Agrocomplex "Green Valley" (Tomashpil)	10,982	3
Ltd "Radekhiv sugar - Radekhiv production"	10,981	4
Private JSC "Food company "Podillja" (Krizhopil)	10,973	5
Ltd "Food company "Zorya Podillja" (Gysin)	10,929	6
Ltd "NCI" Poltavazernoproduct" EP (Hlobinsky sugar factory)	10,858	7
Ltd Dovzhenko "Agricultural company" Production Enterprise Yareskiivsky sugar factory	10,616	8
Public JSC "Pervuhinsky sugar factory"	10,217	9
Ltd "Starokostyantynivtsukor"	10,123	10

Source: [7, p. 24].

The adoption of a document concerning the association with EU in Ukraine in 2014 also would promote the increasing of the competitive ability of a sugar beet industry. It foreknows the 10-year transition period to the modernization of food industry enterprises according to the requirements of technical regulations and standards, which are acting in EU. The Parliament of Ukraine adopted the law that defines the procedure of adaptation of Ukrainian standards to European standards concerning food safety [2].

Providing of sugar branch with highly experienced specialists – one more indicator of in-

creasing the competitive level of it. Experts unwillingly choose in branch due to its low level of salary, an absence of proper living conditions. The largest sugar enterprises can put that on the right way. They should pay the fiddler on a students' studies, organization of refresher courses etc.

Conclusions. There are advances to increase the competitive ability of sugar beet production in Ukraine. We should:

1) introduce an evaluation system of a work of sugar beet factories according to the next indicators: a difference between a sugar beet

digestion in an acceptance and output of sugar; a content of sugar output in percentage; an amount of the whole produced sugar (including the sugar of 1 and 2 categories in the percentage ratio); a sugar losses during production; a molasses content in sugar; an index of sugar confiscation from the sugar beets; a duration of production; a specific losses of equivalent fuel; a limestone expenses; an introduction of a food and a quality safety management systems.

2) make deeper a diversification of products and improve a technology;

3) make a harmonization of Ukrainian legislation to European standards;

4) introduce a quality standards, that are acting in EU (on a sugar beets, sugar, seeds of sugar beets);

5) restore an effectively preparation system of an entrants based on an agricultural universities, constant specialized courses, seminars, etc;

6) introduce a justice system of relationships between the subjects of subcomplex and learn a market mechanism. An aim – to decrease a risks related with appearing of zones of instability and branch depression.

References

1. Bondar V.S. How to minimize an expenses on a cultivation of sugar beets in the financial depression / V.S. Bondar // Sugar beets. – 2009. – № 1 (67). – P. 2-4.
2. Ukrainian statute “On amendments to some legislative acts of Ukraine concerning food” since 22 July 2014 № 1602-VII. [Electronic resource]. – Access: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1602-18>
3. Ukrainian statute “On Protection of Economic Competition” since January 11, 2001 № 2210-III. [Electronic resource]. – Access: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2210-14/page3>
4. Mesel-Veseliak V.Ya. The destinations of ensuring the competitiveness of the agricultural production / V.Ya. Mesel-Veseliak // Ekonomika APK. – 2009. – № 10. – P. 7-14.
5. Porter M. International competitiveness / M. Porter ; translation from English. ed. and with a foreword by V.D. Shchetinin. – M.: International Relations, 1993. – 896 p.
6. Fursa A.V. Seed of sugar beet during market transformations / A.V. Fursa // Ekonomika APK. – 2012. – № 9. – P. 94-102.
7. Yarchuk M.M. Work of sugar factories in Ukraine during the processing of sugar beet harvest in 2014 / M.M. Yarchuk // Materials of Int. science.-tech. Conf. Sugar Ukraine dedicated to the memory of academician IS Huloho – K.: “Sugar Ukraine”, 2015. – P. 10-40.

The article has been received 29.08.2016

* * *

Новини АПК

Сільському господарству однозначно потрібен спеціальний режим оподаткування

Сільське господарство не має розглядатися лише як донор державного бюджету. Про це зазначив директор Національного наукового центру «Інститут аграрної економіки», академік НААН Юрій Лупенко, коментуючи питання щодо доцільності збереження податкових пільг для аграріїв.

На його думку, при переведенні сільського господарства на загальну систему оподаткування слід пам'ятати, що аграрний сектор економіки – це не лише бізнес. Це і продовольча безпека держави, і зайнятість сільських жителів, і збереження довкілля тощо.

У тому, що Україна має сильні позиції в експорті агропродовольчої продукції, і навіть за умов спаду в економіці та проведення АТО має прибутки, вирішальна роль належить тій системі пільгового оподаткування, яка була запроваджена в 1998–1999 роках, зауважив академік.

За його словами, у багатьох країнах світу й не лише у розвинутих сільське господарство є переважно дотаційним. Пільги по ПДВ для фермерів – це звична практика в Європейському Союзі, до якого Україна прагне приєднатися. Тож цю європейську норму слід використовувати і в нашій державі.

Сільському господарству однозначно потрібен спеціальний режим оподаткування, наголосив Юрій Лупенко. Його зміст та умови можуть і повинні обговорюватися. Система оподаткування в АПК потребує вдосконалення, оскільки вона має виконувати регулюючу і стимулюючу функції, підсумував академік.

Національний науковий центр
«Інститут аграрної економіки»

УДК 347.77.028:631.526.32:339.13.001.25 (477)

*О.В. ЗАХАРЧУК, доктор економічних наук,
завідувач відділу ринку матеріально-технічних ресурсів
Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки»*

Проблеми комерційного обігу насіння та виплат за використання інтелектуальної власності в Україні

Постановка проблеми. Ключове значення в подальшому розвитку агропромислового комплексу належить селекції та сортооновленню, створенню національної системи насінництва зернових культур, здатної забезпечити повне використання наявного генетичного потенціалу сортів вітчизняної селекції й потреби сільськогосподарських виробників у високоякісному посівному матеріалі. Це в підсумку повинно сприяти зростанню врожайності сільськогосподарських культур, зниженню собівартості та підвищенню економічної ефективності виробництва, зміцненню конкурентних позицій як вітчизняного насінництва, так і агрокомплексу країни.

Подальше становлення та розвиток вітчизняної селекції й насінництва, вихід вітчизняних сортів на міжнародний ринок, залучення іноземних інвестицій для створення інфраструктури насінництва, яка б відповідала світовим вимогам і нормам, неможлива без запровадження в Україні сортової сертифікації насіння, членства нашої країни в Міжнародній організації економічного співробітництва й розвитку (ОЕСД) та приєднання до схем сортової сертифікації [1].

Вивчення зарубіжного досвіду дає змогу провести паралель між становленням іноземних мультинаціональних насінневих фірм і проведенням реформаційних заходів на ринку насіння України. Для цього необхідно продовжити дослідження еволюційного розвитку насінництва й охорони прав на сорти рослин передових зарубіжних країн.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значний внесок у розвиток ринку насінництва, організації методологічних та методичних засад проведення комерційного обігу насіння й садивного матеріалу та виплат за використання інтелектуальної власності в Україні зробили такі вчені, як С. Бакай, О. Захарчук, А. Клюкач, Е. Неттевич, К. Назаренко, П. Марініч, О. Пічкур, В. Орешніков, Л. Худолій, П. Цибульов і багато інших [4, 7-10].

Мета статті – розробка науково обґрунтованих пропозицій щодо розв’язання проблеми комерційного обігу насіння й садивного матеріалу та виплат за використання інтелектуальної власності в Україні.

Виклад основних результатів дослідження. Останні зміни, прийняті в грудні 2015 року до Законів України „Про насіння і садивний матеріал” та „Про охорону прав на сорти рослин”, дають можливість реально упорядкувати функції відповідних органів у

© О.В. Захарчук, 2016

сфері насінництва й розсадництва, удосконалюють систему сертифікації насіння і садивного матеріалу, спрощують умови реєстрації виробників насіння та садивного матеріалу, дають змогу визначати посівні якості насіння і садивного матеріалу акредитованими органами оцінки відповідності будь-якої форми власності, а також уточнювати порядок та умови видачі підтвердження на ввезення в Україну й вивезення зразків насіння для селекційних, дослідних робіт і експонування [2,3,5].

Зміни у законах спрямовані на часткову лібералізацію сфери сертифікації насіння й садивного матеріалу. Його прийняття істотно спростило роботу всіх насінневих компаній України, а також планування виробництва насіння. Міністерство аграрної політики та продовольства України реєструватиме нове насіння рослин, а їх експертизу зможуть проводити уповноважені експертні установи, у тому числі недержавні. Закон вже набув чинності, враховуючи й пункт про визнання в Україні сертифіката на насіння Міжнародної асоціації по контролю за якістю насіння (ІСТА) і сертифіката на насіння Організації економічного співробітництва і розвитку (ОЕСД). Таким чином, не буде необхідності в повторній (додатковій) сертифікації насіння в Україні.

На наш погляд, запропоновані зміни в чинне законодавство покликані захистити виробників від можливих ризиків і втрат, які можуть мати місце після набуття чинності Угоди про асоціацію України та Євросоюзу в результаті посилення конкуренції на внутрішньому ринку з боку європейських компаній, зниження ввізного мита на сільськогосподарську продукцію з ЄС і здійснення необхідних фінансових витрат для переходу на стандарти ЄС. Зміни в законодавстві також створять передумови для полегшення виходу вітчизняних експортерів насіння й посадкового матеріалу на європейський і міжнародні ринки, сприятимуть залученню довгострокових зовнішніх інвестицій у насінневу галузь України.

Стрімкий розвиток суспільно-виробничих та економічних відносин агропромислового комплексу, пов'язаний із набуттям Україною членства у Світовій організації торгівлі

й необхідністю побудови тісніших інтеграційних зв'язків з Європейським Союзом, вимагає постійного удосконалення та оновлення організаційно-технологічних рішень, адаптованих до міжнародних стандартів, зокрема у сфері насінництва і селекційних досягнень, які визначають науковий прогрес у рослинництві.

Якщо у країнах ЄС щорічно виробляється більше 200 млн т зернових, з яких 3,5%, або близько 6–7 млн т, використовується як посівний матеріал, то в Україні через нижчі врожаї та вищі норми висіву, кількість насіння зернових, що використовується для сівби, майже вдвічі вища, ніж в ЄС, і становить близько 3 млн т, або 5%. Тому теоретично можна припустити, що обсяг ринку насіння зернових в Україні відповідає 1/2 ринку ЄС. Потенційно Україна може щорічно експортувати більше мільйона тонн насіння лише зернових культур на сотні мільйонів доларів. У 2015 році ж експортували лише 1858 т пшениці, 4780 – кукурудзи, 128 – жита та 83 т ячменю на 10 млн дол. США.

Підводячи підсумки виробництва й продажу насіння зернових культур в Україні, можна відзначити, що, незважаючи на значні поліпшення на вітчизняному ринку насіння, наша держава ще далеко від інших європейських країн щодо забезпечення виробничих посівів якісним кондиційним насінням вищих категорій та задоволення своїх потенційних експортних можливостей. Це вкрай тривожне явище, через яке втрачає найбільше вітчизняне сільське господарство, знижуючи свою конкурентоспроможність на європейському ринку.

Вітчизняна галузь селекції й насінництва нині переживає не найкращі часи: ефективність державної програми формування і здійснення насінневої політики дуже низька, а контроль у насінництві через постійне реформування відповідних органів вкрай недостатній. Як наслідок, має місце незаконний обіг насіння сортів сумнівного походження, сортів невизнаних або насіння низької якості. Офіційна статистика сортових посівів відсутня, через що неможливо простежити за використанням інтелектуальної власності та виплатою роялті, а відповідно й податків до державної скарбниці (остання

статистична інформація по сортових посівах була у 2006 році).

Дослідження показують, що головною загрозою для держави є нелегальний обіг насіння і занадто мала обізнаність фермерів про переваги, пов'язані з використанням кондиційного насіння. „Сірий” ринок насіння в Україні, де відбуваються тіньові сплати роялті за використання інтелектуальної власності без сплати відповідних відрахувань у державний бюджет країни, оцінюється приблизно більше як на 90%.

Насінництво у перспективі має розвиватися ринковим шляхом за умов створення й функціонування цивілізованого, прозорого, регульованого державою ринкового обігу насіння та садивного матеріалу.

Досить цікавим і необхідним для вивчення може бути досвід використання кондиційного (сертифікованого) та некондиційного (*FSS -Farm Saved Seed* – насіння для власних потреб) насіннєвого матеріалу країнами Європейського Союзу й зокрема Литвою.

Продаж кондиційного посівного матеріалу пшениці у деяких країнах ЄС сягає 75–90% (Данія, Нідерланди), середнє використання в Європі – близько 50%. Майже 16% площі виробничих посівів засівається сертифікованим посівним матеріалом у Польщі. Це один із найгірших результатів серед країн Європейського Союзу. У цій класифікації за Польщею знаходиться Литва – лише 8%.

У Литві, як і в інших країнах світу за використання кондиційного насіння виплачуються ліцензійні платежі (роялті). За використання некондиційного насіння (*FSS*) прийнято сплачувати селекційні платежі. Якщо ліцензійні платежі виплачуються за 1 т реалізованого сортового насіння пшениці у межах 30-34 євро, то за селекційне насіння цього ж сорту, яке фермер „зробив” для себе зі свого минулого року врожаю, виплачуються селекційні платежі розміром 2,5-3,0 євро за 1 га, або 50% від розміру роялті на 1 га посіву.

Тобто національна селекція має змогу одержувати додаткове фінансування на її розвиток за рахунок висіву як кондиційного, так і некондиційного насіння того ж сорту. За їхніми розрахунками, від ліцензійних

платежів селекціонери одержують лише 20%, інші – 80%. Це є селекційні платежі за рахунок використання *Farm Saved Seed* – насіння для власних потреб.

Відповідно до регламенту ЄС № 2100/94 від 27 липня 1994 року правовий захист сортів рослин (OL 2004 р. спеціальне видання, 3-й розділ, 16-й том, с. 390) з останніми правками, внесеними 20 грудня 2007 року, а також регламентом ЄС № 15/2008 (OL 2008 L8, р. 2), 14 ст. та Закону захисту сортів рослин Литовської Республіки від 22 листопада 2001 року № IX-618, *Žin.*, 2001, № 104-3701) вказівками 28 ст., фермер або інший власник землі, використовуючи насіння сортів із правовим захистом для вирощування в своєму господарстві й для подальшого висіву, зобов'язаний заплатити селекційну оплату селекціонеру сорту або його уповноваженому представникові. Згадану оплату платити не потрібно, якщо фермер вирощує менше ніж 30 га зернових, включаючи ріпак, і менше ніж 10 га картоплі (Наказ міністра сільськогосподарства Литовської Республіки № 3D-371 від 23 червня 2004 р.).

Відповідно до вимог Європейського регламенту 1768/95ES (регламенти поширюються на всі країни ЄС, їх не треба додатково вводити в законодавство окремих країн, регламенти напряду не діють, для їх регуляції слід створювати місцеві закони або інші регулювання) порядок сплати селекційної винагороди визначає селекціонер, який може сам збирати виплати або дати письмову довіреність іншим, а фермер або інший користувач сорту має індивідуальний обов'язок оплатити. Селекційні виплати можна збирати за останні три роки.

Селекційні виплати (*breeders remuneration*) Євросоюзу, як правило, досягають 50% від середньої ліцензійної плати. Відповідно до існуючої практики в Литві середня ліцензійна плата становить: для зернових – 4,92 євро, ріпаку – 8,11 і картоплі – 37,36 євро з 1 га.

На засіданні Президії сільськогосподарської палати Литовської Республіки 2 лютого 2012 року, в якому брали участь землеробські організації та представники селекціонерів, було схвалено зменшити селекційний розмір оплати: для декларованих площ

зернових – 2,61 євро/га +21% ПДВ; ріпаку – 6,66 євро/га + 21% ПДВ; картоплі – 20,27 євро/га +21% ПДВ.

Селекційні платежі в Литві збирає Асоціація насінників країни. Асоціація одержала дозвіл від Державної служби по захисту даних і довіреності селекціонерів. Міністерство сільського господарства або інші державні установи у збори селекційних платежів не втручаються.

Контроль за організацією збирання й розподілу проводить Комісія, що складається з представників селекціонерів, асоціації фермерів, асоціації сільськогосподарських громад. Цю комісію засновано з ініціативи Асоціації насінників Литви. За законодавством створювати таку комісію не треба.

Фермери заносять інформацію про вирощувані сорти в спеціальну форму, яку надають, коли декларують посіви, щорічно до 15 червня. Міністерство сільського господарства збір платежів не контролює, але наказом міністра сільського господарства зобов'язало фермерів заповнювати декларації про вирощувані сорти. Насіннева асоціація одержує інформацію про обробіток декларованих сортів з Інформаційного центру, в якому зібрані декларації фермерів. Згідно з одержаною інформацією Асоціація виписує і пересилає фермерам рахунок, потім вони відправляють гроші в Асоціацію. Асоціація віднімає витрати (близько 5% від загальної зібраної суми) й пересилає гроші селекціонерам безпосередньо або через представників селекціонерів.

Підтримка селекціонерів у всьому світі є досить болючою темою. Також це саме можна сказати про використання законних прав на інтелектуальну власність для вітчизняних селекціонерів. Якщо проаналізувати реалізацію найбільшими вітчизняними селекційними компаніями, то можна зазначити, що у нас досить низький рівень продажу кондиційного насіння. Рівень його продажу навіть є нижчим, ніж у Литовській Республіці. Для прикладу: селекційно-генетичний інститут реалізовує в рік 12-13 тис. кондиційного насіння, що орієнтовно дає змогу одержати лише близько 10 млн грн ліцензійних платежів (роялті). А за використання товаровиробниками *Farm Saved Seed* – насіння для

власних потреб сортів селекційно-генетичного інституту (беремо для розрахунку площу виробничих посівів сортами СГІ – 3,5 млн га), необхідно було б заплатити ще 300 млн грн селекційних платежів.

Для врегулювання відносин між селекційними організаціями та фермерами у Литві діє закон, який регламентує основні правила на ринку насіння й захисту інтелектуальних прав. Основне правило – фермери зобов'язані за законом за використання збереженого у господарстві для власних потреб насіння відповідних сортів платити згідно з декларацією про сортові посіви, яку вони обов'язково щороку надають насінневим агенціям (насінневим асоціаціям). Ключовими моментами в законі також є те, що:

насіння для власних потреб повинно бути оброблено та використано у власному виробничому процесі фермера;

фермери не можуть продавати, купувати, передавати по бартеру або іншим чином насіння для власних потреб за межі свого господарства;

правила *Farm Saved Seed* на насіння для власних потреб застосовуються на насіння, яке було оброблено навіть в іншому місці, або взято безпосередньо з комори;

насіння для власних потреб не може бути збережено на фермі без дозволу селекціонерів на задіяні для виробничого процесу його сорти.

Основні послуги, що надаються насінневими агенціями (насінневими асоціаціями) різних країн, в тому числі й Литви, це:

контроль підприємців і фермерів, які укладають з селекціонерами ліцензійні угоди для виробництва й маркетингу сертифікованого насіння;

збір і перевірка інформації, пов'язаної з використанням пільг на звільнення від сплати;

збір та контроль інформації для виконання агенцією обробки зібраного матеріалу охоронних сортів для висіву;

здійснення колективної системи справляння плати за *Farm Saved Seed* – насіння для власних потреб;

підтримка законного використання охоронних сортів рослин і, зокрема, порушення

виключного права через незаконний збут насіння.

Як бачимо, їхня діяльність спрямована на регулювання ринку насіння в країні, тим самим приносячи відчутні вигоди для фермерів, селекціонерів та насінницьких компаній.

Висновки. Основними шляхами розв'язання проблем комерційного обігу насіння і садивного матеріалу та виплат за використання інтелектуальної власності мають бути:

розробка чіткого прозорого механізму одержання ліцензійних платежів на основі реального відображення використання вартості насіння і садивного матеріалу, викори-

стовуючи ліцензійні та субліцензійні угоди та їх реєстрацію незалежним органом обліку, нагляду та контролю – насінневою агенцією чи насінневою асоціацією;

підтримка національної селекції за рахунок селекційних платежів за *Farm Saved Seed* – насіння для власних потреб, що використовуються нині товаровиробниками без погодження із селекціонерами;

запровадження обов'язкової декларації щодо сортових виробничих посівів сільськогосподарськими товаровиробниками, які є власниками землі сільськогосподарського призначення площею від 25 га і більше.

Список використаних джерел

1. Про приєднання України до Схеми сортової сертифікації насіння зернових культур, Схеми сортової сертифікації насіння кукурудзи та сорго Організації економічного співробітництва та розвитку : Закон України від 15 лют. 2011 р. № 3019 / Верховна Рада України [Електронний ресурс] // zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3019-17.
2. Про охорону прав на сорти рослин: Закон України від 17 січ. 2002 р. № 2986 / Верховна Рада України // Відом. Верхов. Ради України (ВВР). – 2002. – № 23. – Ст. 163.
3. Про внесення змін до Закону України «Про насіння і садивний матеріал»: Закон України від 2 жовт. 2012 року № 5397-VI / Верховна Рада України [Електронний ресурс] // zakon3.rada.gov.ua/laws/show/5397-17.
4. Tadeusz Oleksiak, Instytut Hodowli i Aklimatyzacji Roślin w Radzikowie / Rynek nasienny wpanstwach Unii // Nauka. Doradztwo. Praktyka / Wies gulra Warszawa: Lipiec-wrzesien, 2013. – 3 (176).
5. Про внесення змін до Закону України «Про насіння і садивний матеріал»: Закон України від 8 груд. 2015 р. № 864-VIII / Верховна Рада України [Електронний ресурс] // <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/864-19/paran241#n241>.
6. Gatunki, których odmiany wpisane są do krajowego rejestru (KR) [Електронний ресурс]. – Centralny ośrodek badania odmian roślin uprawnych. – Режим доступу: http://www.coboru.pl/polska/Rejestr/gat_w_rej.aspx.
7. Захарчук О.В. Насіння і садивний матеріал як об'єкт інтелектуальної власності / [Захарчук О.В., Кісіль М.І., Кропивко В.С. та ін.]; за ред. О.В. Захарчука, М.І. Кісіля. – К.: ННЦ «ІАЕ», 2013. – 92 с.
8. Захарчук О.В. Економіка насінництва / О.В. Захарчук. – К.: ННЦ ІАЕ, 2015. – 272 с.
9. Zakharchuk O.V. Enabling the Business of Agriculture, 2015. Progress Report / O. V. Zakharchuk and others. – Washington : World Bank Group, 2015. – 158 p.
10. Захарчук О.В. Оцінка вартості сорту рослин як об'єкта інтелектуальної власності / О.В. Захарчук // Економіка АПК. – 2013. – № 2. – С. 86–93.

Стаття надійшла до редакції 19.09.2016 р.

* * *

*Г.В. КОРНІЙЧУК, кандидат економічних наук, докторант
Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки»*

Характеристика фінансового потенціалу підприємства як економічної категорії

Постановка проблеми. У ринкових умовах фінансовий потенціал є доміантним чинником впливу на забезпечення конкурентоспроможності підприємства та його економічний розвиток. Від рівня фінансового потенціалу залежать обсяги власних фінансових ресурсів, можливості й умови доступу до зовнішніх джерел їх формування, фінансова стійкість та адаптивність підприємства. Через ці обставини фінансовий потенціал стає ключовим параметром при прийнятті управлінських фінансових рішень. Тому питання його ідентифікації, кількісної та якісної характеристики окремих елементів, визначення специфічних індивідуальних ознак мають принципове методологічне та прикладне значення, оскільки виступають конститутивними атрибутами ефективної системи фінансового управління підприємства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У спеціальній науковій літературі питанням управління формуванням та використанням фінансового потенціалу приділяється значна увага. У контурі цієї проблематики проводять наукові дослідження такі відомі вітчизняні вчені як В. Г. Андрійчук, І. О. Бланк, О. Є. Гудзь, Н. М. Давиденко [4], М. Я. Дем'яненко [6], І. М. Зеліско [5], Ю.О. Лупенко, О.О. Непочатенко, П. А. Стецюк, Н. С. Танклевська, Н. В. Трусова [7-11]. Їхній науковий доробок дав змогу сформуванню сучасний науково-методологічний базис дослідження й вирішення багатьох теоретичних і прикладних питань у сфері управління фінансовим потенціалом виробничих підприємств, що функ-

ціонують у національній економіці. Зокрема, суттєві наукові здобутки стосуються розширення та поглиблення розуміння економічної природи фінансового потенціалу, його місця й ролі у системі фінансово-економічних відносин між ринковими інститутами та суб'єктами господарювання, методології управління процесами формування й використання фінансового потенціалу тощо. Значна увага приділяється дослідниками регіональним і галузевим аспектам управління фінансовим потенціалом. Нині практично сформовані загальні контури сучасної парадигми управління фінансовим потенціалом підприємства.

Однак динамічне ринкове середовище, що постійно змінюється, генерує нові проблеми й завдання, які потребують свого розв'язання та розширення наукового пошуку. Одним з таких наукових і прикладних завдань є ідентифікація фінансового потенціалу та його структурних елементів, визначення їх якісних характеристик, а також встановлення компетенції й ареалу впливу на відтворювальні процеси підприємств реального сектору економіки.

Мета статті – дослідження фінансового потенціалу підприємства на основі декомпозиції його основних складових, наукова аргументація якісних характеристик у контексті розбудови науково-методичного базису управління процесами їх формування та ефективного використання.

Виклад основних результатів дослідження. У процесі господарської діяльності кожне підприємство, залежно від виробничої потужності, формує й використовує певні обсяги фінансових потоків. Останні впли-

вають як на ефективність функціонування підприємства, так і на формування й реалізацію його виробничої, інвестиційної та фінансової політики. Фінансові потоки, що є базовою складовою фінансових взаємовідносин, формують певні стійкі взаємозв'язки підприємства з податково-бюджетними органами держави, інститутами фінансово-кредитної й інноваційно-інвестиційної системи, іншими господарюючими суб'єктами і домашніми господарствами. Фінансові взаємовідносини пов'язані з формуванням, акумуляцією та розподілом фінансових ресурсів, трансформацією їх в інші види економічних ресурсів і використанням на виробничі, інвестиційні та соціальні цілі.

Реалізуючи свою економічну політику в процесі господарської діяльності, підприємство генерує фінансові потоки, що формують фінансові ресурси національної економіки, які перерозподіляються у межах їх кругообігу. Частина цих фінансових ресурсів доступна й використовується самим підприємством, у результаті чого формується його фінансовий потенціал. Він являє собою максимальний обсяг фінансових ресурсів, які у конкретних організаційно-економічних і фінансових умовах спроможне залучити підприємство для реалізації своїх виробничих та інвестиційних програм, а також відшкодувати у повному обсязі за рахунок чистих грошових потоків, які генерують (забезпечують) ці програми.

Фінансовий потенціал не існує сам по собі, а є невід'ємною складовою будь-якої соціально-економічної системи. Він взаємодіє з іншими елементами системи, кожен з яких виконує певні функції, має власні межі компетенції й індивідуальні якісні характеристики. Для ефективного управління цими елементами постає необхідність їх ідентифікації.

Фінансовий потенціал, як і кожна економічна категорія, може бути визначений кількісними та якісними характеристиками. При цьому «якісний підхід ... відображає характерні особливості його формування, накопичення, зростання, а також реальні й потенційні можливості його використання, управління ним у коротко-, середньо- та дов-

гостроковій перспективах із урахуваннями причинно-наслідкових зв'язків» [12, с. 48].

Проведений нами аналіз наукових публікацій у цій сфері фінансової теорії й фінансового менеджменту показує, що з даних питань не має однозначності. Це призвело до існування досить широкого кола якісних характеристик, що стосуються фінансового потенціалу. При цьому одні й ті ж атестації різні автори відносять до елементів, функцій, принципів, ознак, особливостей, цілей тощо.

Зрозуміло, що розмаїття думок зумовлене складністю та багатогранністю форм прояву такого специфічного економічного явища як фінансовий потенціал. До того ж він має досить широкий спектр функціонального призначення, що потребує більшої конкретизації й деталізації в процесі дослідження його окремих аспектів. Тому немає об'єктивних підстав вважати ці позиції помилковими. Кожна з них має право на життя і підпорядкована меті, яку ставить перед собою дослідник.

Із методологічного погляду базисною основою аналізу якісних характеристик економічного об'єкта, явища чи процесу є визначення їх функціонального призначення та розкриття функцій, які кожен з них виконує у складі цілісної соціально-економічної системи. При цьому слід враховувати, що кожний економічний об'єкт виконує визначене коло функцій, які притаманні його економічній природі.

У сучасній науковій літературі нині домінують ресурсний підхід до інтерпретації економічної природи фінансового потенціалу [13, с. 66] й ототожнення його з фінансовим капіталом, грошовими фондами і фінансовими відносинами [14, с. 289]. Проявом цього концептуального бачення є ототожнення функцій фінансового потенціалу з функціями фінансів та, зокрема, таких із них, як забезпечення, перерозподілу, стимулювання й контролю [15, с. 50-51]. З цією позицією можна погодитися лише частково. Оскільки фінансовий потенціал належить до сфери (компетенції) теорії та практики фінансів, то його функціональне призначення знаходиться також у цій сфері й покликане забезпечити виконання завдань і функцій фі-

нансів. Однак, на нашу думку, фінанси виконують загальніші (системніші) функції. Крім того, забезпечення їх виконання належать до компетенції й інших фінансових категорій. Тому існує необхідність більшої деталізації та конкретизації функцій окремих елементів системи, у нашому випадку – фінансового потенціалу як елемента системи фінансів.

Прагматичною є позиція з цього питання Г.В. Кучер, яка до функцій фінансового потенціалу відносить розподільчу, відтворювальну, контрольну й індикативну [12, с. 50].

На наш погляд, найсуттєвішими функціями, які характеризують якісні сторони фінансового потенціалу, його роль і місце у відтворювальному процесі підприємства, є функція формування нових грошових потоків, акумулятивна, резервна, розподільча, алокаційна та трансформаційна. Наведемо їхні короткі характеристики.

За допомогою функції *формування нових грошових потоків* у процесі здійснення виробничої, інвестиційної й фінансової діяльності формуються фінансові ресурси підприємства, що виступають матеріальною основою та конститутивним атрибутом його фінансового потенціалу. Крім того, наявність власних фінансових ресурсів створює необхідні організаційно-економічні передумови для залучення їх із зовнішніх джерел.

Значення *акумулятивної* функції проявляється в тому, що для фінансового забезпечення виробничої й інвестиційної діяльності необхідні значні обсяги фінансових ресурсів, які, як правило, не можна сформувати терміново, для цього потрібен певний час. Одночасно генерування грошових потоків у процесі виробничої та інвестиційної діяльності, за рахунок яких формуються власні фінансові ресурси, відбувається впродовж певного часового періоду. Крім того, для багатьох видів виробничої діяльності існує часовий лаг між формуванням і використанням фінансових ресурсів. Усі ці процеси зумовлюють необхідність акумуляції фінансових ресурсів.

Резервна функція іманентна, тобто внутрішньо притаманна усім видам потенціалу та впливає з їхньої економічної природи. Вона

безпосередньо пов'язана з попередньою функцією. Крім накопичення фінансових ресурсів до компетенції резервної функції входить ще й усвідомлене обмеження щодо використання певної частини фінансових ресурсів. У такий спосіб створюються певні види фондів і резервів, що мають цільове призначення та використовуються лише на певні обмежені їх регламентами цілі.

З використанням *розподільчої* функції в економічній діяльності підприємства здійснюється розподіл обмежених обсягів фінансових ресурсів між окремими конкуруючими галузями виробництва й напрямками їх використання, а за допомогою *алокаційної* – розміщення між цими за визначеними пріоритетами використання. Крім того, за допомогою алокації відбувається адаптація структури виробництва до пріоритетів загальної стратегії економічного розвитку підприємства та його конкурентного оточення.

Трансформаційна функція дає змогу підприємству сформовані, акумульовані й розподілені між пріоритетними напрямками використання фінансові ресурси перетворити в інші види економічних ресурсів для їх використання у виробничій та фінансовій діяльності.

Визначені й охарактеризовані функції фінансового потенціалу створюють методологічне підґрунтя для визначення його якісних характеристик. Розглядаючи загальнометодологічні аспекти економічного потенціалу, колектив авторів (Федонін О.С., Рєпіна І.М., Олексюк О.І.) вказує на те, що він «об'єднує в собі як просторові, так і тимчасові характеристики, концентрує одночасно три рівні зв'язків та відносин». Перший рівень – це результат «минулого нагромадження системою сукупних властивостей, які зумовлюють можливість її до функціонування й розвитку» і в цьому контексті тотожний поняттю «ресурс». Другий – «характеризує рівень практичного застосування та використання наявних можливостей» і також тотожний поняттю «ресурс». Третій – «орієнтується на розвиток (на майбутнє)» й набуває ознак понять «ресурс» і «резерв» [16, с. 11]. Очевидно, що такі пояснення уточнюють лише досить загальні характеристики його економічної сутності та не дають можливості од-

нозначної ідентифікації досліджуваних понять. До того ж терміни «потенціал», «запас» і «резерв» є синонімами. Однак вказівка на просторові та часові характеристики має важливе значення, оскільки визначає динамічний характер потенціалу.

Окремі автори проектують властивості інших видів потенціалу підприємства на якісні характеристики фінансового потенціалу. Зокрема, І.В. Саух у такий спосіб виділяє серед них цілісність, структурність, складність, динамічність, унікальність, адаптивність, синергічність, протиентропійність, зв'язок із зовнішнім середовищем, гомеостаз, безперервність, інерційність [17, с. 261]. Певно, що подібна адаптація поглиблює сутнісне сприйняття економічного змісту такої складної й багатогранної категорії, як фінансовий потенціал. Однак вона позбавляє його індивідуальності, оскільки такі характеристики можна віднести до багатьох інших економічних категорій. До того ж без вказівки до якої з них вони належать, виникають складнощі з ідентифікацією. Крім того, окремі з наведених характеристик містять у собі певні суперечності. Наприклад, динамічність та адаптивність у загальному випадку конфліктують з інерційністю.

Більш глибокої аргументації, на наш погляд, потребують ключові ознаки фінансового потенціалу, виділені А.Г. Атаєвою. До таких вона відносить належність до загального економічного потенціалу; системність; сукупність фінансових можливостей; поділ за ступенем використання; цілеспрямованість активізації [18, с. 7]. Цей підхід компілює характеристики різних аспектів формування і використання фінансового потенціалу, до того ж не враховує окремих методологічних вимог до наукового дослідження в сфері економічної та фінансової теорії.

Прийнятною з теоретичного та практичного погляду є характеристика фінансового потенціалу білоруським дослідником О.А. Пузанкевичем, який серед його якісних ознак називає такі: категорія зрілої ринкової економіки; важливий елемент відтворювального процесу підприємства; об'єкт фінансового менеджменту, що має вартісну форму прояву та цільову спрямованість [19, с. 50].

Т. В. Клименко виділяє такі якісні характеристики фінансового потенціалу як економічної категорії у контексті розвитку регіону:

сукупність наявних фінансових ресурсів у регіоні, необхідних для підтримки нормального функціонування економіки;

здатність створювати (залучати) фінансові ресурси;

результат економічної діяльності;

резерв економічного захисту від негативного впливу внутрішніх і зовнішніх загроз;

об'єкт, що передбачає наявність інститутів, які сприяють ефективному управлінню фінансовими ресурсами;

динамічна система, яка відображає економічні відносини та зв'язки, має просторові й часові параметри [20, с. 143-144].

Уявляється, що наведені характеристики стосуються не лише фінансового потенціалу регіону, їх цілком можна поширити на фінансовий потенціал інших соціально-економічних систем – підприємства, об'єднання, галузі, національної економіки. Однак варто уточнити першу з них.

Дійсно, у концептуальному плані основою фінансового потенціалу та його конститутивним атрибутом є фінансові ресурси. Однак наявність не ідентична доступності до них. Крім того, на величину (розмір) фінансового потенціалу впливає ефективність використання фінансових ресурсів. З цього можна зробити висновок, що обов'язковою якісною характеристикою фінансового потенціалу є *спроможність генерувати певні обсяги грошових потоків, за рахунок яких формуються власні фінансові ресурси*. А це, в свою чергу, передбачає *спроможність накопичувати й ефективно розподіляти фінансові ресурси між конкуруючими напрямками їх використання*, що ми також відносимо до однієї з узагальнюючих якісних характеристик фінансового потенціалу.

Виходячи з того, що фінансові ресурси «...не беруть безпосередньої участі в процесі виробництва..., а ... потребують перетворення в інші види активів» [21], ще однією якісною характеристикою фінансового потенціалу можна назвати *забезпечення їх трансформації в інші види економічних ресурсів*.

Узагальнення проведеного аналізу дає змогу виділити найсуттєвіші якісні ознаки фінансового потенціалу:

динамічна економічна система, детермінована до просторових і часових характеристик;

об'єкт фінансових взаємовідносин підприємства з податково-бюджетними органами держави, інститутами фінансово-кредитної та інноваційно-інвестиційної системи, іншими господарюючими суб'єктами і домашніми господарствами;

об'єкт фінансового менеджменту, який потребує власного інструментарію та технології управління;

інструмент генерування чистих грошових потоків у процесі виробничої, інвестиційної й фінансової діяльності, за рахунок яких формуються власні фінансові ресурси;

інструмент залучення у господарський оборот фінансових ресурсів із зовнішніх джерел їх формування;

інструмент акумулювання та ефективного розподілу фінансових ресурсів за окремими видами діяльності й напрямками їх використання;

інструмент трансформації фінансових ресурсів в інші види економічних ресурсів для забезпечення ними виробничих, інвестиційних, соціальних та інших потреб підприємства.

Наведені характеристики стосуються найсуттєвіших якісних ознак фінансового потенціалу, однак не вичерпують їхнього розмаїття. Крім цих індивідуальних якісних характеристик йому притаманні загальні ознаки економічних і фінансових категорій, складовою частиною яких він є.

Висновки. Здійснений у роботі аналіз показав, що в процесі господарської діяльності підприємства формують фінансові ресурси, які є базисною складовою фінансового потенціалу. Як важлива економічна категорія він може бути описаний кількісними та якісними характеристиками. Базисною основою якісних характеристик фінансового потенціалу є визначення його функціонального призначення. Аргументовано, що найсуттєвішими якісними характеристиками фінансового потенціалу є віднесення його до класу динамічних економічних систем; об'єктів фінансових взаємовідносин та фінансового менеджменту; інструментарію формування й залучення фінансових ресурсів, їх акумулювання та ефективного розподілу, а також трансформації в інші види економічних ресурсів. Встановлено, що подальшим напрямом дослідження може бути розкриття загальноекономічних і фінансових характеристик фінансового потенціалу.

Список використаних джерел

1. Андрійчук В.Г. Капіталізація сільського господарства: стан та економічне регулювання розвитку: [моногр.] / В.Г. Андрійчук. – Ніжин: ТОВ В-во «Аспект – Поліграф», 2007. – 216 с.
2. Бланк І.А. Управление финансовыми ресурсами / И. А. Бланк. – М.: Изд-во «Омега-Л»: ООО «Эльга», 2011. – 768 с.
3. Гудзь О.Є. Діагностика та управління фінансовим потенціалом підприємства / О. Є. Гудзь // Облік і фінанси. – 2015. - № 1. – С. 71-76.
4. Давиденко Н.М. Фінансове забезпечення розвитку корпоративного управління в аграрному секторі економіки України / Н. М. Давиденко. – К. : Компринт, 2013. – 430 с.
5. Зеліско І.М. Управління фінансовими ресурсами аграрно-промислових компаній: моногр. / І. М. Зеліско. – К.: Компринт – 2014. – 420 с.
6. Дем'яненко М.Я. Оцінка кредитоспроможності агроформувань (теорія та практика): моногр. / М.Я. Дем'яненко, О.Є. Гудзь, П.А. Стецюк. – К.: ННЦ ІАЕ, 2008. – 302 с.
7. Лупенко Ю.О. Формування перспективної моделі сільського господарства України / Ю.О. Лупенко // Економіка АПК – 2012. – № 11. – С. 10-14.
8. Непочатенко О.О. Організаційно-економічні механізми кредитування аграрних підприємств: моногр. / О. О. Непочатенко. – Умань: УВПШ, 2007. – 456 с.
9. Стецюк П.А. Формування нової парадигми управління фінансовими ресурсами підприємств / П.А. Стецюк // Економіка АПК. – 2016. – №6. – С. 77-83.
10. Танклевська Н.С. Фінансовий потенціал як категорія управління фінансами підприємства / Н.С. Танклевська // Вісн. Донбаської державної машинобудівної академії. – 2009. – № 2. – С. 257-262.
11. Трусова Н.В. Методологія планування фінансового потенціалу підприємств аграрної сфери / Н. В. Трусова // Економіка і фінанси. – 2014. – №8-9. – С. 21-26.
12. Кучер Г.В. Фінансовий потенціал як економічна категорія / Г.В. Кучер // Актуальні проблеми економіки. – 2014. – №9 (159). – С. 46-52.

13. Лапуста М.Г. Финансы организаций (предприятий): учеб. / М.Г. Лапуста, Т.Ю. Мазурина, Л.Г. Скамай. – М.: ИНФРА-М, 2008. – 576 с.
14. Финансы и кредит: учеб. пособ.; под ред. М.В. Романовского, Г.Н. Белоглазовой. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Высшее образование, 2008. – 610 с.
15. Зенченко С.В. Формирование и оценка регионального финансового потенциала устойчивого развития экономики территории: теория и методология: дис. ... д-ра экон. наук: 08.00.05; 08.00. 10 / С.В. Зенченко. – Ставрополь, 2009. – 316 с.
16. Федонін О.С. Потенціал підприємства: формування та оцінка: навч. посіб. / О.С. Федонін, І.М. Репіна, О.І. Олексюк. – К.: КНЕУ, 2003. – 316 с.
17. Саух І.В. Фінансовий потенціал підприємства: принципи та особливості його формування / І. В. Саух // Бізнес Інформ. – 2015. – № 1. – С. 258-262.
18. Атаева А.Г. Понятие и признаки финансового потенциала муниципального образования / А.Г. Атаева // Вест. Самарского госуд. экон. ун-та. – 2010. – 7 (69). – С. 5-10.
19. Пузанкевич О.А. Финансовый потенциал предприятия: его существенные и формальные характеристики / О.А. Пузанкевич // Вест. Полоцкого госуд. ун-та. Серия Д. Экономические и юридические науки. – 2011. – № 5. – С. 45-50.
20. Клименко Т.В. Механизм управления финансовым потенциалом развития региона / Т.В. Клименко // Известия Гомельского госуд. ун-та имени Ф. Скорины. – 2014. – № 5 (86). – С. 143-149.
21. Стецюк П.А. Стратегія і тактика управління фінансовими ресурсами сільськогосподарських підприємств: моногр. / П.А. Стецюк. – К.: ННЦ ІАЕ, 2009. – 370 с.

Стаття надійшла до редакції 06.09.2016 р.

*

УДК 336:338.43:631

*О.І. КОНОВАЛ, асистент
Національний університет біоресурсів і природокористування України*

Ефективність інвестування у приріст оборотного капіталу сільськогосподарських підприємств

Постановка проблеми. Нарощування обсягів виробництва сільськогосподарської продукції, підвищення результативності функціонування і конкурентоспроможності підприємств галузі та, як результат, зміцнення продовольчої безпеки й розв'язання соціальних проблем у сільській місцевості, неможливе без широкого залучення інвестицій в аграрне виробництво. Сучасний стан аграрного сектору економіки України характеризується спадом інвестиційної діяльності через низьку активність іноземних інвесторів та нестачу внутрішніх інвестиційних ресурсів у сільськогосподарських підприємствах. У грудні 2014 року Указом Президента України було створено Національну раду, метою якої є розробка комплексу заходів і дієвих механізмів поліпшення інвестиційного клімату в державі, збільшення обсягу іноземних інвестицій та капітальних інвестицій

в Україну, підтримки пріоритетних інвестиційних проектів, сприяння ефективній взаємодії інвесторів із державними органами. Тому потенційні інвестори як в Україні, так і за її межами зацікавлені у визначенні пріоритетних напрямів вкладення коштів на рівні регіонів, галузей та підприємств.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженнями теоретичних та практичних засад на макrorівні інвестиційних процесів займалися вітчизняні вчені І.О. Бланк [1], В.М. Геєць, Б.М. Данилишин, А.А. Пересада. Питання інвестиційної діяльності сільськогосподарських підприємств висвітлили у своїх працях В.Г. Андрійчук, О.І. Дацій, М.І. Кісіль [4], Ю.О. Лупенко [6], П.Т. Саблук, О.Г. Шпикуляк [8] та ін.

Вагомий внесок у теорію і практику інвестиційної діяльності, визначення напрямів інвестування зробили зарубіжні вчені А. Адамс [9], Г. Арнольд [10], З. Боді [11], Р. Колб [12], Й. Сойхтінг [13], інші дослідники.

© О.І.Коновал, 2016

13. Лапуста М.Г. Финансы организаций (предприятий): учеб. / М.Г. Лапуста, Т.Ю. Мазурина, Л.Г. Скамай. – М.: ИНФРА-М, 2008. – 576 с.
14. Финансы и кредит: учеб. пособ.; под ред. М.В. Романовского, Г.Н. Белоглазовой. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Высшее образование, 2008. – 610 с.
15. Зенченко С.В. Формирование и оценка регионального финансового потенциала устойчивого развития экономики территории: теория и методология: дис. ... д-ра экон. наук: 08.00.05; 08.00. 10 / С.В. Зенченко. – Ставрополь, 2009. – 316 с.
16. Федонін О.С. Потенціал підприємства: формування та оцінка: навч. посіб. / О.С. Федонін, І.М. Репіна, О.І. Олексюк. – К.: КНЕУ, 2003. – 316 с.
17. Саух І.В. Фінансовий потенціал підприємства: принципи та особливості його формування / І. В. Саух // Бізнес Інформ. – 2015. – № 1. – С. 258-262.
18. Атаева А.Г. Понятие и признаки финансового потенциала муниципального образования / А.Г. Атаева // Вест. Самарского госуд. экон. ун-та. – 2010. – 7 (69). – С. 5-10.
19. Пузанкевич О.А. Финансовый потенциал предприятия: его существенные и формальные характеристики / О.А. Пузанкевич // Вест. Полоцкого госуд. ун-та. Серия Д. Экономические и юридические науки. – 2011. – № 5. – С. 45-50.
20. Клименко Т.В. Механизм управления финансовым потенциалом развития региона / Т.В. Клименко // Известия Гомельского госуд. ун-та имени Ф. Скорины. – 2014. – № 5 (86). – С. 143-149.
21. Стецюк П.А. Стратегія і тактика управління фінансовими ресурсами сільськогосподарських підприємств: моногр. / П.А. Стецюк. – К.: ННЦ ІАЕ, 2009. – 370 с.

Стаття надійшла до редакції 06.09.2016 р.

*

УДК 336:338.43:631

*О.І. КОНОВАЛ, асистент
Національний університет біоресурсів і природокористування України*

Ефективність інвестування у приріст оборотного капіталу сільськогосподарських підприємств

Постановка проблеми. Нарощування обсягів виробництва сільськогосподарської продукції, підвищення результативності функціонування і конкурентоспроможності підприємств галузі та, як результат, зміцнення продовольчої безпеки й розв'язання соціальних проблем у сільській місцевості, неможливе без широкого залучення інвестицій в аграрне виробництво. Сучасний стан аграрного сектору економіки України характеризується спадом інвестиційної діяльності через низьку активність іноземних інвесторів та нестачу внутрішніх інвестиційних ресурсів у сільськогосподарських підприємствах. У грудні 2014 року Указом Президента України було створено Національну раду, метою якої є розробка комплексу заходів і дієвих механізмів поліпшення інвестиційного клімату в державі, збільшення обсягу іноземних інвестицій та капітальних інвестицій

в Україну, підтримки пріоритетних інвестиційних проектів, сприяння ефективній взаємодії інвесторів із державними органами. Тому потенційні інвестори як в Україні, так і за її межами зацікавлені у визначенні пріоритетних напрямів вкладення коштів на рівні регіонів, галузей та підприємств.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженнями теоретичних та практичних засад на макrorівні інвестиційних процесів займалися вітчизняні вчені І.О. Бланк [1], В.М. Геєць, Б.М. Данилишин, А.А. Пересада. Питання інвестиційної діяльності сільськогосподарських підприємств висвітлили у своїх працях В.Г. Андрійчук, О.І. Дацій, М.І. Кісіль [4], Ю.О. Лупенко [6], П.Т. Саблук, О.Г. Шпикуляк [8] та ін.

Вагомий внесок у теорію і практику інвестиційної діяльності, визначення напрямів інвестування зробили зарубіжні вчені А. Адамс [9], Г. Арнольд [10], З. Боді [11], Р. Колб [12], Й. Сойхтінг [13], інші дослідники.

© О.І.Коновал, 2016

Разом із тим, враховуючи численні дослідження науковців, питання підвищення ефективності інвестиційної діяльності сільськогосподарських підприємств залишаються актуальними й потребують подальшого дослідження.

Мета статті – аналіз сучасного стану інвестиційних процесів у сільському господарстві, виявлення факторів, що впливають на процес залучення інвестицій, визначення напрямів інвестиційних вкладень та ефективності інвестування у приріст оборотного капіталу, а також шляхів її підвищення в сільськогосподарських підприємствах.

Виклад основних результатів дослідження. Політична й економічна нестабільність у країні, військові дії на сході України, високий рівень ризиків, низькі рейтинги інвестиційної привабливості української економіки, звуження ринку через різке скорочення купівельної спроможності населення протягом 2014-2015 років знизило інвестиційний інтерес як до аграрного сектору, так і до економіки України в цілому.

Упродовж 2010–2015 років обсяг освоєння капітальних інвестицій у цілому по всіх видах економічної діяльності в Україні збільшився на 44,2%, у тому числі в сільське господарство – у понад 2,5 раза. Проте у 2014 році порівняно з 2013-м відбулося зменшення обсягів освоєння капітальних інвестицій у доларовому еквіваленті в понад 1,5 раза, а в 2015-му – більш як у 2,6 раза [2, 3] (табл. 1).

Протягом цього періоду сталися зміни в освоєнні капітальних інвестицій за видами економічної діяльності. Питома вага їх у сільське господарство збільшилась із 6,0% у 2010 році до 10,7% у 2015-му за рахунок зменшення інвестицій в інші галузі. Найбільші обсяги інвестицій у сільському господарстві освоюються у галузі рослинництва (68-75%). Інвестування у розвиток аграрної сфери відбувається в основному за рахунок внутрішніх ресурсів (близько 60%), передусім інвестиційних ресурсів вертикально інтегрованих холдингів.

1. Обсяг освоєння капітальних інвестицій у сільське господарство України

Показник	Рік					
	2010	2011	2012	2013	2014*	2015
Капітальні інвестиції – всього, млрд грн	171,1	238,2	293,7	267,7	219,4	273,1
у т.ч. у сільське господарство та надання пов'язаних з ним послуг, млн грн	12100,9	17979,2	19083,2	18637,5	18385,5	29305,9
Питома вага в загальному обсязі капітальних інвестицій, %	7,1	7,5	6,5	7,0	8,4	10,7
Капітальні інвестиції у сільське господарство та надання пов'язаних із ним послуг у цінах на матеріально-технічні ресурси промислового походження 2010 р., млн грн	12100,9	15159,5	14940,0	14635,0	12030,9	10958,2
із них у: рослинництво	8317,6	10878,8	10228,7	10747,7	9045,5	8244,1
тваринництво	2740,0	3287,8	3788,6	3077,8	2414,6	2340,5
змішане сільське господарство та надання послуг	1043,3	992,9	922,8	809,5	570,8	373,6

*Інформацію за 2014-2015 рр. наведено без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, міста Севастополя та частини зони проведення антитерористичної операції.

Джерело: Розраховано за даними Державної служби статистики України.

У 2015 році частка інвестицій у сільське господарство іноземних інвесторів становила 1,2% від загального обсягу прямих іноземних інвестицій в економіку України [3, 5]. З кожним роком обсяг прямих іноземних інвестицій має тенденцію до зменшення. Основними причинами цього є недосконалі законодавча база, відсутність макроекономічної стабільності, високі ризики та неви-

значеність ринкового середовища, надмірний податковий тиск, відсутність повноцінного ринку землі й інші чинники, які ускладнюють процес формування інвестиційно-привабливого середовища в країні. За таких умов інвестиційні проекти в Україні вважаються привабливими при забезпеченні річної дохідності інвестицій понад 35-40%.

У 2015 році найбільші обсяги інвестицій із розрахунку на 1 га сільськогосподарських угідь було освоєно у Київській (2379,8 грн), Івано-Франківській (1832,9 грн), Черкаській (1208,6 грн), Вінницькій (1158,1 грн) та Полтавській (1067,3 грн) областях, а найменші – освоєно у Закарпатській (157,2 грн), Луганській (165,9 грн) і Донецькій (271,9 грн) областях.

Основними напрямками реального інвестування в сільськогосподарських підприємствах є капітальне інвестування (придбання цілісних майнових комплексів, нове будівництво й реконструкція виробничого об'єкта, оновлення або модернізація окремих видів обладнання), інноваційне інвестування в нематеріальні активи та інвестування приросту запасів матеріальних оборотних активів [6]. Термін окупності інноваційних інвестицій, зазвичай, найбільш тривалий і становить майже 10–20 років та більше. Окупність капітальних інвестицій у будівництво й реконструкцію насінневих заводів, тваринницьких комплексів і ферм, купівлю нових сільськогосподарських машин та обладнання становить у середньому від 4 до 15 років. Повернення оборотного капіталу в сільськогосподарському виробництві залежно від його виду (насіння, засоби захисту рослин, мінеральні добрива, пальне, корми тощо) здійснюється через 6–15 міс. Вкладення коштів у всі ці напрями забезпечують подальший розвиток сільськогосподарського виробництва.

Проте в умовах нестабільної політичної та економічної ситуації в країні, обмеженості інвестиційних коштів найпривабливішим сегментом як для внутрішнього, так і зовнішнього інвестора залишиться вирощування сільськогосподарських культур, у структурі витрат на які оборотний капітал займає до 80 %. Про це доводять результати дослідження залежності величини валової продукції сільськогосподарства в аграрних формуваннях областей України в 2014–2015 роках від розміру площі сільськогосподарських угідь, величини оборотного капіталу й обсягу інвестицій в основний капітал. Проведений кореляційно-регресійний аналіз показав несуттєвий вплив освоєних інвестицій в основний капітал на зміну величини валової

вої продукції сільськогосподарства, оскільки їх обсяг не перевищував вартості основних засобів, які були списані.

Виробнича функція величини оборотного капіталу в аграрних формуваннях областей України за даними 2015 року має вигляд:

$$Y = 0,0017 X_1^{0,962} X_2^{1,026}, \quad (1)$$

де Y – величина оборотного капіталу на виробництво продукції сільськогосподарства в аграрних формуваннях, млн грн;

X_1 – площа сільськогосподарських угідь, тис. га;

X_2 – вартість валової продукції сільськогосподарства в постійних цінах 2010 року з розрахунку на 1 га сільськогосподарських угідь, грн.

Про високий тісний зв'язок між відібраними факторами і сумою оборотного капіталу показує величина коефіцієнта детермінації, яка дорівнює 0,827.

Коефіцієнти при незалежних змінних у степеневих функціях є коефіцієнтами еластичності оборотного капіталу. Так, наведене рівняння (1) показує, що в 2015 році збільшення розміру площі сільськогосподарських угідь на 1% супроводжувалося за інших рівних умов збільшенням величини оборотного капіталу на 0,962%, а збільшення вартості валової продукції сільськогосподарства в постійних цінах 2010 року з розрахунку на 1 га сільськогосподарських угідь на 1% приводило до збільшення обсягів оборотного капіталу на 1,026% в поточних цінах.

Величина оборотного капіталу з розрахунку на 1 га сільськогосподарських угідь, витраченого аграрними підприємствами України в 2015 році, суттєво залежить від величини валової продукції (коефіцієнт детермінації дорівнює 0,81) та характеризується рівнянням:

$$Z = 0,832 X_2^{1,077}, \quad (2)$$

де Z – величина оборотного капіталу з розрахунку на 1 га сільськогосподарських угідь, грн.

Коефіцієнт 1,077 у рівнянні (2) показує, що зростання вартості валової продукції сільськогосподарства в постійних цінах 2010 року на 1% потребувало збільшення величини оборотного капіталу в сільськогосподарстві.

сподарських підприємств у середньому на 1,046 % у поточних цінах.

Для дослідження межі ефективного вкладення інвестицій в оборотний капітал (придбання засобів захисту рослин і мінеральних добрив) було проведено групування сільсь-

когосподарських підприємств України, які спеціалізуються на вирощуванні зернових та технічних культур і не мають галузі тваринництва, за рівнем їх витрат на 1 га зібраної площі (табл. 2, 3).

2. Ефективність виробництва продукції рослинництва в сільськогосподарських підприємствах України залежно від рівня витрат на купівлю засобів захисту рослин, 2014 р.

Показник	Групування підприємств за рівнем витрат на купівлю засобів захисту рослин на 1 га зібраної площі, грн					Усього
	Не купували	0,1-299,9	300-599,9	600-899,9	Понад 900	
Кількість підприємств	791,0	1068,0	866,0	540,0	657,0	3922,0
Зібрана площа, тис. га	735,1	1647,2	1662,8	1358,3	1392,8	6796,1
Зібрана площа на одне підприємство, га	929,3	1542,3	1920,1	2515,4	2119,9	1732,8
Витрати на засоби захисту рослин на 1 га, грн	0,0	147,8	445,4	734,7	1507,0	600,5
Прибуток на 1 га, грн	1028,7	1175,7	1853,7	2120,7	2537,8	1793,7
Рівень рентабельності виробництва продукції рослинництва, %	27,5	28,4	33,5	28,2	29,7	29,8

Джерело: Розраховано автором на основі даних статистичної форми № 50-сг.

Дані таблиці 2 показують, що підприємства, які в 2014 році не купували засоби захисту рослин і регулятори росту (у цю групу ввійшли переважно малі й середні підприємства), мали нижчий рівень ефективності виробництва продукції рослинництва порівняно з підприємствами, які ці засоби купували та використовували при вирощуванні сільськогосподарських культур. Зі збільшенням рівня витрат на купівлю засобів захисту рослин і регуляторів росту з розрахунку на 1 га зібраної площі збільшується величина прибутку на 1 га. При цьому найвища економіч-

на ефективність виробництва продукції рослинництва спостерігалася при витратах на засоби захисту рослин від 300 до 600 грн на 1 га. Подальше збільшення обсягів оборотного капіталу на 1га посіву зумовило зниження ефективності його використання. Аналогічна ситуація спостерігається й при інвестуванні приросту запасів мінеральних добрив. Підприємства, в яких у 2014 році не вносили мінеральні добрива під посіви пшениці, кукурудзи та сої, одержали менший рівень урожайності порівняно з підприємствами, які вносили добрива (табл. 3).

3. Ефективність виробництва продукції рослинництва в сільськогосподарських підприємствах України залежно від рівня витрат на мінеральні добрива, 2014 р.

Показник	Групування підприємств за рівнем витрат мінеральних добрив на 1 га зібраної площі, грн					Усього
	Не вносили	0,1-299,9	500-999,9	1000-1499,9	Понад 1500	
<i>Пшениця</i>						
Кількість підприємств	561	1679	2067	1348	1081	6736
Зібрана площа, тис. га	132,1	855,9	1278,9	953,0	664,0	3884
Витрати на мінеральні добрива на 1 га, грн	0,0	309,7	730,4	1219,0	2101,9	967,2
Урожайність, т/га	3,2	3,4	4,1	4,8	5,6	4,3
Повна собівартість 1 т, грн	1442,1	1344,1	1399,6	1496,2	1599,3	1463,0
Прибуток на 1 т, грн	404,2	382,1	441,5	465,2	319,0	409,9
Прибуток на 1 га, грн	996,0	1057,3	1463,3	1926,3	1502,0	1478,2
Рівень рентабельності, %	28,0	28,4	31,5	31,1	19,9	28,0

<i>Кукурудза</i>						
Кількість підприємств	552	1359	1321	890	907	5029
Площа посіву, тис. га	116,4	584,9	870,4	1020,1	658,4	3250
Витрати на мінеральні добрива на 1 га, грн	0,0	270,5	770,3	1230,5	2099,7	1066,5
Урожайність, т/га	4,2	5,3	6,5	7,7	8,2	6,9
Повна собівартість 1 т, грн	1285,9	1406,3	1307,4	1428,5	1488,7	1406,5
Прибуток на 1 т, грн	190,4	342,3	462,7	402,5	237,6	366,4
Прибуток на 1 га, грн	601,7	1425,1	2587,1	2688,3	1657,3	2150,3
Рівень рентабельності, %	14,8	24,3	35,4	28,2	16,0	26,0
<i>Соя</i>						
Кількість підприємств	401	1058	798	409	411	3077
Площа посіву, тис. га	85,1	494,5	442,6	207,4	170,7	1400
Витрати на мінеральні добрива на 1 га, грн	0,0	284,5	705,5	1198,8	2590,4	816,8
Урожайність, т/га	1,8	2,1	2,2	2,4	3,0	2,3
Повна собівартість 1 т, грн	3229,4	3259,6	3590,8	3746,7	3406,9	3466,8
Прибуток на 1 т, грн	1125,6	1368,5	1051,0	993,0	1420,9	1205,5
Прибуток на 1 га, грн	1429,1	2086,2	1741,2	1965,7	3339,0	2072,1
Рівень рентабельності, %	34,9	42,0	29,3	26,5	41,7	34,8

Джерело: Розраховано автором на основі даних статистичної форми № 50-сг.

Збільшення витрат мінеральних добрив на 1 га зібраної площі пшениці й кукурудзи до 1000-1499,9 грн супроводжувалося підвищенням їх економічної ефективності. Збільшення витрат на мінеральні добрива понад 1500 грн/га показало зменшення як величини прибутку на 1 т зерна та на 1 га площі культур, так і зниження рівня рентабельності виробництва продукції. Дещо інша ситуація склалася при виробництві насіння сої. При збільшенні витрат на мінеральні добрива понад 1500 грн/га зросла величина прибутку на 1 т насіння й на 1 га площі культури, також підвищився рівень рентабельності виробництва сої. У результаті детальнішого дослідження виявилось, що у цю групу підприємств увійшли кілька агрохолдингів, які мали від 5068 до 12909 га посівів сої. Застосування ресурсозберігаючих технологій, використання високопродуктивної техніки, достатнє фінансове забезпечення дало їм змогу оптимізувати структуру капіталу та на цій основі досягти високої економічної ефективності виробництва і конкурентоспроможності продукції.

Висновки. В умовах відсутності макро-економічної стабільності в Україні, високих ризиків і невизначеності ринкового середовища найменш ризиковим при вирощуванні сільськогосподарських культур є інвестування приросту запасів матеріальних оборотних активів. При вирощуванні зернових та технічних культур при існуючій структурі капіталу в сільськогосподарських підприємствах України оптимальними в 2014 році були витрати на засоби захисту рослин на рівні 500-600 грн/га, на мінеральні добрива – 1000-1200 грн/га. Збільшення витрат на ці оборотні засоби понад встановлений оптимальний рівень без впровадження ресурсозберігаючих технологій, нових сортів і гібридів сільськогосподарських культур та без використання високопродуктивної техніки супроводжувалося зниженням ефективності виробництва продукції.

Подальші дослідження будуть направлені на розробку методики оптимізації структури капіталу в сільськогосподарських підприємствах із метою підвищення ефективності їхньої діяльності та конкурентоспроможності.

Список використаних джерел

1. Бланк І.О. Фінансовий менеджмент : навч. посіб. / І.О. Бланк. – К.: Ельга, 2008. – 724 с.
2. Інвестиційний клімат в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://mfa.gov.ua/ua/about-ukraine/economic-cooperation/invest-climat>.
3. Капітальні інвестиції в Україні за 2015 рік : стат. бюл. ; відп. за вип. І. С. Петренко. – К.: Державна служба статистики України, 2016. – С. 14.
4. Кісіль М.І. Сучасні виклики, стратегічні пріоритети та завдання щодо інвестиційного забезпечення розвитку сільського господарства / М.І. Кісіль // Інноваційна економіка. – 2014. – № 1. – С. 14-19.

5. Лебеденко О.В. Сучасний стан та перспективи інвестиційного забезпечення аграрного сектору економіки України / О.В. Лебеденко // Інвестиції: практика та досвід. – 2014. – № 13. – С. 50–52.
6. Лупенко Ю.О. Пожвавлення інвестиційної активності в АПК є інфляційним [Електронний ресурс] / Ю.О. Лупенко. – Режим доступу : www.iae.org.ua/presscentre/archnews.
7. Стратегічні напрями розвитку сільського господарства України на період до 2020 року ; за ред. Ю.О. Лупенка, В.Я. Месель-Веселяка. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К.: ННЦ ІАЕ, 2012. – 218 с.
8. Шпикуляк О.Г. Етапність інноваційного процесу та оцінка ефективності інноваційної діяльності / О.Г. Шпикуляк // Економіка АПК. – 2011. – № 12. – С. 109 – 116.
9. Adams A. Investment. – L. etc.: Cluwer Law International. 1995. – 435 p.
10. Arnold G. Corporate Financial Management. – L. etc.: Financial Times. Professional Limited, 1998. – 1050 p.
11. Bodie Z., Kane A., Marcus A., Perrakis S., Ryan P. Investments. – Homewood, Boston: Richard D. Irwin, Inc., 1993. – 1024 p.
12. Kolb R. Investments. – L.: Scott. Foresman Company, 1989. – 850 p.
13. Seuchting, Joachim: Finanzmanagement: Theorie und Politik der Unternehmensfinanzierung. – Wiesbaden: Gabler, 1995. – 673 s.

Стаття надійшла до редакції 26.07.2016 р.

* * *

Новини АПК

Умови ведення агробізнесу в Україні нині є привабливими для іноземних інвесторів

Український аграрний сектор сьогодні має великий потенціал для поглиблення двосторонньої співпраці з іноземними партнерами. Це викликає великий інтерес іноземних інвесторів у роботі в нашій аграрній галузі. Про це повідомила заступник Міністра аграрної політики та продовольства України з питань євроінтеграції Ольга Трофімцева під час спілкування з тележурналістами.

«З одного боку, ми маємо на сьогодні в українській аграрній галузі понад 50 донорських проектів спільно з міжнародними партнерами. Вони мають різне спрямування, але напрями їх роботи відповідають розробленій нами стратегії реформування «3+5». Ці проекти підтримуються як великими міжнародними організаціями – Світовим банком або Міжнародною фінансовою організацією, так і урядами таких країн, як Канада, США, Німеччина та Нідерланди. Активним партнером у проектній роботі є також Європейський Союз. З іншого боку, хочемо більш активно залучати прямі іноземні інвестиції в різні проекти у нашому аграрному секторі, тому що саме вони мають надавати важливі імпульси для розвитку галузі», – розповіла заступник Міністра.

За даними Держстату, в агропромисловий комплекс станом на 1 липня 2016 року було інвестовано 3 619,1 млн дол. США, але це лише 6,9% від загального обсягу приватних іноземних інвестицій в економіку країни.

Вона додала, що Мінагрополітики активно працює спільно з іншими міністерствами та Урядом над тим, щоб зробити умови ведення бізнесу в Україні привабливішими, в т. ч. для іноземних інвесторів.

«Основними завданнями для нас є напрацювання концепції ефективного регулювання економіки та побудова регуляторного поля, яке б дало змогу бізнесу та інвестиціям вільно почувати себе в країні та в окремо взятому секторі. Багато в цьому напрямі вже було зроблено в плані дерегуляції. Але ми не зупинятимемося на досягненнях, ще багато завдань залишаються на порядку денному на найближчий час», – зазначила Ольга Трофімцева.

Прес-служба Мінагрополітики України

*Я.В. ДОЛГІХ, кандидат економічних наук, доцент
Сумський національний аграрний університет*

Метод DEA при оцінці основних ресурсних показників сільськогосподарських підприємств регіону

Постановка проблеми. Останнім часом у зарубіжній практиці широко застосовують методи оцінки ефективності, що ґрунтуються на основі концепції ефективної межі виробничих можливостей. Оцінка ефективності на основі концепції ефективної межі здійснюється параметричними та непараметричними методами. В параметричних методах ефективна межа будується у вигляді граничної регресійної функції, у непараметричних – здійснюється кусково-лінійна апроксимація ефективної межі методами математичного програмування. Однією з переваг застосування непараметричного методу DEA є можливість визначення оптимальних значень вхідних і вихідних параметрів, що дають змогу підприємству досягти 100%-ї ефективності. Тому використання методу DEA для визначення значень основних ресурсних показників сільськогосподарських підприємств Сумської області, при яких вони стануть 100% ефективними, є актуальним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теорії й практиці застосування методу DEA у різних галузях економіки присвячено багато наукових робіт. У статті [11] наведено огляд 4015 наукових публікацій по застосуванню методу DEA за 30 років. Аналіз вітчизняних наукових робіт [2, 3, 5 та ін.], що розглядають застосування методу DEA в сільському господарстві, довів необхідність проведення подальших досліджень щодо

вдосконалення практичного використання методу.

Мета статті – визначити за методом DEA основні ресурсні показники сільськогосподарських підприємств Сумської області, що уможливають неефективним підприємствам стати 100% ефективними в галузі виробництва зернових і зернобобових культур.

Виклад основних результатів дослідження. Ідея оцінки ефективності на основі концепції ефективної межі виробничих можливостей належить американському вченому М. Дж. Фаррелу [12]. Якщо в просторі вхідних-вихідних величин точка, що відповідає підприємству, діяльність якого аналізується, знаходиться на ефективній межі, то його діяльність є 100% ефективною. Якщо точка знаходиться не на ефективній межі, то діяльність підприємства є неефективною. Для оцінки економічної ефективності М. Дж. Фаррел запропонував фіксувати один з векторів вхідних або вихідних величин, а другий – змінювати пропорційно деякому коефіцієнту (показнику ефективності) до досягнення ефективної межі. Надалі ця ідея була розвинена А. Чарнсом, В. Купером, Е. Роудсом [10], які звели задачу оцінки ефективності до розв'язання задачі математичного програмування. Запропонований метод одержав назву DEA.

Моделі DEA можна поділити за критеріями: 1) віддача від масштабу: з постійною віддачею від масштабу (CRS-моделі), зі змінною віддачею від масштабу (VRS-моделі); 2) орієнтація: орієнтовані на вхід (input-моделі), на вихід (output-моделі), або без орієнтації. У CRS-моделях вихідні пара-

метри змінюються пропорційно вхідним. Змінна віддача від масштабу в VRS-моделях характеризується непропорційною зміною вихідних параметрів при зміні вхідних. Урахування змінної віддачі від масштабу приводить до визначення ефективними більшої частки підприємств, ніж при постійному ефекті від масштабу. Ефективність, що визначена за моделлю CRS, називають технічною ефективністю, а за моделлю VRS – чистою технічною ефективністю. В орієнтованих на вхід моделях мінімізується множина вхідних параметрів при фіксованих вихідних, а в орієнтованих на вихід моделях максимізується вектор вихідних параметрів при фіксованому векторі вхідних.

Перелічені види моделей DEA дають змогу використовувати різні варіанти виміру ефективності, тому обрання виду моделі є однією із задач дослідження. Оберемо модель для оцінки відносної ефективності сільськогосподарських підприємств та визначення основних ресурсних показників, що уможливають неефективним підприємствам стати 100% ефективними. У сільськогосподарському виробництві приріст обсягів використання ресурсів призводить до спадання приросту обсягів виробництва продукції рослинництва, тому при оцінці ефективності останнього слід використовувати VRS-модель.

Вимір ефективності в моделі VRS – input відбувається в результаті розв'язку задачі лінійного програмування [7]:

$$\min_{E, \lambda_1, \lambda_2, \dots, \lambda_k} E \quad (1)$$

$$EX_0 = \sum_{k=1}^K \lambda_k X_k + d^-, Y_0 = \sum_{k=1}^K \lambda_k Y_k - d^+ \quad (2)$$

$$\sum_{k=1}^K \lambda_k = 1, \lambda_k \geq 0 \quad k = \overline{1, K} \quad (3)$$

$$d^-, d^+ \geq 0, \quad (4)$$

де E – вхідна чиста технічна ефективність;

λ_k – коефіцієнти лінійної комбінації, що підлягають визначенню;

$X_0 = (x_{10}, x_{20}, \dots, x_{m0})$, $Y_0 = (y_{10}, y_{20}, \dots, y_{n0})$ – вектори вхідних і вихідних параметрів підприємства, що оцінюється;

$$X_k = (x_{1k}, x_{2k}, \dots, x_{mk}),$$

$Y_k = (y_{1k}, y_{2k}, \dots, y_{nk})$ – вектори вхідних та вихідних параметрів k -го підприємства;

K – кількість підприємств, що порівнюються;

d^-, d^+ – додаткові змінні, що характеризують неефективно витрачений обсяг ресурсів і “недовипуск” продукції відповідно.

Умовою невід’язковості розв’язку задачі (1) – (4) є [11]:

$$K \geq \max\{m \times n; 3(n + m)\}. \quad (5)$$

Для аналізу динаміки зміни ефективності за кілька років використовується індекс Малмквіста [8, 9].

Поряд з обранням виду моделі DEA важливими задачами дослідника є формування множини об’єктів, що порівнюються, набору вхідних та вихідних параметрів. Наведемо алгоритм створення бази статистичних даних, що формують вхідні і вихідні параметри моделі DEA:

1) формування множини об’єктів, що оцінюються $k = \overline{1, K}$. Перевірка їх на однорідність (однотипність, однаковий ступінь агрегування показників виробничої діяльності, одні й ті самі методи їх розрахунку в часі та ін.), на наявність неоднорідності умов функціонування. Якщо є так звані неконтрольовані, що визначаються понад системою умови, то проводиться класифікація об’єктів $k = \overline{1, K}$ на однорідні групи;

2) віднесення показника до вхідного параметра x_{ik} , $i = \overline{1, m}$, $k = \overline{1, K}$, якщо він належить до ресурсів і його зростання призводить до зниження ефективності;

3) віднесення показника до вихідного параметра y_{jk} , $j = \overline{1, n}$, $k = \overline{1, K}$, якщо він характеризує результат виробничої діяльності та його зростання приводить до підвищення ефективності;

4) перевірка виконання умови (5). Якщо умова (5) не виконується, то повернутися до пп. 1), 2), 3);

5) усунення змішування об’ємних й індексних показників. Всі показники необхідно перевести або в об’ємні, або в індексні;

6) урахування інфляції. Якщо передбачається оцінка порівняльної ефективності за

різні періоди часу та серед показників x_{ik} , y_{jk} є вартісні показники, то необхідно їх перерахувати з урахуванням індексу цін;

7) перевірка показників x_{ik} , y_{jk} на наявність “викидів” і їх усунення [1, 6]. Наявність “викидів” призводить до зміщення межі ефективності;

8) перевірка наявності кореляції між вхідними показниками. Для цього розраховують часткові коефіцієнти кореляції та здійснюють їх перевірку на статистичну значущість. Якщо між показниками виявлена кореляція, то необхідно повернутися до п. 2) і відкоригувати набір вхідних параметрів. Найпростіше можна усунути кореляцію між показниками, відкинувши один із показників корельованої пари. Однак виключення корельованих показників без проведення детальнішого аналізу небажано. Виключивши з моделі важливу змінну, можна припустити помилку специфікації. Таким чином, бажано не виключати вхідні параметри x_{ik} доти, поки колінеарність не стане серйозною проблемою. Для усунення кореляції вхідні показники можна перетворити таким чином: 1) узяти відхилення від середнього; 2) замість

абсолютних значень узяти відносні; 3) стандартизувати показники і т.д.

У запропонованій роботі на основі статистичної інформації за 2015 рік [4], методом DEA за моделлю VRS – input оцінено чисту технічну ефективність роботи сільськогосподарських підприємств районів Сумської області в галузі виробництва зерна й зернобобових культур і розраховано значення вхідних параметрів, при яких сільськогосподарські підприємства Сумської області стануть 100% ефективними.

Оцінка ефективності здійснюється для сільськогосподарських підприємств 13 районів Сумської області ($K = 13$), що належать до однієї природно-кліматичної зони – Полісся. Отже, досліджувані підприємства належать до однорідної групи (однакові кліматичні умови, структура ґрунту). Вхідні параметри моделі: 1) x_{1k} – площа, з якої зібрані зернові та зернобобові на 1 працюючого, га; 2) x_{2k} – обсяг мінеральних та органічних добрив на 1 га, ц; 3) x_{3k} – кількість тракторів, шт. Вихідний параметр: 1) y_{1k} – виробництво зернових та зернобобових культур, ц (табл. 1).

1. Вхідні та вихідні параметри моделі оцінки чистої технічної ефективності виробництва зернових та зернобобових культур сільськогосподарськими підприємствами районів Сумської області в 2015 р.

Район	Вхідні параметри			Вихідні параметри
	Площа на 1 працівника, га	Внесення мінеральних та органічних добрив на 1 га, ц	Наявність тракторів, шт.	Виробництво зернових і зернобобових культур, ц
Білопільський	69,25	128	276	3322944
Буринський	139,71	106	207	2699540
Великописарівський	39,15	106	232	1280322
Конотопський	47,61	110	339	2345788
Краснопільський	30,77	89	332	1456610
Кролевецький	35,94	141	221	1125531
Лебединський	49,93	76	247	2751500
Липоводолинський	22,45	74	425	1548971
Недригайлівський	57,24	109	85	2068885
Охтирський	19,46	102	358	1465406
Роменський	44,83	128	363	4567523
Сумський	27,72	112	480	2997482
Тростянецький	37,20	114	125	1463806

Джерело: Головне управління статистики у Сумській області [4].

Таким чином, кількість досліджуваних об'єктів $K = 13$, кількість вхідних параметрів $m = 3$, вихідних – $n = 1$. Умова (5) виконується.

Перевірка наявності “викидів” здійснювалася за критерієм Діксона [1]. У таблиці 2 наведені розраховані коефіцієнти Діксона

2. Розраховані коефіцієнти Діксона

Розраховані значення коефіцієнта Діксона (r_{21}) для визначення:			
найменших “викидів” у вибірках вхідних параметрів			найбільших “викидів” у вибірці вихідного параметра
x_{1k}	x_{2k}	x_{3k}	y_{1k}
0,166	0,278	-0,216	0,478

Джерело: Власні розрахунки.

Табличне значення коефіцієнта Діксона для $K = 13$, рівня значущості $\alpha = 0,05$: $r_{табл} = 0,521$. Оскільки $r_{21} < r_{табл}$ – у досліджуваних вибірках відсутні “викиди”.

Для кореляційного аналізу вибірки, що формують вхідні параметри дослідження розраховані частинні коефіцієнти кореляції: $r_{12,3} = 0,05$, $r_{13,2} = -0,39$, $r_{23,1} = -0,18$. Низькі значення частинних коефіцієнтів кореляції доводять про відсутність лінійної залежності між вхідними параметрами. Для перевірки частинних коефіцієнтів кореляції на статистичну значущість розраховані t -статистики: $t_{12} = 0,17$, $t_{13} = -1,04$, $t_{23} = -0,51$. За таблицю двосторонніх критичних точок

для визначення найменших “викидів” у вибірках значень вхідних параметрів x_{1k} , x_{2k} , x_{3k} і найбільших “викидів” у вибірці вихідного параметра y_{1k} .

Стюдента для рівня значущості $\alpha = 0,05$ та $n - m = 10$ ступенів свободи знайдено критичне значення $t_{кр} = 2,23$. Оскільки t_{12} , $|t_{13}|$, $|t_{23}| < t_{кр}$ – між вхідними параметрами відсутня лінійна кореляційна залежність.

За результатами розрахунків у 2015 році сільськогосподарські підприємства Лебединського, Липоводолинського, Недригайлівського, Охтирського, Роменського, Сумського, Тростянецького районів мали чисту технічну ефективність, що дорівнювала 1. Оцінки чистої технічної ефективності інших районів Сумської області наведено в таблиці 3.

3. Рекомендовані значення основних ресурсних показників для сільськогосподарських підприємств районів Сумської області в галузі виробництва зернових та зернобобових культур

Райони	Рівень ефективності	Вхідні параметри			Рекомендовані вхідні параметри		
		Площа на 1 працівника, га	Внесення мінеральних та органічних добрив на 1 га, ц	Кількість тракторів, шт.	Площа на 1 працівника, га	Внесення мінеральних та органічних добрив на 1 га, ц	Кількість тракторів, шт.
Білопільський	0,87	69,25	128	276	50,29	111,49	240
Буринський	0,92	139,71	106	207	52,47	97,85	191
Великописарівський	0,93	39,15	106	232	36,22	98,07	215
Конотопський	0,82	47,61	110	339	39,06	90,25	278
Краснопільський	0,96	30,77	89	332	29,64	85,71	320
Кролевецький	0,89	35,94	141	221	31,82	110,36	196

Джерело: Головне управління статистики у Сумській області [4] та власні розрахунки.

Метод DEA дає змогу знаходити цільові значення вхідних і вихідних величин, що уможлиблює неефективному господарству стати ефективним, про що показують дані таблиці 3, де наведені розраховані рекомендовані значення вхідних параметрів, при яких сільськогосподарські підприємства Сумської області стануть 100% ефективними.

Висновки. Метод DEA дає змогу знаходити значення вхідних і вихідних параметрів, що уможлиблюють неефективному підприємству стати 100% ефективним. У роботі досліджені питання практичного використання методу DEA. У наступних дослідженнях планується провести аналіз аллокативної ефективності виробництва продукції рослинництва сільськогосподарськими підприємствами Сумської області.

Список використаних джерел

1. *Бабенко В.В.* Основи теорії ймовірностей і статистичні методи аналізу даних у психологічних і педагогічних експериментах : навч. посіб. [Текст] / В. В. Бабенко. – Львів, 2009. – 184 с.
2. *Дем'яненко С.І.* Непараметричний аналіз в АПК [Текст] / С. І. Дем'яненко, О. В. Нів'євський. – К. : КНЕУ, 2009. – 196 с.
3. *Дмитрук Б.П.* Аналіз ефективності використання ресурсів галузі рослинництва сільськогосподарських підприємств Черкаської області з використанням методу Data Envelopment Analysis (DEA) [Текст] / Б. П. Дмитрук, Т.Б. Вітряк // Вісн. Східноєвропейського ун-ту економіки і менеджменту. – 2012. – Вип. 1 (11). – С. 138–147.
4. За даними Головного управління статистики у Сумській області, 2015.
5. *Лисситса А.* Аналіз оболочкі даних (DEA). Современная методика определения эффективности производства [Текст] / А. Лисситса, Т. Бабичева. – Halle : Institute of agricultural development of Central and Eastern Europe, Germany, 2003. – 32 p.
6. *Чуракова И.Я.* Направления использования методик выявления аномальных наблюдений при решении задач операционного менеджмента [Текст] / И. Я. Чуракова. – СПб. : ВШ СПбГУ, 2010. – 50 с.
7. *Banker, R.D.* Some models for estimating technical and scale inefficiencies in Data Envelopment Analysis [Text] / R. D. Banker, A. Charnes, W. W. Cooper // Management science. – 1984. – Vol. 30. – № 9. – P. 1078–1092.
8. *Coelli, T.J.* An Introduction to Efficiency and Productivity Analysis. Second Edition [Text] / T. J. Coelli, D. S. P. Rao, C. J. O'Donnell, G. E. Battese. – Springer. – 2005. – 349 p.
9. *Cooper, W.W.* Handbook on Data Envelopment Analysis [Text] / W. W. Cooper, L.M. Seiford, J. Zhu. – Kluwer Academic Publishers. – 2004. – 593 p.
10. *Charnes, A.* Measuring the efficiency of decision making units [Text] / A. Charnes, W.W. Cooper, E. Rhodes // European Journal of Operational Research. – 1978. – Vol. 2. – № 6. – P. 429–444.
11. *Emrouznejad, A.* Evaluation of research in efficiency and productivity: A survey and analysis of the first 30 years of scholarly literature in DEA [Text] / A. Emrouznejad, B. Parker, G. Tavares // Journal of Socio-Economic Planning Science. – 2008. – Vol. 42. – №.3. – P. 151–157.
12. *Farrell, M.J.* The Measurement of Productive Efficiency [Text] / M. J. Farrell // Journal of the Royal Statistical Society. Series A, 1957. – Vol.120. – №.3. – P. 253 – 290.

Стаття надійшла до редакції 07.09.2016 р.

* * *

Новини АПК

Мінагрополітики продовжує розширювати експортний потенціал вітчизняного насіння

Міністерство аграрної політики та продовольства України продовжує розширювати експортний потенціал вітчизняного насіння. Про це повідомив Міністр Тарас Кутовий під час зустрічі з представниками Американської торговельної палати та керівниками насінневих компаній.

«Наразі вихід України як рівноправного партнера на міжнародний ринок та розширення експорту насіння вимагає досягнення українським законодавством еквівалентності норм ЄС. А надалі постійного підтвердження відповідності європейським і міжнародним стандартам і вимог», – повідомив Міністр.

При цьому очільник відомства зазначив, що Мінагрополітики продовжує роботу з адаптації вітчизняної нормативної бази у галузі насінництва та охорони інтелектуальної власності до міжнародних вимог, зокрема чинних стандартів у відповідність до Регламентів та Директив ЄС.

Разом із тим Тарас Кутовий повідомив, що актуальним лишається питання співпраці Мінагрополітики і громадських організацій галузі насінництва. «Ми повинні удосконалити нормативно-правову базу галузі насінництва. Головне – дати нашому виробникові конкурентний сорт. Спільна та злагоджена робота – можливість сприяти у покращенні функціонування ринку насіння», – додав Кутовий.

Прес-служба Мінагрополітики України

УДК338.658:339

*М.П. СИЧЕВСЬКИЙ, доктор економічних наук,
професор, член-кореспондент НААН, директор
О.В. КОВАЛЕНКО, доктор економічних наук,
старший науковий співробітник,
завідувач відділу економічних досліджень
Інститут продовольчих ресурсів НААН*

Чинники інноваційної конкурентоспроможності харчової промисловості в контексті глобалізації

Постановка проблеми. Особливості конкурентної взаємодії суб'єктів світового господарства під впливом глобальних процесів і посилення економічної нестабільності знайшли системне відображення в еволюції концепції конкурентоспроможності. Її ключовою рисою стала інноваційна конкуренція, що виникла внаслідок зміни ринкових конкурентних відносин від впливом новинок науково-технічного прогресу, запровадження новітніх бізнес-моделей, інформаційно-комунікаційних технологій, маркетингових заходів, тобто всієї сукупності чинників інноваційного розвитку. Помітною стає роль концепції інноваційної конкурентоспроможності в контексті її ефективного застосування для практичної розробки інноваційних конкурентних стратегій у харчовій промисловості, створення й ефективного використання конкурентних переваг галузі, запровадження нових бізнес-моделей компаніями-виробниками харчової продукції, фо-

рмування інтегрованих агропромислових утворень.

Вивчення інноваційної конкурентоспроможності харчової промисловості з позиції системності та міждисциплінарності зумовлює потребу в методології, яка координує зусилля окремих дисциплін, об'єднуючи їх загальним контекстом, а також потребує концентрації дослідження на її специфічних чинниках.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Конкурентоспроможність – це динамічний стан об'єкта дослідження, що змінюється під впливом різноманітних чинників, які мають різну природу та механізми дії залежно від "змістовного наповнення" [10, с. 102]. Основоположниками теорії конкурентоспроможності вважають Д. Рікардо й А. Сміта. Їхні ідеї одержали розвиток у працях Дж. Гелбрейта, Ф. Еджуорта, А. Курно, А. Маршалла, Дж. Робінсона, Е. Чемберліна, Й. Шумпетера [19–21]. Чималий внесок у розробку теорії конкурентних переваг вніс М. Портер. Представниками теорії конкурентоспроможності, що вивчали вплив різноманітних

© М.П. Сичевський, О.В. Коваленко, 2016

чинників на певні економічні явища у харчовій промисловості, вважають П. Борщевського [1], Л. Дейнеко [1], А. Заїнчковського [2], М. Кропивка [11], Д. Крисанова [7], Т. Мостенську [8], П. Саблука [11], Л. Чернюк [5], О. Шпичака [15] та інших вчених. У літературі конкурентоспроможність традиційно представлена на мікро-, мезо- і макrorівнях, при цьому підходи різних авторів до тлумачення цього поняття також відмінні.

Згідно з теорією конкурентоспроможності як інтегральна відносна властивість системи (суб'єкта), або "системна властивість", виникає внаслідок наявності у системі "часткових" властивостей – конкурентних переваг, що забезпечують їй стійке становище й здатність до випередження в економічному змаганні. За умов, коли конкурентні переваги економічної системи формуються на основі або з використанням інноваційних методів, продуктів, технологій, йдеться про змістовний тип конкурентоспроможності – інноваційну конкурентоспроможність [10]. Водночас інноваційна конкуренція у взаємодії зі вбудованою в неї моделлю інтеграційної поведінки зумовлює утворення двох взаємозв'язаних груп конкурентних переваг – інноваційних та інтеграційних, які діють із синергетичним ефектом і стають визначальними чинниками забезпечення позитивної динаміки інноваційної конкурентоспроможності [12].

Мета статті – на основі дослідження методологічних особливостей оцінки конкурентоспроможності економічних систем ви-

явити й обґрунтувати специфічні чинники харчової промисловості як носія інноваційної конкурентоспроможності у глобальне середовище.

Виклад основних результатів дослідження. Важливим індикатором стану економіки нині вважається The Global Competitiveness Report – *Індекс глобальної конкурентоспроможності* (GCI), який розробляється відповідно до методології Світового економічного форуму (World Economic Forum – WEF) Колумбійським університетом, згідно з яким Україна (за весь час його обчислення, починаючи з 2006 року) кардинально не змінювала своїх позицій. У дослідженні 2015–2016 років Україна зайняла 79-те місце серед 140 країн, з індексом конкурентоспроможності 4,03 за 7-бальною шкалою. Минулого ж року вона посіла 76 місце (серед 144 країн) з результатом – 4,1 [17, 18].

На вершині рейтингу сьомий рік поспіль перебуває Швейцарія з індексом конкурентоспроможності 5,8. Слідом за нею йдуть Сінгапур (5,7), США (5,6), Німеччина (5,5) і Нідерланди (5,5).

Згідно з методологією WEF на Індекс глобальної конкурентоспроможності кожної країни впливають 114 показників, об'єднаних у 12 сукупностей компонентів, які, в свою чергу, згруповані у три групи субіндексів: «Базові вимоги», «Драйвери ефективності» й «Чинники інноваційності» (рис. 1).

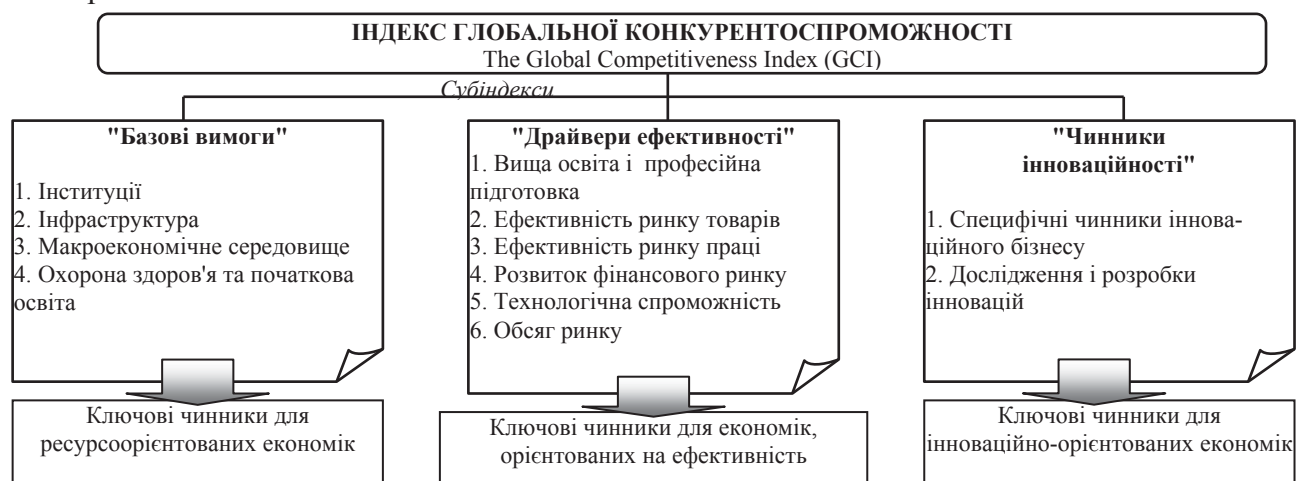

Рис. 1. Структура та основні групи чинників формування Індeksu глобальної конкурентоспроможності

Джерело: Узагальнено за матеріалами [17, 18].

Значущість впливу субіндексів залежить від стадії розвитку країни, що визначається передусім її ВВП та вагомістю чинників інноваційності (табл.). Так, для економічно

розвинутих, інноваційно-орієнтованих країн вагомість чинника інноваційності становить 30%, а для ресурсорієнтованих – 5%.

Основні групи чинників конкурентоспроможності та їхня вагомість на різних стадіях розвитку економіки країн

Субіндекси	Стадія розвитку				
	1. Стадія розвитку, орієнтована на базові вимоги	Перехідний період від стадії 1 до стадії 2	2. Стадія розвитку, орієнтована на ефективність	Перехідний період від стадії 2 до стадії 3	3. Стадія розвитку, орієнтована на інновації
<i>ВВП на одну особу (дол. США), межі *</i>					
	<2000	2000-2999	3000-8999	9000-17000	> 17000
<i>Вагомість субіндексів, %</i>					
"Базові вимоги"	60	40–60	40	20–40	20
"Драйвери ефективності"	35	35–50	50	50	50
"Чинники інноваційності"	5	5–10	10	10–30	30

Джерело: Сформовано за даними [17, 18].

*Для країн із високою залежністю від мінеральних ресурсів ВВП на душу населення не є єдиним критерієм для визначення стадії розвитку.

Для виявлення чинників, що найбільше стримували конкурентоспроможний розвиток вітчизняної економіки у 2015 році, ми порівняли показники України і Польщі, яка має схожі з Україною територіальні та демографічні параметри, однак знаходиться на вищому щаблі економічного розвитку. У рейтингу 2015–2016 років Польща займає 41 місце і має глобальний індекс (GCI) 4,5 бала. Країна з чисельністю населення 38 млн осіб нині знаходиться на перехідній стадії від економіки, орієнтованої на ефективність, до економіки, орієнтованої на інновації (див. табл.). При цьому ВВП Польщі у 2014 році становив 546,6 млрд дол. США, ВВП на одну особу – 14379 дол., а частка у світовому обсязі ВВП мала 0,88%. Натомість Україна (з населенням 42,8 млн осіб), економіка якої орієнтована на ефективність, мала ВВП – 130,7 млрд дол. США, ВВП на одну особу 3055 дол. та частку у світовому обсязі ВВП – 0,34%.

Дослідження WEF вказують на те, що проблема низької конкурентоспроможності України полягає не стільки в чинниках інноваційності, скільки у загальноекономічних бар'єрах, що продовжують стримувати інноваційний розвиток: *інституціях* (у рейтингу GCI Україна одержала 3,1, а Польща – 4,1 бала); *стані макроекономічного середо-*

вища (3,1 і 5,1 бала відповідно); *технологічній спроможності* (3,4 та 4,8 бала); *ефективності ринку товарів* (4,0 і 4,5 бала); *розвитку фінансового ринку* (3,2 й 4,3 бала); *обсягу внутрішнього та зовнішнього ринку* (4,5 і 5,2 бала).

У 2015–2016 роках Польща поліпшила свої позиції в рейтингу GCI, піднявшись з 43-го на 41-ше місце. На думку експертів, поліпшення відбулися у сфері інституціонального забезпечення, інфраструктури, освіти, підвищення ефективності ринку праці. Основою економіки Польщі є високоосвічене населення, добре розвинені фінансові ринки, а також ринок товарів та послуг, що нині є найпотужнішим серед країн Центральної й Південної Європи. Разом із тим ще залишається слабкою транспортна інфраструктура, неефективною нормативно-правова база бізнесу, які не відповідають європейським стандартам. Потребують реформування ринок праці та податкова система. Для забезпечення стійкого економічного росту країні необхідно зміцнити свій інноваційний потенціал і всю інноваційну екосистему в тісній співпраці з приватним сектором [18].

Основним гальмом, яке тягне вниз результати України в рейтингу GCI, залишається інституційне середовище. Нині за цим параметром Україна опустилася до 3,1 бала

проти минулорічних 4,1. Значно погіршилася ситуація на фінансовому ринку (падіння від 3,5 до 3,2). На зниження цього показника вплинула банківська система (зокрема діяльність НБУ), а також обмеження регулятора на операції з іноземною валютою [13]. Найскладнішою проблемою у веденні бізнесу в Україні респонденти рейтингу називають корупцію, проблеми доступу до фінансування, стрімкі темпи інфляції, нестабільність державної політики та високі ставки податків.

Різниця у темпах економічного зростання, в рівнях виробництва і доходів, значеннях соціальних показників та індикаторів людського потенціалу країн світу завжди супроводжується нерівномірністю інноваційного розвитку. Дослідження Ф. Кастеллачі [16] емпірично підтверджують визначальну роль людського капіталу й *технологічної інфраструктури* для країн, що розвиваються, у подоланні розриву в доходах із розвинутими країнами. Низький рівень конкурентоспроможності пояснюється, насамперед, гальмуванням розвитку її носіїв, зокрема слабким інноваційним розвитком галузей економіки, у тому числі харчової промисловості. Глобальний рейтинг конкурентоспроможності таких відомостей не наводить. Разом із тим у світовій економічній системі діяльність суб'єктів мезорівня (галузевого, регіонального) здатна вирішально впливати на "розмивання" міждержавних кордонів і формування глобального економічного простору.

Необхідність розгляду інноваційної конкурентоспроможності вітчизняної харчової промисловості в контексті глобалізації зумовлена руйнівним впливом світових фінансово-економічних криз 2004-2005-х, 2008-2009 років, які на початку XXI ст. стали перешкодою на шляху досягнення й збереження високих темпів економічного зростання, спричинили знос виробничих фондів, нерационально змінили структуру промисловості, знизили конкурентоспроможність промислової продукції, зменшили купівельну спроможність населення, стали причиною розгортання продовольчої кризи тощо. Поточна ж криза вийшла за межі суто економічної сфери (фінансової, валютної) і зу-

мовила глобальні потрясіння в соціальній, політичній, екологічній та інших сферах, що дає можливість визначати її як "полісистемну" [6] кризу.

У глобальному середовищі важливим показником конкурентоспроможності є частка ринку, яка визначається ефективністю внутрішніх і зовнішніх торговельних операцій. Так, введення в дію Зони вільної торгівлі з ЄС створило умови для зростання частки експорту українського продовольства. Впродовж 2015 року зберігався позитивний торговельний баланс майже з усіма країнами світу, загальне сальдо зовнішньої торгівлі продовольством було найбільшим за роки незалежності країни – 11 млрд дол. США [9]. Експорт продукції агропромислового комплексу становив 14564,1 млн дол., у тому числі експорт продукції харчової промисловості – 6694,8 млн дол. (46%), з них: м'яса та м'ясопродуктів – 377,7 млн дол.; молока і молочних продуктів – 177,6; цукру й кондитерських виробів – 169,5; спирту етилового 73,36; олієжирової продукції – 3299,8 млн дол. [3]

Експорт окремих видів продовольства гальмується як внутрішніми чинниками (низький рівень техніко-технологічного забезпечення виробничих потужностей, відсутність фінансових ресурсів для їх оновлення, падіння виробництва в умовах військових дій на сході України), так і зовнішніми (девальвація євро відносно долара США, зниження цін на основні сировинні ресурси). Стимувальним чинником у торгівлі з ЄС залишається сертифікація українських товарів за європейськими стандартами. Виникають труднощі через відмінності у контролі безпеки та якості сировини в Україні та ЄС. Українські виробники нині недостатньо готові для виходу на ринки Європейського Союзу, ще не всі підприємства харчової промисловості охоплені системою НАССР. Вітчизняні потужності, за умови їх технічного переоснащення, дають змогу експортувати значно більшу кількість продукції.

Специфіка кожної окремої підгалузі харчової промисловості зумовлює також наявність власних бар'єрів ефективного розвитку, що здатні знижувати загальну конкурен-

госпроможність галузі. Наведемо кілька прикладів.

Так, експорт *молочних* виробів гальмують невисока якість та недостатність сировини, зарегульованість ціноутворення. Крім того, сезонність заготівлі молока позначається на ритмічності роботи молокопереробних підприємств і, як правило, зумовлюється скороченням поголів'я корів та їх низькою продуктивністю. Низька якість молока, яке надходить підприємствам, спричинена недоотриманням технологій і неналежним контролем за їх виконанням.

Функціональні й економічні бар'єри в галузі з виробництва *м'ясної* продукції виникають через скорочення поголів'я худоби, низьку якість сировини та волатильність закупівельних цін на неї, територіальну розосередженість сільськогосподарських підприємств і господарств населення, внаслідок чого виникає дефіцит сировини.

Українська *олієжирова* галузь за останнє десятиліття здійснила технологічний прорив та вийшла на міжнародні ринки, завоювавши міцні позиції в рейтингу світових лідерів. Разом із тим лише протягом 2015 року за рахунок глибшої переробки олії Україна могла одержати додатково 562,3 млн дол. США. Наразі акценти в цій галузі мають ставитися на збільшенні обсягу продукції з високою доданою вартістю, модернізації потужностей, удосконаленні якості й безпечності продукції на кожному етапі виробництва, а також пріоритетності поставок соняшникової олії на ринок Європи, яка жорстко контролює відповідність якості продукції світовим стандартам.

Основними причинами накопичення проблем *спиртової* галузі та зниження її конкурентоспроможності є відсутність адекватної політики державного регулювання, що зумовлює збільшення тіньового обороту спирту, створення вибірково сприятливих правових умов бізнесу, високий рівень корупції. Зокрема, відміна імпорتنних мит на алкогольну продукцію і спирт сприяла імпорту дешевого спирту з-за кордону й штучному закриттю вітчизняних спиртових підприємств. Як наслідок – щорічні втрати державного бюджету близько 130 млн грн.

Одна з численних проблем *цукробурякової* галузі зумовлена тим, що національне насінництво цукрових буряків значно відстає в своєму розвитку від країн ЄС. Вітчизняні гібриди за результатами сортовипробування не поступаються іноземним, але виробників не задовольняє їх технологічна якість, точніше – показники вмісту цукру в готовій продукції. Проте за здатністю довготривалого зберігання лідирують вітчизняні гібриди. Нині лише 16% площ посівів цукрових буряків засівається вітчизняним насінням. Зменшення обсягів виробництва коренеплодів, збільшення відстаней перевезень цукросировини призвело до скорочення завантаженості потужностей цукрових заводів сировиною. Суттєво впливає також зношеність і неефективне використання обладнання, висока енергоємність виробництва. Частка палива й енергії в собівартості переробки тонни цукрових буряків нині становить 36-38%. Експорт цукру з України ускладнює низький рівень сертифікації цукрових заводів за ISO 9001 та ISO 22000.

Розглянуті явища в окремих галузях харчової промисловості – це лише незначна частка проблем, що демонструють взаємодію системних чинників конкурентоспроможності, створюючи конкурентний потенціал, який під впливом зовнішнього середовища здатен перетворюватися на стратегічні інноваційні переваги, наближаючи галузь до бажаного рівня свого розвитку (рис. 2).

Методи досягнення мети на рівні галузі, підприємства та держави різні. Якщо завданням держави є створення інституціональних умов для інноваційного, конкурентоспроможного розвитку в глобальному середовищі, то атрибутом підприємств (компаній) стають організаційні здатності щодо побудови адекватних інноваційній економіці бізнес-моделей для ефективного використання ресурсів, генерування нових знань і комерціалізації нововведень [10, с. 206]. Для галузевого рівня (у нашому випадку – харчової промисловості) чинники інноваційної конкурентоспроможності набувають особливого змісту, який визначається специфічними властивостями галузі – носіями конкурентних переваг, а також характером конкуренції та інституціонального середовища.

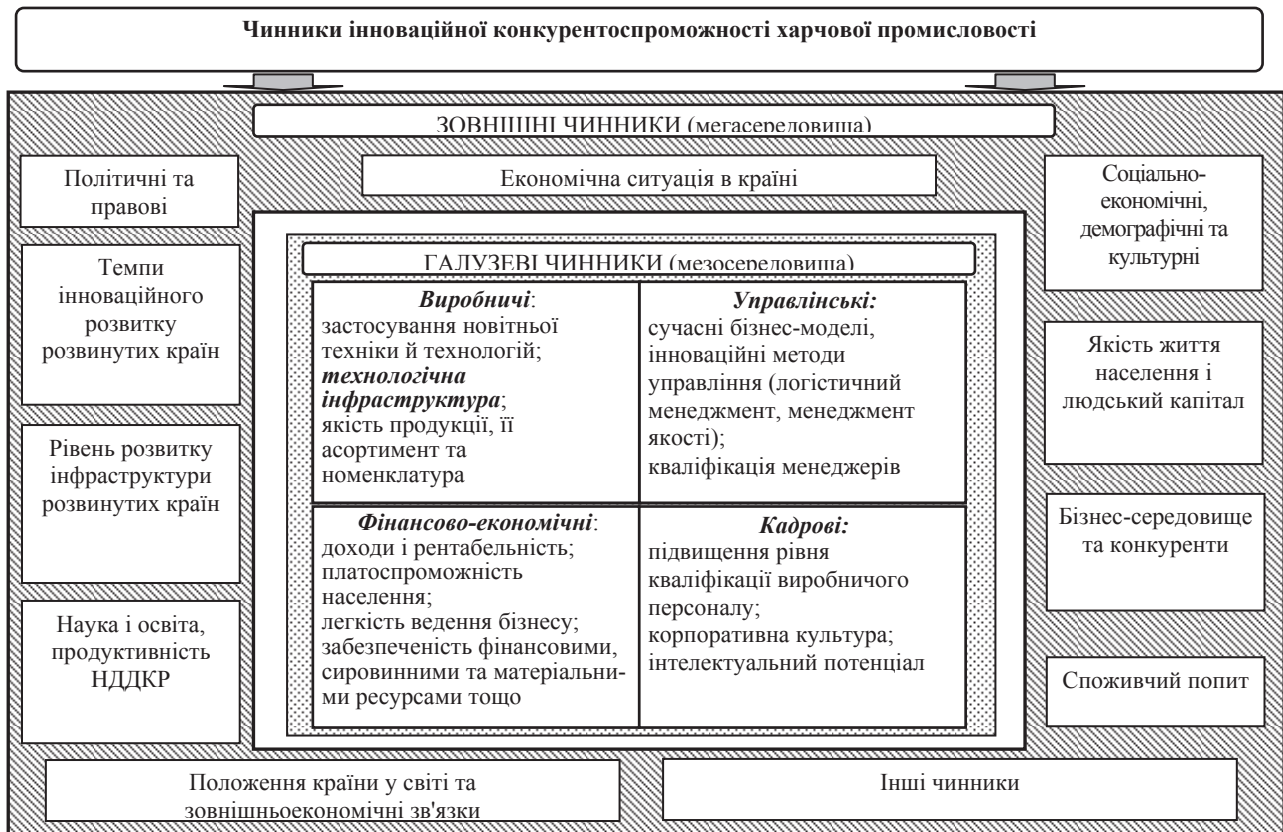

Рис. 2. Структурно-логічна схема взаємодії галузевих чинників інноваційної конкурентоспроможності харчової промисловості з чинниками зовнішнього середовища

Джерело: Авторська розробка.

Слід зазначити, що в системі чинників конкурентоспроможності харчової промисловості за умов інноваційного розвитку принципово змінився зміст чинника "технологічна інфраструктура", оскільки першочергового значення нині набувають інтелектуальні й високотехнологічні інновації з усім комплексом новітніх організаційних і науково-технічних ресурсів, які забезпечують інноваційну діяльність та потребують адекватних зусиль для її реалізації в підприємствах. Сучасна харчова промисловість нині стає однією з центральних ланок біоіндустрії, яка здатна раціонально і професійно розв'язувати проблеми продовольчого й енергетичного забезпечення суспільства. Техніко-технологічні можливості біотехнологій відкривають підприємствам шлях для розвитку перспективних напрямів використання сировинних ресурсів, які стають чинниками інноваційної конкурентоспроможності галузі [4].

Саме на створення ефективної технологічної інфраструктури в харчовій промисло-

сті розробкою інноваційних біотехнологій спрямовані дослідження науковців Інституту продовольчих ресурсів НААН. Серед важливих розробок Інституту – носіїв інноваційної конкурентоспроможності – слід виділити такі:

У переробці біоресурсів та виробництві альтернативного палива:

1. Комплексні безвідходні технології переробки сировини (на базі потужностей спиртових заводів) з одержанням харчового спирту, біоетанолу, біогазу й корму для сільськогосподарських тварин. Впровадження таких технологій дає можливість збільшити вихід спирту з тонни сировини, розв'язати екологічну проблему утилізації відходів, зменшити собівартість готової продукції на 10–15% [14].

2. Технологічні рішення одержання біоетанолу з меляси та проміжних продуктів переробки цукрових буряків (дифузійного соку, цукрового сиропу, зеленої патоки тощо), що дає змогу збалансувати потреби України в цукрі, зберегти й розширити зе-

мельні площі під цукровими буряками, врегулювати співвідношення виробництва цукру та біоетанолу відповідно до вимог ринку. Нова схема виробництва, що реалізується на основі вітчизняного обладнання, дає можливість одержувати на цукровому заводі за сезон: 23,3 тис. т цукру; 10,21 тис. т біоетанолу; 4,67 млн м³ біогазу. При цьому зменшуються витрати природного газу. Розрахунковий валовий дохід від спільного виробництва цукру й біоетанолу становить 379,4 млн грн, чистий прибуток – 50 млн грн за рік, термін окупності запровадженої схеми – 1,5 року. Орієнтовні обсяги інвестицій для організації виробництва біоетанолу на цукровому заводі з одержанням біогазу становлять 50 млн грн [14]. Соціально-економічний ефект полягає у збільшенні робочих місць, наповненні бюджетів сільських громад і розвитку сільських територій.

У переробці м'ясної продукції – біотехнологічні процеси та препарати в м'ясній галузі, що застосовуються при виробництві сирокочених і сиров'ялених ковбасних виробів із яловичини, свинини й м'яса птиці, які прискорюють перебіг ферментації продукції (від 30 до 18 діб), забезпечують високий рівень санітарно-епідеміологічної безпеки готового продукту, гарантують досконалі органолептичні та якісні споживчі характеристики готового продукту. Нові процеси мають значний потенціал конкурентоспроможності для внутрішнього й зовнішнього ринків за рахунок збільшення часток цих ринків.

У переробці молочної продукції:

1. Бактеріальні закваски, що виробляє Державне дослідне підприємство (ДДП) "Іпровіт", які не поступаються імпортним зразкам за якістю, мають значний потенціал для імпортозаміщення.

За 2014 рік підприємствами молочної галузі виготовлено 74,4 тис. т свіжого сиру неферментованого, на виробництво якого використано 595,2 тис. т молока та 5,95 т бактеріальних заквасок імпортного (Danisco, Франція) й вітчизняного виробництва (ДДП ІПР «Іпровіт» та ін.). При цьому вартість імпортних заквасок у 2,2 раза вища порівняно з вартістю заквасок "Іпровіт". Застосування вітчизняних заквасок дасть можливість виробникам скоротити витрати вироб-

ництва і переглянути ціни на цю продукцію для населення України [14].

2. Технологія виробництва та компонентний склад функціонального кисломолочного продукту "Геролакт", на основі традиційних молочнокислих бактерій і культур, характерних для харчового раціону довгожителів Абхазії із застосуванням спеціально розробленого бактеріального концентрату (ІПР разом з Інститутом геронтології та Інститутом мікробіології і вірусології). Вживання продукту забезпечує профілактику захворювань шлунково-кишкового тракту, поліпшує обмін речовин, знижує рівень холестерину в крові. Новий продукт запроваджено на Яготинському маслозаводі.

Розроблена рецептура кисломолочного продукту для спеціального дієтичного споживання «Віталакт», що призначений для дітей від 9 міс. Нова технологія забезпечить рівноправні конкурентні умови на внутрішньому ринку України для вітчизняної й імпоротної продукції [14].

У хлібопекарському виробництві – натуральні хлібні закваски, що поліпшують якість готового виробу (збільшення об'єму, пористості, поліпшення зовнішнього вигляду та смаку).

Перелічені інноваційні розробки формують нові напрями технологічної інфраструктури, що здатні забезпечити соціально-економічний ефект, а також підвищити конкурентоспроможність країни на світовому ринку.

Висновки. Чинники інноваційної конкурентоспроможності сучасної харчової промисловості являють собою рушійні сили інноваційного розвитку, спрямовані на задоволення продовольчих потреб населення, засновані на ефективному використанні знань (зокрема у сфері технологічної інфраструктури), які стимулюють створення конкурентних переваг суб'єктів економіки на внутрішньому і світовому ринках.

Разом із тим сучасні експерти не мають єдиної думки щодо майбутньої динаміки показників України в Глобальному рейтингу конкурентоспроможності, оскільки макроекономічні індикатори, що аналізуються, мають опосередковане відношення до самого поняття конкурентоспроможності. Результати дослідження показників зазначеного рейтингу показують, що відставання України

пов'язане не стільки з чинниками інноваційності, скільки із загальноекономічними бар'єрами, а основною точкою зростання, якщо воно відбудеться, має стати інституційне середовище. З цим можна погодитися лише частково, оскільки методика GCI не враховує впливу чинників інноваційної конкурентоспроможності окремих галузей економіки.

Харчова промисловість України за сучасних умов є носієм інноваційної конкурентоспроможності у національне та глобальне економічне середовище, інноваційний розви-

ток якої відбувається на основі біотехнологій і міждисциплінарних знань різних галузей економіки. А це потрібно враховувати в загальному рейтингу для об'єктивнішої оцінки. У зв'язку з цим перспективою подальшого наукового пошуку авторів має стати поглиблення досліджень щодо обґрунтування методології оцінки та прогнозування ринкових позицій харчової промисловості в структурі світової економіки, а також інноваційної конкурентоспроможності її підприємств.

Список використаних джерел

1. Дейнеко Л.В. Ефективність розвитку харчової промисловості в регіоні / Л.В. Дейнеко, А.В. Цимбалюк; ред.: П.П. Борщевський; НАН України. Рада по вивч. продукт. сил України. – К., 1998. – 284 с.
2. Зайнчковський А.О. Економіка підприємств харчової промисловості / А.О. Зайнчковський [та ін.]; ред. А.О. Зайнчковський. – К.: Урожай, 1998. – 272 с.
3. Зовнішня торгівля України // Стат. зб. – К.: Державна служба статистики України, 2016. – 102 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
4. Коваленко О.В. Інноваційна система розвитку харчової промисловості України: автореф. дис. ... докт. екон. наук: спец. 08.00.03 „Економіка та управління національним господарством” / О.В. Коваленко. – К.: ННЦ ІАЕ, 2016. – 36 с.
5. Конкурентоспроможність регіонів України (методологія і практика) / [Чернюк Л.Г., Клиновий Д. В., Швець П. А. та ін.]; за наук. ред. Л. Г. Чернюк. – К.: РВПС України НАН України, 2010. – 108 с.
6. Корчагин Ю. Полисистемный кризис в России продолжается / Ю. Корчагин. – Воронеж: ЦИРЕ и РНЦИЕ, 2008. – 54 с.
7. Крисанов Д.Ф. Інноваційно-інвестиційне забезпечення та конкурентоспроможність переробно-харчового виробництва / Д. Ф. Крисанов // Продовольчі ресурси. Серія: Економічні науки. – 2015. – № 4. – С. 38-48.
8. Мостенська Т.Л. Системне забезпечення конкурентоспроможності підприємств м'ясної і молочної промисловості України: моногр. / Т.Л. Мостенська, О.І. Драган, І.В. Суха. – К.: Нац. ун-т харч. технологій, 2010. – 268 с.
9. Позитивне сальдо зовнішньої торгівлі в АПК за минулий рік досягло 11,1 млрд дол. Прямий ефір "112 Україна", 17 січ. 2016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ua.112.ua/ekonomika/pozytyvne-saldo-zovnishnoi-torhivli-v-ark-za-mynulyi-rik-dosiahlo-111-mlrd-dol-285551.html>.
10. Тараненко І.В. Стратегії інноваційної конкурентоспроможності країн в умовах глобальної економічної нестабільності: моногр. / І.В. Тараненко; за наук. ред. А.О. Задой. – Дніпропетровськ: ДУ імені А. Нобеля, 2013. – 504 с.
11. Саблук П.Т. Кластеризація як механізм підвищення конкурентоспроможності та соціальної спрямованості аграрної економіки / П.Т. Саблук, М.Ф. Кропивко // Економіка АПК. – 2010. – № 1. – С. 3-12.
12. Тараненко І.В. Системний характер формування інноваційної конкурентоспроможності: глобалізаційний контекст / І.В. Тараненко // Вісн. Донецького нац. ун-ту. Серія В: Економіка і право. – 2010. – Вип. 2. – С. 144-153.
13. Хлимоненко Богдан. Инфографика: чего не хватает Украине для истинной конкурентоспособности. Неутешительные макроэкономические показатели дополнили неразвитость институтов в списке главных проблем экономики / Богдан Хлимоненко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://forbes.net.ua/nation/1403292-infografika-chego-ne-hvataet-ukraine-dlya-istinnoj-konkurentosposobnosti>.
14. Хомічак Л.М. Наукове обґрунтування розвитку біотехнологій в харчовій промисловості: презентація доповіді 11 листоп. 2015 року / Л.М. Хомічак [III Міжнар. конф. "Продовольчі ресурси: проблеми і перспективи, м. Київ, 11 листоп. 2015 р.]/ ІПР НААН. – К., 2015.
15. Шпичак О.М. Економіко-організаційні проблеми якості сільськогосподарської продукції та продовольства / О.М. Шпичак // Економіка АПК. – 2010. – №11. – С. 51-59.
16. Castellachi F. Closing the Technology Gap? / F. Castellachi // Review of Development Economics. - 2001. - 15(1). - P. 180-197.
17. World Economic Forum: The Global Competitiveness Report 2014 – 2015, available at: <http://gtmarket.ru/news/2015/09/30/7246>.
18. Klaus Schwab, World Economic Forum. The Global Competitiveness Report 2015–2016, Insight Report, available at: http://www3.weforum.org/docs/gcr/2015-2016/Global_Competitiveness_Report_2015-2016.pdf.
19. Edward Chamberlin. Monopolistic Competition and Pareto Optimality // Journal of Business & Economics Research. – Vol. 2. – № 4. – [Online], available at: [http://www.albany.edu/~gs149266/2871-11486-1-PB%20\(on%20Chamberlin\).pdf](http://www.albany.edu/~gs149266/2871-11486-1-PB%20(on%20Chamberlin).pdf).
20. The theory of imperfect competition: a review of the post-keynesian contribution. – [Online], available at: <file:///C:/Users/UserIPR/Downloads/2674-9522-1-PB.pdf>.
21. Great Economists since Keynes: An introduction to the lives & works of one hundred great economists of the past. – СПб.: Экономикс, 2009. – 384 с.

Стаття надійшла до редакції 14.09.2016 р.

* * *

УДК 330.31:631

*МАГЕРРАМОВА Севда Эльшад гызы, диссертант
Азербайджанский научно-исследовательский институт
экономики и организации сельского хозяйства*

Экономическое значение расширенного воспроизводства в сельском хозяйстве

Постановка проблемы. Развитие сельского хозяйства имеет особое экономическое значение для развития всей экономики Азербайджанской Республики, повышения уровня занятости населения и удовлетворения спроса на продовольственную продукцию. Отметим, что преимущества сектора Азербайджанской Республики, связанные с ее географическим расположением и природно-климатическими условиями, привели к широким возможностям для развития аграрной сферы.

Анализ последних исследований и публикаций. В первые годы независимости практически все отрасли экономики Азербайджана оказались в глубоком кризисе. Так, разрыв существовавших в советское время экономических связей постепенно стал причиной остановки производственных участков и дальнейшего углубления экономического кризиса. Одной из первоочередных задач, поставленных перед страной после прихода к власти Ильхама Алиева, было проведение экономических реформ для выхода из сложившейся кризисной ситуации. Аграрные реформы, осуществляемые для предотвращения экономического кризиса в сельском хозяйстве, создали благоприятные условия для роста производства продукции.

В продолжение аграрных реформ в качестве приоритетной цели была поставлена задача обеспечения диверсифицированного развития сельского хозяйства, принят ряд государственных программ, направленных

на это. Президентом страны были подписаны соответствующие распоряжения и указы.

Цель статьи – проанализировать сущность и нынешнее состояние расширенного воспроизводства в сельском хозяйстве и наметить пути его совершенствования.

Изложение основных результатов исследования. Выполнение задач, вытекающих из «Государственной Программы по сокращению бедности и экономическому развитию в Азербайджанской Республике на 2003-2005 годы», «Государственной Программы по развитию малого и среднего предпринимательства в Азербайджанской Республике (2002-2005 годы)», «Государственной Программы социально-экономического развития регионов Азербайджанской Республики (2004-2008 годы)» и других принятых документов, в том числе оказание хозяйствам финансовой и технической поддержки, развитие предпринимательства, осуществление инфраструктурных проектов в регионах обеспечили рост удельного веса местной продукции в составе потребления населения. Кроме того, была поставлена приоритетная задача по удовлетворению спроса в стране на основные продовольственные товары за счет местного производства и повышения экспортного потенциала сельскохозяйственной продукции. Однако ожидаемый результат в увеличении производства продукции не достигнут.

Отметим, что основными факторами, определяющими уровень развития сельского хозяйства, являются рост доходов и осуществление расширенного воспроизводства. «Воспроизводство проявляется в двух фор-

© Магеррамова Севда Эльшад гызы, 2016

мах. В процессе простого воспроизводства объем производства не меняется, а в случае расширенного воспроизводства объем производства непрерывно растет» [1, с. 254]. Доходы хозяйств, полученные за последние годы, оказываются недостаточными даже для осуществления простого воспроизводства в соответствии с агротехническими правилами, а о расширенном воспроизводстве и говорить не стоит.

Несмотря на продолжение аграрных реформ, принятие ряда стимулирующих мер, направленных на развитие производства сельскохозяйственной продукции (предоставление субсидий и льготных кредитов, освобождение от всех налогов, за исключением земельного налога), ожидаемые результаты не были получены. Известно, что производство продукции повышается двумя путями – интенсивным и экстенсивным. Проведенные исследования показывают, что рост производства в сельском хозяйстве достигнут в основном экстенсивным путем раз-

вития. Интенсивное развитие происходит за счет повышения производительности труда, экономической эффективности использования производственных ресурсов и правильного применения инновационных технологий. А экстенсивное развитие заключается в обеспечении роста без изменения существующей технологии производства за счет расширения дополнительных источников ресурсов. Отсюда можно сделать вывод, что расширенное воспроизводство сочетает в себе элементы как интенсивного, так и экстенсивного развития.

Расширенное воспроизводство в сельском хозяйстве характеризуется системой показателей с учетом специфических особенностей. К показателям, характеризующим расширенное воспроизводство, относятся: расширение посевных площадей, увеличение поголовья скота, повышение доходов населения, развитие социальной инфраструктуры. При этом основным показателем является прирост валового продукта (табл. 1).

1. Динамика поголовья животных, посевных площадей и валового продукта в Азербайджане

Показатели	2010 г.	2011 г.	2012 г.	2013 г.	2014 г.	2014 г. к 2010 г., %
Посевная площадь, тыс. га	1583,9	1608,2	1647,1	1684,2	1613,8	101,9
Поголовье, тыс. гол.: крупного рогатого скота	2613,7	2647,9	2678,2	2703,3	2697,5	103,2
мелкого рогатого скота	8405,0	8474,3	8569,4	8630,5	8645,4	102,9
птицы	22432,3	23162,0	24581,4	25172,7	28851,7	128,6
Валовой продукт, тыс. манатов	3877,7	4525,2	4844,6	5244,6	5225,8	134,7

Источник: Составлена автором на основе данных Госкомстата Азербайджанской Республики [2].

Анализ статистических данных показывает, что рост, имевший место в сельском хозяйстве Азербайджана, в основном отражает экстенсивное развитие, и воспроизводство в сельском хозяйстве ближе к простому производству, нежели к расширенному воспроизводству. Так, несмотря на расширение посевных площадей в 2014 году на 1,9% по сравнению с соответствующим показателем за 2010 год, значение этого же показателя в 2014 году сократилось на 4,2% по сравнению с 2013 годом. Аналогичная картина сложилась и с показателем ВВП. Так, несмотря на его рост в 2014 году на 34,7% по сравнению с 2013 годом, значение этого показателя в 2014 году по сравнению с 2013 годом сократилось на 0,35%. Также следует отметить

важную роль увеличения валового продукта в росте цен. То есть объем производства возрос незначительно, но из-за увеличения цен наблюдается большой рост ВВП.

Отметим, что особую роль в осуществлении процесса расширенного воспроизводства в сельском хозяйстве играют рациональная организация структуры посевных площадей и повышение экономической эффективности использования этих площадей. Также важными факторами реализации процесса расширенного воспроизводства считаются обеспечение повышения плодородия почв и рост производительности посевных площадей. В таблице 2 приведены данные о динамике изменения посевных площадей сельскохозяйственных культур.

2. Посевная площадь сельскохозяйственных культур, тыс. га

Показатели	2000 г.	2005 г.	2010 г.	2011 г.	2012 г.	2013 г.	2014 г.	2014 г. к 2010 г., %
Посевная площадь сельскохозяйственных культур – всего	1041.5	1327.9	1583.9	1608.2	1647.1	1684.2	1613.8	100.4
Зерновые и зернобобовые культуры	648.2	802.3	968.0	967.3	1031.4	1074.1	1001.4	103.4
Технические культуры	118.2	132	52.6	66.9	48.5	42.2	43.8	83.27
Хлопок	101.2	112.4	30.2	42.8	29.2	23.5	22.9	75.83
Табак	8.1	2.8	1.4	1.4	1.5	1.2	1.1	78.58
Картофель	52.5	70.7	65.8	65.2	66.0	65.3	61.7	93.77
Овощи	56.8	78.8	81.1	81.1	78.3	77.6	76.0	93.72
Бахчевые	26.8	30.1	31.9	33.2	30.0	28.5	28.0	87.78
Сахарная свекла	2.5	3	8.5	7.3	3.6	5.5	5.7	67.06
Подсолнечник зерновой	4.3	11.1	9.0	11.3	11.0	9.4	11.7	130.0
Кормовые культуры	139	213.9	384.5	394.3	392.7	396.4	402.9	104.79
Фрукты и ягоды	83.1	93.0	127.7	130.5	133.5	134.2	138.5	108.46
Виноград	14.2	9.6	15.4	15.9	16.3	16.1	15.9	103.25
Чай	5.4	2.9	0.6	0.8	0.9	0.9	1.0	166.67

Источник: Составлена автором на основе данных Госкомстата Азербайджанской Республики [2].

Как видно из данных таблицы 2, в 2014 году площадь посевов сельскохозяйственных культур увеличилась на 0,4% по сравнению с 2010 годом и достигла 1613,8 тыс. га, в основном за счет увеличения посевных площадей зерновых (3,4%). Это связано с ростом производства зерна в соответствии с программой обеспечения продовольственной безопасности. Также посевные площади зерновых культур в 2010 году, увеличившись на 49,3% по сравнению с 2000 годом, составили 968 тыс. га, а в 2014 году – 1001,4 тыс. га, т.е. на 3,4% больше по сравнению с соответствующим показателем за 2010 год. В то же время посевные площади картофеля в 2014 году по сравнению с 2010 годом сократились на 6,23% и составили 61,7 тыс. га; овощей – на 6,3% (76,0 тыс. га); бахчевых культур – на 12,2% (28,0 тыс. га); сахарной свеклы – на 32,9% (5,7 тыс. га); технических культур – на 16,73% (43,8 тыс. га), в том числе хлопка – на 24,2% (22,9 тыс. га); табака – сократились на 21,42% и составили 1,1 тыс. га. За указанный период посевные площади подсолнечника зернового увеличились на 30% и составили 11,7 тыс. га; кормовых культур – на 4,8% (402,9 тыс. га); фруктов и овощей – на 8,5% (138,5 тыс. га); чая – на 66,7% (1000 га); винограда – на 3,3% и составили 15,9 тыс. га.

Проведенный анализ показывает, что в сельском хозяйстве осуществляется в основном простое воспроизводство и для расширенного воспроизводства нет достаточных ресурсов и финансовых источников.

Направления совершенствования расширенного воспроизводства. Особую роль при расширенном воспроизводстве играют валовой продукт, совокупный доход, чистый доход и чистая прибыль, полученные хозяйствами. Использование инновационных технологий за счет полученных доходов и правильное выполнение технологических операций обуславливает необходимость осуществления расширенного воспроизводства, расширения производственных возможностей хозяйств. Сокращение расходов также имеет немаловажное значение в увеличении прибыли хозяйств. Поэтому для сокращения расходов хозяйства должны внимательно проанализировать каждую статью расходов и устранить излишние.

Следует отметить, что снижение затрат на производство продукции играет важную роль при расширенном воспроизводстве в сельском хозяйстве. Анализ показывает, что себестоимость сельскохозяйственной продукции состоит из расходов на оплату труда, материальных затрат, амортизации основных средств, страховых выплат и некоторых других. Анализ статистических данных показывает, что в 2010 году расходы на зара-

ботную плату составили 24,4% всех расходов по сельскому хозяйству, в том числе в растениеводстве – 26,0, в животноводстве – 32,4; материальные затраты – 50,4% всех расходов по сельскому хозяйству, в том числе в растениеводстве – 60,2, в животноводстве – 50,0; расходы на амортизацию основных средств – 5,9% всех расходов по сельскому хозяйству, в том числе в растениеводстве – 4,9, в животноводстве – 7,4; расходы на страховые выплаты – 0,3% всех расходов по сельскому хозяйству, в том числе в растениеводстве – 0,2, в животноводстве – 0,8; прочие расходы составили 19,0% всех расходов по сельскому хозяйству, в том числе в растениеводстве – 8,7, в животноводстве – 9,4%. В 2014 году расходы на заработную плату составили 29,4% всех расходов по сельскому хозяйству, в том числе в растениеводстве – 25,3, в животноводстве – 39,7; материальные затраты – 36,5% всех расходов по сельскому хозяйству, в том числе в растениеводстве – 28,7, в животноводстве – 56,3; расходы на амортизацию основных средств – 4,4% всех расходов по сельскому хозяйству, в том числе в растениеводстве – 5,4, в животноводстве – 1,7; расходы на страховые выплаты – 0,5% всех расходов по сельскому хозяйству, в том числе в растениеводстве – 0,4, в животноводстве – 0,8; прочие расходы – 29,2% всех расходов по сельскому хозяйству, в том числе в растениеводстве – 40,2, в животноводстве – 1,5%. Для сокращения расходов необходимо уделить особое внимание статьям материальных и прочих затрат с тем, чтобы не допустить излишних расходов по ним.

Отметим, что при расширенном воспроизводстве в сельском хозяйстве в целом большое значение имеют рост инвестиционных вложений, а также льгот и стимулирующих мер, в том числе государственной поддержки. Анализ статистических данных показывает, что в 2010 году удельный вес сельского хозяйства, лесного хозяйства и рыбоводства в общем объеме инвестиций, направленных в основной капитал по сферам экономики, составил 4,4%, в 2011 году – 3,4, в 2012 – 4,2, в 2013 – 3,2, а в 2014 году – 2,1%. Общий объем инвестиций, направленных в основной капитал по сельскому хо-

зяйству, исключая отрасли лесного хозяйства и рыбоводства, оказался еще меньше. Так, в 2014 году численность субъектов предпринимательства, которым были выданы льготные кредиты национальным фондом помощи предпринимательству, возросла по сравнению с 2010 годом в 3,9 раза, объем выданных льготных кредитов – в 2,6 раза, выданных кредитов по аграрной сфере – в 2,7 раза, льготного кредитования в различных промышленных и в других сферах – на 94,3%, льготного кредитования небольших инвестиционных проектов – в 3,6 раза, льготного кредитования средних инвестиционных проектов – в 7,5 раза, а объем льготного кредитования крупных инвестиционных проектов увеличился в 15 раз по сравнению с 2010 годом. Исследования показывают, что, несмотря на выдачу сельскохозяйственных кредитов, реализационные цены продукции сельского хозяйства зависят от спроса и предложения, эти цены не регулируются и не стимулируются государством, что, в конечном итоге, негативно сказывается на росте доходов предпринимателей. А это, в свою очередь, приводит к снижению экономической эффективности выданных кредитов и отрицательно влияет на реализацию расширенного воспроизводства. В целом объем инвестиций, направляемых в основной капитал для расширенного воспроизводства в целях обеспечения развития сельского хозяйства, явно недостаточен.

Выводы. Проведенные исследования показывают, что для осуществления расширенного воспроизводства в целях обеспечения развития сельского хозяйства целесообразно, в первую очередь, принять меры, направленные на обеспечение устойчивого развития и специализации в сфере финансирования соответствующих сфер по экономическим районам и обеспечить решение таких задач:

в сельской местности должны быть приняты меры, направленные на реструктуризацию банковского сектора, реализацию гарантийной структуры инвестиций. В конечном итоге, должны быть расширены меры по устранению зависимости инвестиций в сельское хозяйство от рисков;

для обеспечения интенсивного развития производства необходимо применение и стимулирование инновационных технологий;

должна быть создана благоприятная экономическая среда для долгосрочного кредитования сельского хозяйства и смежных отраслей;

следует обеспечить приоритетность мер, направленных на расширение агропромышленной сферы, малого и среднего бизнеса в сельской местности.

Отметим, что реализация этих мер сыграет важную роль в обеспечении интенсивного развития сельского хозяйства и осуществлении расширенного воспроизводства.

Список использованной литературы

1. A.İ.Məmmədov. Kənd təsərrüfatının iqtisadiyyatı. Bakı, 1992, 370 s.
2. Azərbaycanın kənd təsərrüfatı. Bakı, 2015.
3. Nuriyev Ə. X. Regional siyasət və idarəetmə. Bakı: Elm, 2004, 348 s.
4. SKMF-nun illik hesabatları 2010-2014., anfes.gov.az

Статья получена редакцией 30.09.2016 г.

* * *

Новини АПК

Підписано Закон про надання Україні кредиту в сумі 400 млн євро

Міністр аграрної політики та продовольства України Тарас Кутовий привітав підписання Президентом Закону (№ 1530-VIII) «Про ратифікацію Фінансової угоди між Україною та Європейським інвестиційним банком».

«Вкотре хочу наголосити на важливості таких угод із ЄС. Вони є підтвердженням того, що європейський вибір України незмінний. Гроші, які надає цей банк у вигляді кредиту мусимо витратити ефективно, як шабель для ривка вгору», – зазначив Тарас Кутовий.

На його думку, важливим є той факт, що кредит у цілому допоможе акумулювати на розвиток АПК суму в 800 млн євро, оскільки гроші Європейського інвестиційного банку у позиках можуть складати до 50%, іншу ж частину на видатки конкурсних проектів повинні покривати або банки-учасники програми кредитування, або самі позичальники.

«Ці кошти, які стануть додатковим стимулом для розвитку галузі, плануємо залучити на модернізацію рибного господарства, аквакультури, на реалізацію проектів щодо вирощування зернових та олійних. Ми даємо зрозуміти аграріям, що знаємо про проблеми сектору і готові подати руку там, де це потрібно», – сказав Міністр.

За його словами, пріоритетом роботи Мінагрополітики залишається допомога малим та середнім фермерам у пошуках капіталу для покращення умов виробництва продукції з доданою вартістю та шляхів диверсифікації експортних напрямків якісної української продукції по всьому світу.

Зазначимо, що уся програма угоди з Європейським інвестиційним банком розрахована на 12 років, 4 з яких будуть для позичальників пільговими.

Прес-служба Мінагрополітики України

УДК 338.432:001.8

*М.Г. ШУЛЬСЬКИЙ, доктор економічних наук, професор,
завідувач кафедри менеджменту
Львівський національний університет ветеринарної
медицини та біотехнологій ім. С.З. Гжицького*

Аграрна економічна наука в дослідженнях Івана Франка: минуле і сучасне (до 160-річчя від дня народження І. Франка)

Постановка проблеми. Великий Каменяр залишив нащадкам цінну творчу економічну спадщину своїх творів. Для І.Я. Франка-економіста характерний широкий спектр теоретичних і конкретно-економічних проблем. Письменника-економіста найбільше цікавило становище трудівника. Зокрема, в них відображено триєдиний спектр напрямів його економічних інтересів, а саме: теоретичні й конкретно-економічні проблеми; становище трудівників; аграрні відносини в Галичині. Поєднання цих трьох архіважливих аспектів при проведенні економічних досліджень дали йому змогу глибоко, всебічно та аргументовано проникнути у суть соціально-економічних відносин, дослідити їх і висвітлити одержані результати в конкретних публікаціях. І. Франко найбільше був обізнаний з аграрними відносинами в Галичині. Його погляди є цілою епохою в історії української економічної думки. Все це слід вивчати, акцентуючи увагу на характерних особливостях соціально-економічного розвитку того періоду, коли жив і творив І. Франко, та всі цінні його зауваження, поради й передбачення враховувати та використовувати у державотворчих процесах як

в умовах сьогодення, так і на майбутнє. Адже без урахування минулого неможливо досягти повноцінного розвитку сучасного й тим більше спрогнозувати збалансоване майбутнє.

Необхідність підготовки даної публікації зумовлена двома важливими обставинами: у цьому році (2016) є дві важливі події, які мають безпосереднє відношення до І. Франка. Це, по-перше, 160-річчя від дня його народження (27 серпня 1856 р.), а по-друге, закінчення його життєвого шляху (28 травня 1916 р.). Проміжки між цими датами характеризують усе те, що людина зробила за відведений їй Всевишнім життєвий час. І. Франко, як ніхто інший, зробив досить багато у свій земний період буття в різних сферах суспільних відносин, залишивши нам багату спадщину, одну із важливих складових якої (економічну) передбачено деякою мірою дослідити у цій публікації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В Україні та за її межами І. Франка в основному знають як видатного письменника й меншою мірою як економіста, філософа тощо. Його економічні напрацювання досліджували як відомі, так і маловідомі на нинішній час науковці. Назвемо деяких із них: С. Гелей, Я. Грицак, С. Злупко, І. Костирко, М. Павлишенко, І. Топішко,

© М.Г. Шульський, 2016

М. Шульський та інші. Однак у цих дослідженнях не повною мірою охоплено весь спектр Франкової економічної спадщини. Економічні праці його не є застиглою формою проведених досліджень у сфері економіки, а дійовим лейтмотивом, динамічний рух якого повинен тісно пов'язати сучасне з минулим та обнадійливо поглянути у майбутнє.

Мета статті полягає не в тому, щоб дослідити якнайвичерпніше Франкову економічну спадщину, а щоб привернути увагу науковців і широкого кола читачів до вивчення й ознайомлення з його економічними творами.

Виклад основних результатів дослідження. І. Франко жив і творив у той період розвитку суспільних відносин, коли функціонували дві потужні монархії світового рівня: Австро-Угорська та Російська. У першій він народився, навчався, тут формувалася його світогляд. У другій – було надруковано деякі його твори, він підтримував зв'язки з передовою інтелігенцією.

При підготовці даної статті використано твори І. Франка, результати досліджень вітчизняних учених економічної спадщини Великого Каменяря, власні спостереження автора тощо. Поряд з використанням традиційних методів економічних досліджень застосовано діалоговий підхід до вивчення тих чи інших суспільних явищ, суть якого полягає в тому, що ми формуємо питання, а відповіді знаходимо із відповідного джерела. Такий напрям досліджень уможливорює найоптимальніше, на наше переконання, пов'язати минуле із сучасним і нагромадити потужний потенціал для обґрунтування майбутнього розвитку того чи іншого економічного явища.

Щодо економічної складової його діяльності, то можна відзначити, що вона різноманітна й рівновекторна та охоплює різні сфери суспільних відносин. Підтвердженням може бути цитата із творів С. Злупка про І. Франка, в якій відзначено що: «Для І. Я. Франка-економіста характерний широкий спектр теоретичних і конкретно-економічних проблем» [9, с. 292].

Ось у таких умовах І. Франко почав досліджувати економіку Галичини й дійшов висно-

вку, що: «Господарський стан і розвій нашого руського народу в Галичині залежить від трьох сил, з котрими мусимо числитися, т. є. держава, край і наша домашня господарка» [16, с. 182]. Галичина характеризувалася значною територією та потужним людським потенціалом. Щодо розвитку галицького краю, то він був аграрним. При цьому показники його розвитку були досить низькими, адже у занедбаному стані знаходилося тваринництво й землеробство, що в кінцевому підсумку зумовлювали голодну смерть 50 тис. осіб щорічно [15, с. 506].

У результаті проведеного аналізу І. Франко дійшов висновку, «що держава має великий вплив на господарство кожного чоловіка бідного чи багатого» [16, с.182]. І як цей вплив відобразився на економічних відносинах? На це питання чітку відповідь дає І. Франко: «Економічні відносини дедалі погіршуються, зростає дорожнеча, висихають джерела заробітку, одне за одним занепадають підприємства, з країни й так уже виснаженої й висмоктаної, щезають капітали, а в результаті виявляється на самому споді, на дні суспільства все більше і більше людей без хліба, без притулку, без засобів для життя й надії – пролетарів» [16, с. 19]. Серед численних причин такого стану він називає владу: «Наша влада... повинна була б поглянути хоча раз трохи глибше і побачити серед теперішнього економічного хаосу майбутні можливі бурі?» [16, с. 21].

Що ж на думку І. Франка повинна виконувати держава, щоб забезпечити принагідне життя народу? Відповідь на це питання знаходимо у багатьох його економічних працях. Зокрема, в статті «Народна програма», матеріали якої використано для характеристики ролі, значення та завдання держави у сферах ведення господарської діяльності. Оброблений матеріал представлений на рисунку 1.

Окремі складові Франкової програми такі. Щодо ролі держави у сферах ведення господарської діяльності, то вони мають значення і для нинішніх процесів розвитку аграрного виробництва суб'єктами господарювання. Так, скажімо, І. Франко пропонує встановити довготерміновий кредит на «15 літ найчастіше на 30-50 літ» за низьку кре-

дитну ставку. При цьому він стверджує, що платити «більше як 4 проценти веде вже довжника до руїни, не говорячи про довги опроцентовані на 5, 6, 8 і більший, т. зв. лихварський процент». Нам би в теперішніх умовах такі процентні ставки для розвитку аграрного виробництва, а вони, як відомо, у нас вищі в кілька разів від величин періоду Франкових економічних досліджень.

Не менш важливе значення в нинішніх умовах ведення аграрного виробництва має проведення політики державної підтримки аграрної галузі. З цього приводу І. Франко вбачав таку допомогу в питаннях: поліпшення технології виробництва продукції

(кращих способів продукування); розвитку переробних галузей (розвинення свого промислу); підвищення кваліфікації кадрів (піднесення та розширення фахової освіти); надання субсидій, дотацій і субвенцій, (полегшену й відповідну тарифову політику); рільництво слід віднести до пріоритетних галузей національного господарства (рільництво належить до головних основ державного життя). Хоча в сучасних умовах держава приділяє певну увагу розвитку агропромислового комплексу взагалі та сільському господарству зокрема, однак ця увага повинна бути більш вагома і дійова.

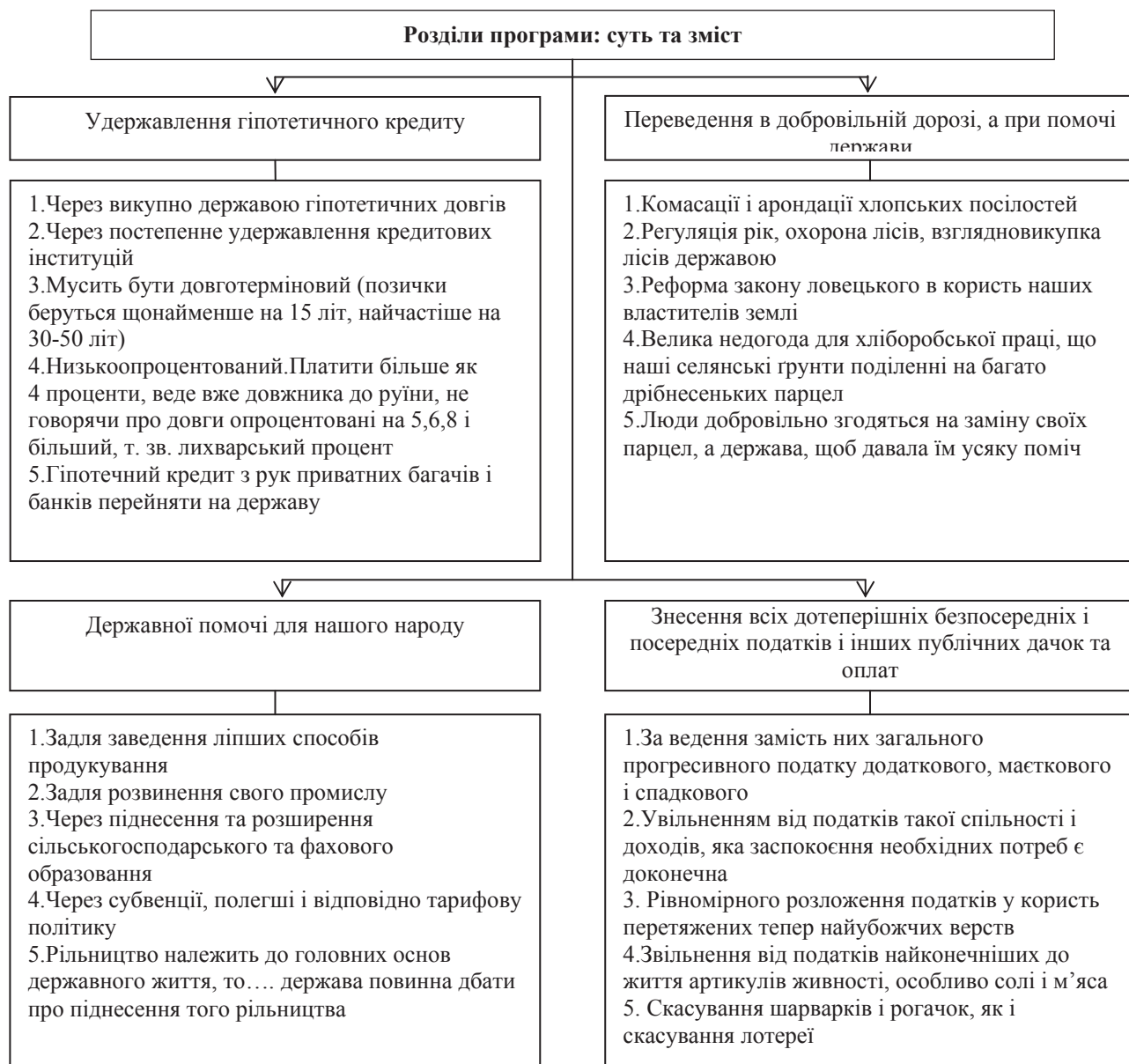

Рис.1. Основні складові Франкової програми щодо ролі держави у сферах ведення господарської діяльності [15, с. 538-546]

У своїй творчості як з аграрних питань, так і з інших сфер суспільних відносин І. Франко приділяв велике значення землі й земельним відносинам. Для підтвердження сказаного нами зібрана інформація про землю, що міститься у творах Франка (табл.).

Як бачимо Великий Каменяр до землі ставився з великою повагою, називаючи її велично «МАТІР'Ю» з акцентуванням уваги на тому, що вона є «всеплодющая мати»,

для народу вона «являється підставою його життя», вона є «кормителька не тільки минулих і теперішніх, але будучих поколінь», «основа всякої продуктивної праці», вона «ніколи не гине», це річ і остаточна ціль, до якої зводиться все те, накінець «земля – се головна основа добробуту й поступу не лише теперішніх, але й будучих поколінь»... Ось далеко не повний перелік усього того, що сказав Великий Каменяр про землю.

Висловлювання І. Франка про землю

№ п.п.	Цитати із Франкових творів про землю
1	Земля, моя всеплодющая мати
2	Земля, на якій живе якийсь народ, являється підставою його життя
3	Земля – головне джерело всіх дібр, а хто посідає землю, той посідає також оселених на ній людей
4	Земля – то основа всякої продуктивної праці
5	Земля – спільна власність цілого народу, що живе на ній
6	Земля, як спільна мати людського роду, як кормителька не тільки минулих і теперішніх, але також будучих поколінь повинна бути вдержувана та загально загосподарьована так, аби справді не ставалося не здібна до прокормлювання тих поколінь
7	Земля така, як вона є, то не голий дар природи, то витвір величезної тисячолітньої людської праці, вона, як то кажеється, управлена потом і кров'ю тисячних людських поколінь
8	І справді, земля, це річ і остаточна ціль, до якої зводиться все
9	Земля ніколи не гине, вона ніколи не може перемінитися в приязнь
10	Щоби вся земля з лісами і пасовиськами, ріками й озерами належала до тих громад, котрі на них працюють
11	Земля ані в цілісності, ані в жодній частині не може бути нічиєю приватною власністю
12	Земля – це майже одинокі мірило для оцінки етичної та суспільної вартості серед селян
13	Земля – се головна основа добробуту й поступу не лише теперішніх, але й будучих поколінь
14	Землі більше, панів менше

Поряд із цим зауважимо, що у Франкових творах зроблено не тільки акцент на значенні землі для життєдіяльності народу, але звернуто особливу увагу на системи взаємовідносин людей із землею, тобто дослідження функціонування земельних відносин. Для цього І. Франко використав значний цифровий матеріал не тільки Галичини, а також інших країн світового простору. Крім того, заслуговує на увагу вивчення ним праць відомих діячів того часу, що дало змогу більш глибоко вникнути в суть земельних відносин і подати нащадкам свої погляди щодо їх удосконалення. Отже, в його творчій спадщині є цінні напрацювання з проблем земельних відносин, їх розв'язання як в умовах, коли жив та творив І. Франко, так і на ближчу та дальшу перспективу.

У своїх дослідженнях розвитку земельних відносин І. Франко переконливо дотримується основоположних позицій, щоб зем-

ля була народною, загальною власністю. Ці твердження він підкріплює результатами своїх досліджень, вказуючи на основні причини виникнення приватної власності на землю. Негативно він ставиться до оренди землі, адже пан, «що сидить в Лондоні, може коли йому захочеться ціле село зігнати з тої землі». Ці Франкові побоювання мали цілком об'єктивне підґрунтя, адже всебічно досліджуючи земельні відносини в Галичині Великий Каменяр підготував досить велику й фундаментальну статтю «Земельна власність у Галичині» [16, с. 546-576]. У цій публікації він перераховує цілу плеяду закордонних власників галицької землі; «що в нашій краї посідають: архієпископ Альбрехт – 81 маєтків, барон Лібіг і спілка – 71, барон Гірш – 19, граф Шафгоч – 7, фірма братів Тонет у Відні – 10, князь М. Монлеар – 17, граф Стадіон – 18, архієпископ Ізабела – 13, граф Шамбор (спадкоємці) – 2, барон Кінски

– 24, барон Поппер – 12, граф Рессенъ – 23 та ін. Додамо, що майже всі ті величезні фортуні повстали з нас в остатніх 30 літах» [16, с. 562].

Серед переліку цих князів, архікнязів, графів, баронів немає жодного прізвища, не те що українського, але й слов'янського походження. І дійсно, коли вся земля опиниться в руках різних Альбрехтів, Поперів, Стадіонів, Ізабел, то вони можуть розпоряджатися нею так, як їм захочеться. Тенденції розвитку земельних відносин у сучасних умовах можуть повною мірою повторити те, про що писав І. Франко понад 100 років тому: «Мусимо всіма силами пильнувати нашого кусника землі нашої батьківщини, де наші діди і прадіди кров свою проливали».

Із приводу функціонування земельних відносин у нас є багато як вітчизняних, так і зарубіжних радників та порадників різних мастей і вподобань. Отже, слід також звертатися до І. Франка, який цілком справедливо стверджував, що «чужим розумом не будемо мудрі, а чужою працею не будемо ситі» [15, с. 524].

Не менш важливе значення в процесах дослідження функціонування аграрних відносин І. Франко приділяв існуючим формам господарювання. Наявність земельних угідь, їхні розміри визначили форми ведення господарської діяльності. Він досліджував в основному дрібні, а також великі господарства, які в цей період називали фільварками – «земельні угіддя, на яких феодал-поміщик вів власне господарство. У Польщі, Західній Україні та Західній Білорусії (до 1939 р.) – панський маєток разом з господарськими будівлями» [17, с. 899]. Це означало як: «Окрема садиба, хутір» [12, с. 632].

Незважаючи на те, що дрібних селянських господарств було значно більше, ніж фільварків, однак І. Франко віддавав перевагу фільварковій формі ведення сільського господарства. Ось що писав Великий Каменяр про них: «І власне для того ми ставимо вам за приклад господарку фільваркову: тільки така господарка в нашім краю може оплатитись і може розвиватись та поступати поровень з розвоєм рільництва в цілім світі. І додаємо отсі слова: фільварок такий повинен бути на тепер нашим народним ідеалом із погляду на

права політичні, які має, із погляду на господарку, яка на нім ведеться» [15, с. 179]. Ось таку всебічну як на рівні політичному (державному), так і регіонально-місцевому (господарському) дано І. Франком оцінку фільварковій господарці. Чому він віддавав цій формі господарювання таку перевагу? Відповіді знаходимо у Франкових творах. «Фільварок є фільварком, – підкреслює І. Франко, – не тим тільки, що має великі лани при купі, але також тим, що має при купі робочу силу, котру можна в кожній порі дня кинути туди, де потрібно, і при котрій удержанні можна ошадити дуже багато непотрібних видатків. Такий фільварок має попер усього спільну кухню» [15, с. 210].

На прикладі функціонування цієї «спільної кухні» І. Франко вказує на те, що скільки це може зекономити жіночої праці, де замість 200 кухонь функціонуватимуть усього-навсього 3 або 4, і, що важливо, страва для всіх буде однакова, здорова й така добра. Слід також зазначити, що І. Франко не тільки своїми дослідженнями встановлював існуючі переваги ведення фільваркової господарки, але узагальнював своє бачення її розвитку на перспективу. Про це він писав у своїй статті «Кілька слів о проекті фільваркової господарки на селянських ґрунтах» [15, с. 218-221]: «Подаючи думку фільваркового господарства, я власне мав на оці головно ту сільську бідноту і думав, що в такім гуртовім господарстві їй можна б було легше відітхнути» [15, с. 220]. Отже, у розвитку фільваркового господарства І. Франко вбачав можливість полегшення важкої долі селянства як в умовах того періоду, в якому він жив та проводив економічні дослідження, так і на майбутнє.

Далі дещо згадаємо про Франкові дослідження діяльності дрібних селянських господарств, яких у той час в Галичині налічувалося понад одного мільйона. Ця форма господарювання представлена в багатьох працях Великого Каменяра, серед яких виділяється невелика за обсягом і глибока за змістом та чітка за назвою, проста у викладі стаття: «Пролетарська нація» [15, с. 611-613]. Вона була опублікована у 1901 році, тобто в цей період, коли І. Франко мав певний досвід проведення економічних досліджень у сферах аграрного виробництва. Із

наведеного цифрового матеріалу можна констатувати, що в 756 600 господарств у середньому на одне господарство припадало до 2,36 морга землі (морг на початку ХХ ст. дорівнював 0,57 га) [15, с. 752], а господарств і площею одного господарства від 2,36 до 4,73 морга налічувалося 338 335. При цьому дослідник констатує, що за період із 1848 до 1893 року число найменших господарств збільшилося на 250%, а тих, що мали від 2-5 моргів – на 154%; число більших господарств зменшилося (за включення тих, що мали більше 100 моргів). Таким чином, І. Франко констатує, що середня земельна власність розпадається чимраз більше, а мала – роздрібнюється поза всяку можливу межу. Які результати такого господарювання? Отже, в аграрному виробництві Галичини найбільше зайнято населення – 77%, тоді як у Нижній Австрії – 24,1%, а в Чехії – 39,4 %. Поряд із цим І. Франко у своїх економічних дослідженнях концентрував увагу на інших показниках діяльності господарств, зокрема на урожайності, ціні на продукцію, продуктивності тварин тощо. Так, скажімо, він вказував, що якщо в Чехії одержують 100 метричного центнера пшениці від морга, то в Західній Галичині – 73,2 і Східній Галичині – 70,2. При цьому варто зауважити, що якість продукції досить низька, що відображається в ціні на пшеницю, яка у 1896 році в Чехії становила 8,18, а східногалицька – лише 5,6 гульдена за один метричний центнер. Щодо тваринництва, то ця галузь була в занедбаному стані. Так, «Середня вага галицького вола, пригнаного до Відня, дорівнює 340 кг, а свині – 40 кг, тоді як у Франції середня вага вола дорівнює 500, а свині – 116 кг, а в Англії та вага ще більша. Так само із коровами: середній надій молока на корову в Англії або Бельгії – 2000 літрів на рік, у Галичині – 650 літрів» [15, с. 17].

Поглиблюючись у дослідження різних сфер аграрного господарювання І. Франко доходить цілком логічного висновку: «Господарювати на старий лад вже не можна, треба рахуватися з видатками, треба братися до научної господарки». «Поділ ґрунтів доводить нас до згуби» [16, с. 200-201]. Отже, парцеляція (подрібнення) земель є гальмів-

ним чинником у розвитку селянської господарки, а «на дрібнім рільнім господарстві і найученіший агроном збанкрутувати мусить» [16, с. 232]. Що ж радить І. Франко селянам? Передусім створити «переходову школу від господарки екстенсивної до інтенсивної... творення чи то нових дрібних, чи середніх кооперативних посіlostей» [16, с. 575]. Отже, інтенсифікацію виробництва з використанням елементів кооперації І. Франко вважав одним із пріоритетних шляхів розвитку селянського господарства.

До речі нагадати, що такий напрям є актуальним і для нинішнього стану розвитку аграрного виробництва. Одночасно І. Франко зауважує, що такий шлях не є легким, він утруднений впливом різних чинників. Ось що він писав із цього приводу: «Перескочити з господарки натуральної до господарки грошової без зламання карку для нашого дрібного сільського господаря майже неможливо» [16, с. 277]. І це відповідає дійсності, адже селяни, як підтверджує історія, є люди консервативні в поглядах та діях, усе нове вони піддають детальному й вдумливому аналізу з використанням їхніх, характерних саме для них прийомів, підходів до оцінки конкретної ситуації чи проблеми в цілому. Ці дії мають двоякий характер і, отже, двояку цінність. Так, скажімо, завдяки саме таким особливостям мислення та дій збережено для нащадків минувшину нашого розвитку. Це по-перше. А по-друге, вони дуже обережні й обачливі у прийнятті нового, часто прогресивного напрямку щодо ведення своєї господарки. Тут вони діють із позиції здорового глузду.

З огляду на вищесказане, цілком закономірно виникає питання, а що рекомендував І. Франко щодо розміру господарств? Досліджуючи ці аспекти, він «якось не міг виробити собі ясного поняття про границі між латифундіями і більшою власністю», проте «можна витягти той один внесок, що, крім дрібної власності від 15-100 моргів при теперішній індивідуалістичній господарці, має рацію існування хіба середня власність на 100-500 моргів, а більша власність до 1000 моргів може бути допущена як виємок» [16, с. 574]. Порівнюючи ці розміри господарств із нинішніми реаліями, можна пого-

дитися з І. Франком щодо розмірів дрібних та середніх господарств, про те, що більша власність до 1000 моргів може бути допущена як виняток, давно виключена з реальності. Розвиток агрохолдингів у сучасних умовах є тому підтвердженням. Вони володіють десятками й сотнями, тисячами не моргів, а гектарів земельної площі. Їхня діяльність характеризується як позитивними досягненнями, так і негативними наслідками господарювання.

Це відображено у працях багатьох економістів-аграрників, серед яких виділяється стаття Ю.О. Лупенка та М.Ф. Кропивка [18, с. 5-21]. І. Франко у своїх передбаченнях випередив час щодо оцінки діяльності надто великих господарств, піддаючи сумніву доцільність їх створення й діяльність. У багатьох передових країнах світу функціонування агрохолдингів не дозволено законодавством, що підтверджує правильність поглядів Великого Каменяря.

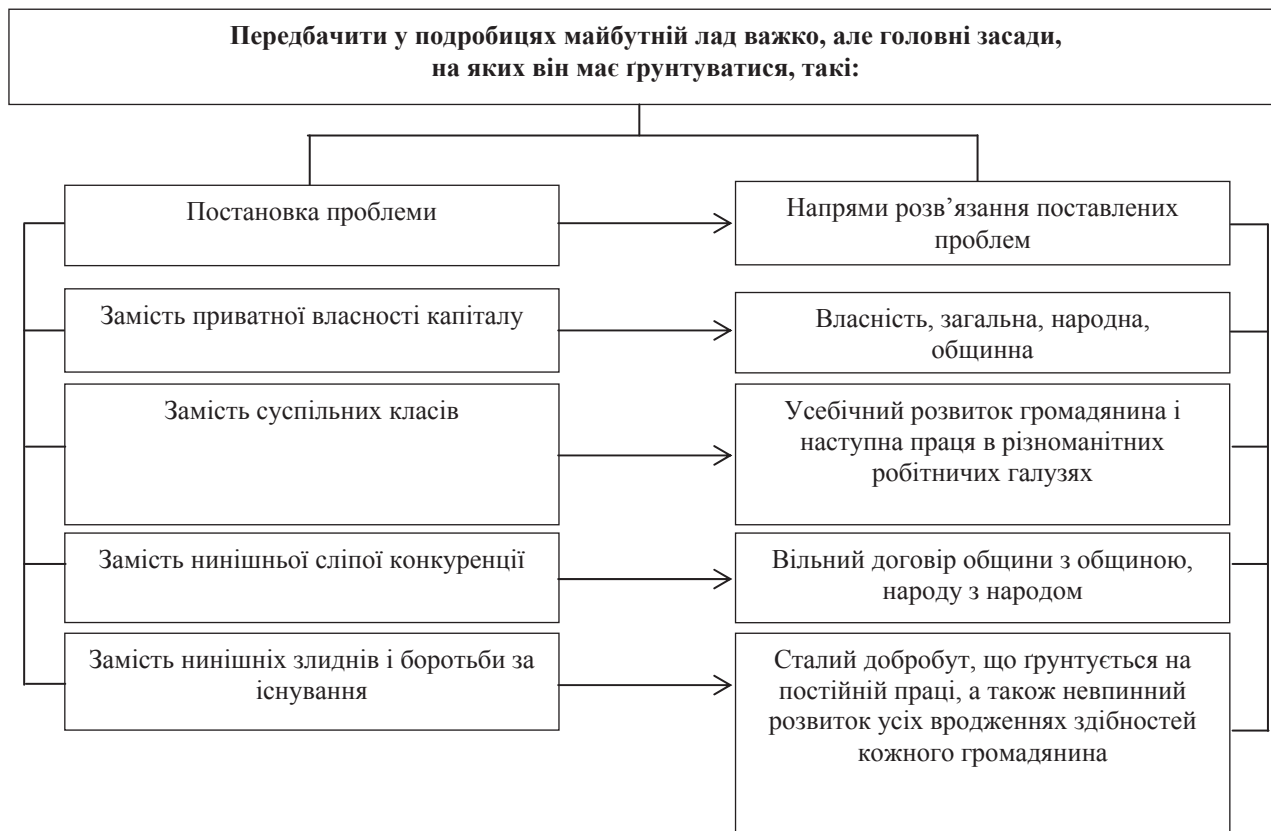

Рис. 2. Франкові передбачення соціально-економічного розвитку суспільства на майбутнє [19, с. 51]

І. Франко досліджував не тільки стан розвитку аграрної господарки як у Галичині, так і в світовому просторі, а проникав в інші глобальні сфери функціонування суспільних відносин та на основі одержаних результатів прогнозував їхній розвиток на майбутнє. Інформація, що представлена на рисунку 2, є тому підтвердженням. Можна повною мірою погодитися з І. Франком про те, що детально передбачити розвиток майбутнього ладу важко, але головні засади, на яких він ґрунтуватиметься, можна визначити.

Висновки. Узагальнюючи найбільш важливі проблеми, що стояли перед суспільством (представлені зліва на рисунку) й об-

ґрунтовуючи їх розвиток на майбутнє (інформація справа на рисунку), Великий Каменяря залишив нам, його нащадкам, цінні дороговки, в напрямках яких повинно розвиватися суспільство. Безумовно, не зі всіма його передбаченнями можна повністю погодитися, деякі піддати сумніву, деяких прийняти до виконання, а деякі слід розвивати з урахуванням сучасних тенденцій розвитку суспільних відносин. Так, скажімо, І. Франко запропонував замість приватної власності власність загальну, народну, общинну. Проте, як показав історичний розвиток суспільства, в ньому повинні функціонувати всі форми власності, які виникли і розвинулись

у сферах людських відносин. Щодо розвитку суспільних інтересів та конкуренції, то з його твердженнями можна погодитися, вносячи, безперечно, елементи сучасності. Боротьба зі злиднями повинна забезпечувати підвищення добробуту населення. В нинішніх умовах цей напрям слід наповнити розробкою конкретних шляхів подолання бідності з урахуванням надбань світового досвіду багатих країн світу. Однозначно, слід дещо уточнити Франковий вислів «сталій добробут». Слово «сталій» нині більше ви-

користовується в різних сферах соціально-економічних відносин, ніж у Франковий період. І це використання не завжди виправдане, об'єктивне і справедливе. З цього приводу скажемо, що у сферах людських відносин та поза ними ніщо і ніколи не було сталим. Якщо стверджується, що розвиток є сталим, то це не є розвиток, а якщо розвиток, то він не може бути сталим. Ці Франкові напрацювання є цінними для сучасного розвитку державотворчих процесів в Україні.

Список використаних джерел

1. Гелей С. *Іван Франко* /С. Гелей // Українські кооперативи. Історичні нариси. Книга 3. – Львів: Вид-во Львівської комерційної академії, 2007. – С. 25-59.
2. *Возняк М.* Нариси про світогляд Івана Франка /М. Возняк. – Львів, 1995. – 196 с.
3. *Костирко І.І.* Франко–економіст – у контексті сучасних трансформаційних процесів в Україні /І. Костирко // Вісн. Львівського держ. аграр. ун-ту: Економіка АПК. – 2006. – № 13. – С. 155-163.
4. *Грицак Я.* Пророк у своїй Вітчизні. Франко та його спільнота (1856-1886) /Я. Грицак. – К. : Критика, 2006. – 632 с.
5. *Злупко С.* Іван Франко–економіст /С. Злупко. – Львів: МП «Слово», 1992. – 2006 с.
6. *Павлишенко М.* Роздуми економіста... /М. Павлишенко. – Львів: ЛА «Піраміда», 2009. – С. 44-63; С. 101-111.
7. *Павлишенко М.* Іван Якович Франко /М. Павлишенко, І. Топішко // Економічна енциклопедія: у 3 т. Т.3 / Редкол.: С.В. Мочерний (відп. ред.) та ін. – К. : Видавничий центр «Академія», 2002. – С. 849-850.
8. *Шульський М.Г.* Еміграція в оцінці Івана Франка [текст]: моногр. /М.Г. Шульський. – Львів: СПОЛОМ, 2011. – 328 с.
9. Українська економічна думка: Хрестоматія; упоряд. С.М. Злупко. – К. : Знання, 2007. – 694 с.
10. *Дубович І.А.* Краєзнавчий словник-довідник / І.А. Дубович; 5-те вид. перероб. і доп. – К. : Знання, 2008. – 840 с.
11. *Мочерний С.В.* Економічний енциклопедичний словник: у 2 т. Т. 2. /С.В. Мочерний, Я.С. Ларіна, О.А. Устенко, С.І. Юрій; за ред. С.В. Мочерного. – Львів: Світ, 2006. – 568 с.
12. Український радянський енциклопедичний словник. У 3 т. Т. 3. – К. : Головна редакція Української енциклопедії АН УРСР, 1968. – 856 с.
13. Українська мова: Енциклопедія /Редкол.: В.М. Русанівський (співголова), О.О. Тараненко (співголова), М.П. Зяблюк та ін. – 2-ге вид., випр. і доп. – К. : Вид-во «Укр.енцикл.» ім. М.П. Бажана, 2004. – 824 с.
14. Універсальний словник-енциклопедія / Гол. ред. ради чл.-кор. НАНУ М. Попович. – Київ-Ірина, 1999. – VIII – 1504 с.
15. *Франко І.* Зібрання творів: у 50 т. /І. Франко //Т. 44, кн. 2. Економічні праці (1888-1907). – К. : Наук. думка, 1985. – 768 с.
16. *Франко І.* Зібрання творів: у 50 т. / І. Франко// Т.44, кн. 1. Економічні праці (1878-1887). – К.: Наук. думка, 1984. – 692 с.
17. Сучасний тлумачний словник української мови: 65000 слів / За ред. д-ра філол. наук, проф. В.В. Дубічинського. – Х. : ВД «Школа», 2006. – 1008 с.
18. *Лупенко Ю.О.* Агрохолдинги в Україні та посилення соціальної спрямованості їх діяльності / Ю.О. Лупенко, М.Ф. Кропивко // Економіка АПК. – 2013. – №7. – С. 5-21.
19. *Франко І.* Зібрання творів: у 50 т. / І. Франко// Т.45. Філософські праці. – К. : Наук. думка, 1985. – 576 с.
20. Економічна енциклопедія: у 3 т. Т. 2 / Редкол.: С.В. Мочерний (відп. ред.) та ін. – К. : Видавничий центр «Академія», 2001. – 848 с.

Стаття надійшла до редакції 28.09.2016 р.

* * *

Організаційно-правові форми аграрних підприємств як інструмент управління власністю

Постановка проблеми. У ринковій економічній системі організаційно-правові форми господарювання визначають алгоритм створення й можливих подальших трансформацій підприємства. У свою чергу управління власністю (яка представлена об'єктами майна, ресурсів і прав щодо них) здійснюється в контексті обраної підприємцем форми господарювання. А від якості здійснюваного управління залежать дохідність та конкурентоспроможність підприємства. Очікування щодо змін конкурентного середовища під впливом підприємств різних організаційно-правових форм дає змогу сформувати ефективнішу структуру управління власністю підприємств, забезпечуючи таким чином їхній розвиток.

Відтак, систематизація й аналіз ринків, як і практики та показників ефективності ведення виробництва, має важливе значення для прогнозування можливих змін й оцінки їх впливу на подальший розвиток окремих підприємств різних організаційно-правових форм.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми змісту та впливу організаційно-правових форм підприємницької діяльності й структури їх власності (капіталу) вивчалися багатьма відомими західними науковцями. Зокрема, це стосується А. Алчіана [2, 14], Л. де Алессі [15], О. Вільямсона [5, 18], Г. Демсеца [2, 16], Е. Фуруботна [12], а також інших учених.

Вплив розвитку форм господарювання на стан і перспективи вітчизняного аграрного сектору економіки вивчали вітчизняні економісти-аграрники, зокрема В. Андрійчук [3], П. Гайдуцький [1], Ю. Лупенко, М. Малік [1, 8, 9, 11], В. Месель-Веселяк [1], О. Онищенко [4], П. Саблук [1, 4], О. Шпикуляк [8], В. Юрчишин [4], інші дослідники проблем розвитку підприємництва в аграрній сфері [6, 9, 11].

Разом із тим недостатньо вивченими залишаються взаємозв'язки форм господарювання, можливостей формування структури власності аграрних підприємств, підвищення продуктивності використання ними виробничих ресурсів, представлених об'єктами своєї та залученої власності.

Мета статті – висвітлення основних показників діяльності, які характеризують ефективність управління власністю сільськогосподарськими підприємствами одного з районів Вінницької області, аналіз ринкового середовища й характеристика його основних тенденцій.

Виклад основних результатів дослідження. Суттєвий вплив на підходи до управління аграрними підприємствами як цілісними майновими комплексами здійснюють вибір, вчасна трансформація та комбінування їхніх організаційно-правових форм. Кожна форма господарювання пов'язана з особливою комбінацією (структурою) об'єктів власності з відповідним розподілом повноважень і зобов'язань щодо їх використання. Тому відповідні механізми управління можуть мати як стимулювальний, так і обмежувальний вплив на реалізацію підп-

* Науковий керівник – М.Й. Малік, доктор економічних наук, професор, академік НААН.
© Р.В. Заяць, 2016.

риємницьких ідей. Як результат, правова ідентифікація підприємства зумовлює можливість та ефективність використання управлінських рішень стосовно створення, розширення, поділу, реорганізації, інтеграції чи закриття підприємства.

Проведені нами дослідження діяльності аграрних підприємств Шаргородського району Вінницької області протягом 2010-2015 років доводять про низький рівень застосування зазначених механізмів. Це є наслідком непослідовності заходів аграрної реформи й обмежень, що досі діють у сфері інституційного забезпечення підприємниць-

кої діяльності, а також недостатнього рівня володіння власниками підприємств інструментами управління власністю. Обмеженість ринку підприємств, низька ліквідність нерухомого майна, відсутність ринкового обігу прав на землю та популяризації підприємництва обмежує ініціативу до створення нових суб'єктів господарювання. Про це показують проведені нами дослідження щодо поточної й очікуваної активності створення технологічно-майнових комплексів сільськогосподарських підприємств у Шаргородському районі (табл. 1).

1. Динаміка кількості діючих сільськогосподарських підприємств Шаргородського району Вінницької області у 2010-2015 роках

Форми підприємств	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2015/2010, +/-
Усього підприємств, од. У т. ч.:	133	139	139	141	140	139	+6
фермерські господарства	88	98	100	105	104	102	+14
господарські товариства	15	12	10	10	10	11	-4
приватні підприємства	28	26	26	25	26	26	-2
інші форми підприємств	1	2	3	1	-	-	-1
кооперативи	1	1	-	-	-	-	-1

Джерело: Дані Вінницького обласного управління Держстату України [10].

Згідно з нашими дослідженнями, економічний інтерес до створення майнових комплексів нових підприємств може відновитися у 2018 році, насамперед через зростання кількості фермерських господарств. При збереженні наявних тенденцій до кінця 2018 року не надто активне підприємницьке середовище району може забезпечити відновлення і деяке зростання конкуренції на рівні формування технологічно-майнових комплексів аграрних підприємств (+ 25 од., або 18% порівняно з 2015 роком) [13].

Це означає, що здійснення підприємницької діяльності у сільському господарстві досліджуваного району порівняно мало приваблює нових учасників. Діючі ж сільгоспвиробники тяжіють до унітарних форм організації бізнесу. Найприйнятнішою формою організації підприємницької діяльності для місцевих селян є фермерські господарства (ФГ).

Разом із тим вірогідність зменшення кількості ФГ через залучення до загальної тенденції закриття підприємства (переходу власників в іншу галузь чи непідприємницький статус ОСГ, СПД ФО тощо) є однією з

найвищих. За будь-яких умов фермерські господарства, як найбільша група сільськогосподарських підприємств, демонструють значиму зміну кількості по роках. З огляду на позитивну в цілому динаміку показників їх господарської діяльності це показує порівняно високу управлінську активність їхніх організаторів.

Господарські товариства залишаються впливовою формою аграрного підприємництва й організації майнових комплексів. Можливе незначне зростання їх кількості може стосуватися позитивних змін інституційних умов у частині ліквідності виробничої власності. У зв'язку з цим варто зауважити про відносно більшу прийнятність даної форми для зовнішніх дружніх і недружніх поглинань, що пояснюється менш витратними процедурами зміни власників.

Найбільш стійкою формою організації сільськогосподарського бізнесу залишаються приватні підприємства. Це підтверджує їхню найменшу схильність до змін структури власності [7]. Вона є доказом досить високого рівня індивідуалізму вітчизняних аграрних підприємців (частка даної форми у

загальній кількості аграрних підприємств коливається у межах 5-7%).

Виробничі кооперативи як форма здійснення підприємницької діяльності виявилися найменш стійкою формою спільної підприємницької діяльності селян. Як наслідок, прийнятнішою формою інтеграції зусиль малих самостійних товаровиробників уявляються сільськогосподарські обслуговуючі кооперативи [9, с. 277-349].

Інші форми підприємств демонструють високу змінність кількості. Вона відображає найвищу мобільність зазначених підприємств у частині готовності до входу/виходу із галузі, а відтак – у застосуванні прийомів управління об'єктами власності, пов'язаними з кардинальною зміною їх належності та використання. Це підтверджує переважну належність даних підприємств інвесторам, зовнішнім до галузі (насамперед, агрохолдингам), яким притаманний високий рівень диверсифікації активів [6, с. 202-203].

Динаміка кількості сільськогосподарських підприємств доводить про застосування методу «проб і помилок» в управлінні власністю і є підтвердженням як низької готовності селян до ведення самостійної господарської діяльності, так і концентрації діючими підприємцями власності у різних організаційно-правових формах господарювання. В цілому вона відображає обмежений потенціал конкуренції підприємців в аграрному секторі економіки, що зумовлена як малою чисельністю носіїв підприємницької активності (діючих та потенційних), так і недосконалістю інституційних засад підприємництва [9, 11].

З іншого боку, застосування підприємцями інструментів управління власністю, націлених на концентрацію виробничих ресурсів, в існуючих соціально-економічних умовах підвищує показники економічної ефективності їх операційної діяльності (табл. 2).

2. Основні результати діяльності сільськогосподарських підприємств Шаргородського району у 2010-2015 роках

Показник	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Кількість с.-г. підприємств, од.	37	35	33	32	32	32
Частка збиткових підприємств у загальній кількості, %	16,2	8,6	9,1	21,9	3,1	3,1
Виробнича собівартість, тис. грн	102 213	137 961	180 282	169 628	219 660	311 596
Повна собівартість, тис. грн	108 998	151 787	221 523	190 352	258 960	382 999
Частка виробничої собівартості у загальній, %	93,8	90,9	81,4	89,1	84,8	81,4
Чистий прибуток, тис. грн	31 286	50 146	28 983	19 716	125 156	169 498
Загальна рентабельність, %	28,7	33,0	13,1	10,4	48,3	44,3

Джерело: Дані Головного управління статистики у Вінницькій області; * - показники стосуються підприємств, що звітують за формою 50-сг [10].

Привертає увагу послідовне зменшення частки виробничої собівартості у сумі повної собівартості. На наш погляд, це показує зміну структури витрат у напрямі зростання видатків на управління підприємствами як технологічно-майновими комплексами (об'єктами й суб'єктами власності). Такі структурні зміни, разом зі сприятливою кон'юнктурою аграрних ринків, позитивно впливають на загальну рентабельність підприємств і зменшення кількості збиткових. Тобто капіталізація підприємств підтримується зростаючою часткою витрат на їхню організацію.

Зростаюча конкуренція у частині концентрації виробництва зумовлена дохідністю використання ресурсів, представлених об'єктами залученої власності. Вона досягається завдяки забезпеченню їх високої продуктивності та за рахунок розвитку стратегій на ринках продукції, підтриманих розвитком власної виробничої бази й логістичної інфраструктури. Наведені у таблиці 2 показники прибутковості діяльності підприємств підтверджують, що їхня позитивна динаміка пов'язана зі зміною структури витрат, зокрема на об'єкти власності, залучені на ринках праці та земельних ресурсів (табл. 3).

3. Частка витрат на залучення чужої власності у собівартості продукції, вирощуваної підприємствами Шаргородського району в 2011-2015 роках

Показник	2011	2012	2013	2014	2015
Собівартість продукції рослинництва, тис. грн	162 951	188 215	205 318	239 397	344 086
Частка орендної плати за землю, %	7,02	9,8	9,2	10,3	11,8
Частка зарплати і відрхувань на соціальні заходи, %	9,4	10,6	11,1	10,5	8,2
Загальна частка витрат на чужу власність, %	16,4	20,4	20,2	20,8	20,0

Джерело: Розраховано на підставі даних органів державної статистики [10].

Дані таблиці 3 показують, що капіталізація вітчизняних аграрних підприємств супроводжується поступовим зниженням витрат на найману працю й зростанням частки витрат на оренду землі як об'єкта залученої власності та капітального засобу виробництва. В цілому витрати на залучену власність мають тенденцію до зростання, що є опосередкованим доказом накопичення підприєм-

ствами власного капіталу, зокрема основних засобів.

Результати проведеного дослідження вказують на те, що серед аграрних підприємств Шаргородського району позитивну динаміку землезабезпечення послідовно демонструють, насамперед, фермерські господарства (табл. 4).

4. Динаміка землезабезпечення сільськогосподарських підприємств Шаргородського району Вінницької області у 2012-2015 роках, га

Загальна площа землекористування підприємств	2011	2012	2013	2014	2015	2015/11, +/- га
Усі с.-г. підприємства, У т.ч.:	51 640	50 222	51 743	51 371	51 100	-540
фермерські господарства	13 608	13 859	15 387	15 455	16 439	+2 831
господарські товариства	19 090	18 651	18 526	18 913	17 424	-1 666
приватні підприємства	16 207	15 191	15 259	17 003	17 237	+1 030
інші підприємства	2 731	2 521	2 571	-	-	-2 731
кооперативи	4	-	-	-	-	-4

Джерело: Дані Головного управління статистики у Вінницькій області [10].

Наведені дані підтверджують, що в місцевих умовах вони є найбільш конкурентоспроможними управліннями земельної власності селян на локальних ринках землі, оскільки демонструють розширення загальної площі своїх землекористувань за рахунок інших конкуруючих підприємств.

Менша послідовність розширення землекористувань спостерігається у приватних (приватно-орендних) підприємствах. Вони збільшили загальну площу за рахунок підприємств інших організаційно-правових форм, які з 2014 року припинили діяльність на території району і виявилися їхніми найбільшими «земельними донорами».

Фермерські господарства розширювали площу орендованих земель переважно за рахунок господарських товариств, які за досліджуваній період скоротили площу використання орендованих угідь на 1666 га. Відтак, господарські товариства (як управлінці

земельної власності) досить послідовно демонструють втрату довіри селян.

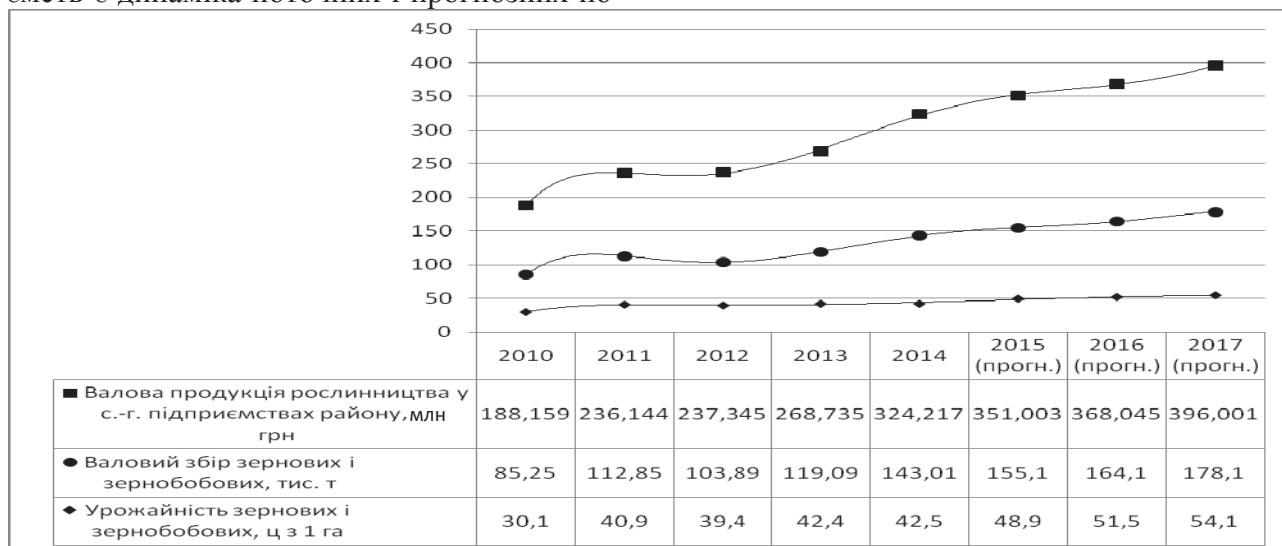
Землекористування підприємств інших форм зменшилося з огляду на припинення їхньої діяльності на території району. Стосовно виробничих кооперативів, то з 2012 року вони припинили свою діяльність у районі, втративши останніх орендодавців (табл. 4).

Підтвердженням зростаючих вимог ринку до ефективності управління підприємствами земельною власністю селян є показники орендної плати за використовувані ними земельні паї: згідно з даними районного відділу Державної служби України з питань геодезії, картографії та кадастру з 2010 по 2015 рік у номінальному виразі її середній рівень зріс майже у 3 рази, досягши у 2015 році середнього рівня 955,3 грн/га. З 2014 року договори оренди з платою до 3% нормативної грошової оцінки землі практично не укладаються. Більшість підприємств

здійснили повторне їх укладання з платою на рівні 3% нормативної грошової оцінки землі й більше.

Опосередкованим доказом зростаючої ефективності управління земельною власністю та майновими комплексами підприємств є динаміка поточних і прогнозних по-

казників продуктивності виробництва в сільськогосподарських підприємствах району. Його мотивами можуть стати процеси нарощування продуктивності аграрного бізнесу на фоні сприятливої кон'юнктури ринків продукції (рис.).

Динаміка поточних та прогнозованих показників продуктивності рослинництва в аграрних підприємствах Шаргородського району Вінницької області у 2010-2017 роках

Джерело: Авторський аналіз статистичних даних [10].

Для створюваних підприємств вони є орієнтирами граничного рівня продуктивності ведення бізнесу в рослинництві й ефективності управління об'єктами власності, які його забезпечують.

Вочевидь, позитивна динаміка валової продукції, зумовлена сприятливою кон'юнктурою її ринків, є фактором привабливості рослинницької галузі, що посилює конкурентний тиск як діючих, такі новостворених та потенційно створюваних у ній підприємств. У свою чергу зростаюча конкуренція зумовлює необхідність вжиття управлінських заходів щодо підвищення продуктивності виробництва й урожайності як головної його запоруки.

Таким чином, загальна тенденція до зростання врожайності сільськогосподарських культур ще раз підтверджує якісний зміст позитивної динаміки капіталозабезпечення виробничих процесів і земельної ренти як економічного джерела орендної плати й конкуренції за концентрацію земельних ресурсів.

Висновки. Підвищення показників аграрного виробництва супроводжується поступовими змінами в організаційній структурі діючих аграрних підприємств. Це є свідченням того, що в аграрному виробництві є більш привабливі та менш привабливі для підприємців організаційно-правові форми господарювання. Їх вибір зумовлюється оцінкою привабливості формування й управління відповідними комплексами власності підприємств. Тому популярність одних організаційно-правових форм на противагу іншим демонструє, які з них підприємці вважають перспективнішими для реалізації власних ідей та цілей.

Статистичні показники, що відображають результати господарювання аграрних підприємств та їхні витрати на виробничі ресурси, доводять про визначальний вплив оточення на можливість та рівень застосування їх власниками такого інструменту управління власністю, як вибір організаційно-правових форм та їхні трансформації (зміни) в умовах домінуючої тенденції до концентрації виробництва і його ресурсів.

Список використаних джерел

1. Аграрна реформа в Україні / [Гайдуцький П.І., Саблук П.Т., Лупенко Ю.О., Месель-Веселяк В.Я., Федоров М.М., Малік М.Й., Дем'яненко М.Я.] ; за ред. П.І. Гайдуцького. – К. : ННЦ ІАЕ, 2005. – 424 с.
2. Алчан А. Парадигма прав собственности / А. Алчан, Г. Демсец [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.inliberty.ru>.
3. Андрійчук В.Г. Економіка аграрних підприємств: підруч. – 2-ге вид., доп. і перероб. / В. Г. Андрійчук. – К.: КНЕУ, 2002. – 624 с.
4. Власність у сільському господарстві / [Юрчишин В.В., Онищенко О.М., Саблук П.Т. та ін.] ; за ред. В.В. Юрчишина, П.Т. Саблука. – К. : Урожай, 1993. – 352 с.
5. Вільямсон О. Економічні інституції капіталізму: Фірми, маркетинг, укладання контрактів / О. Вільямсон, Е. Олівер. – К. : Вид-во «АртЕк», 2001. – 472 с.
6. Заяць В.М. Розвиток ринку сільськогосподарських земель : моногр. / В.М. Заяць. – К. : ННЦ ІАЕ, 2011. – 390 с.
7. Заяць Р.В. Форми господарювання та підприємницька діяльність / Р.В. Заяць // Економіка, фінанси, менеджмент: актуальні питання науки і практики. – 2015. – №2. – С. 60-67.
8. Малік М.Й. Інститут власності та підприємництва у розвитку економіки / М.Й. Малік, Ю.О. Лупенко, О.Г. Шпикуляк та ін. // Інноваційне забезпечення розвитку сільського господарства України: проблеми та перспективи. – К. : ННЦ ІАЕ, 2007. – 270 с.
9. Розвиток підприємництва і кооперації : інституціональний аспект : моногр. / [Лупенко Ю.О., Малік М.Й., Заяць В.М. та ін.] – К.: ННЦ «ІАЕ», 2016. – 432 с.
10. Статистичний збірник «Сільське господарство Вінниччини». – Головне управління статистики у Вінницькій області, 2010-2015 рр.
11. Стратегічні напрями розвитку підприємництва і кооперації в сільському господарстві на період до 2020 року / [Лупенко Ю.О., Малік М.Й., Заяць В.М. та ін.] ; за ред. М.Й. Маліка. – К. : ННЦ ІАЕ, 2013. – 50 с.
12. Фуруботн Э. Г. Институты и экономическая теория / Э. Г. Фуруботн, Р. Рихтер. – СПб.: Издат. дом Санкт-Петербур. гос. ун-та, 2005. – XXXIV + 702 с.
13. Хелферт Э. Техника финансового анализа / Э. Хелферт. – СПб.: Питер, 2003. – 640 с.
14. Alchian, Armen. Economic forces at work / Indianapolis: Liberty Press, 1977. – 524 p.
15. Alessi, Louis de. Property Rights, Transaction Costs, and X-Efficiency: An Essay in Economic Theory / The American Economic Review, Vol. 73, No. 1. (Mar., 1983), p. 64-81.
16. Demsetz, Harold. The Structure of Ownership and the Theory of the Firm / Journal of Law and Economics, Vol. 26, No.2, (Jun., 1983), p. 385-387.
17. Obst W.J., Graham R., Christie G. Financial management for agribusiness. – Landlinks Press, Australia, 2007. – XVII + 352 p.
18. Oliver E. Williamson. The Theory of the Firm as Governance Structure: From Choice to Contract / The Journal of Economic Perspectives, Vol. 16, No. 3. (Summer, 2002), p. 171-195.
19. Norton, R.D. Agricultural Development Policy: Concepts and Experiences / Norton Roger D. – Chichester : John Wiley & Sons Ltd, 2004. – 528 p.

Стаття надійшла до редакції 06.09.2016 р.

*

УДК 65.014.1:001.891.3

В.В. КИЛИПЕНКО, аспірант*
Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки»

Теоретичний зміст і сутність управління маркетинговою діяльністю

Постановка проблеми. Сучасний стан українських підприємств потребує всебічного вивчення та проведення поглибленого аналізу загальної діяльності з метою підви-

щення результативності й конкурентоспроможності. На нашу думку, найкращий шлях досягнення цілі є використання новітніх методів в організації роботи. Вказаний підхід актуалізує проблеми теоретичного обґрунтування розвитку ринкових відносин і зумовлює проведення досліджень у галузі поліпшення якості функціонування підпри-

* Науковий керівник – М.І. Козак, кандидат економічних наук.
© В.В. Килипенко, 2016

Список використаних джерел

1. Аграрна реформа в Україні / [Гайдуцький П.І., Саблук П.Т., Лупенко Ю.О., Месель-Веселяк В.Я., Федоров М.М., Малік М.Й., Дем'яненко М.Я.] ; за ред. П.І. Гайдуцького. – К. : ННЦ ІАЕ, 2005. – 424 с.
2. Алчан А. Парадигма прав собственности / А. Алчан, Г. Демсец [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.inliberty.ru>.
3. Андрійчук В.Г. Економіка аграрних підприємств: підруч. – 2-ге вид., доп. і перероб. / В. Г. Андрійчук. – К.: КНЕУ, 2002. – 624 с.
4. Власність у сільському господарстві / [Юрчишин В.В., Онищенко О.М., Саблук П.Т. та ін.] ; за ред. В.В. Юрчишина, П.Т. Саблука. – К. : Урожай, 1993. – 352 с.
5. Вільямсон О. Економічні інституції капіталізму: Фірми, маркетинг, укладання контрактів / О. Вільямсон, Е. Олівер. – К. : Вид-во «АртЕк», 2001. – 472 с.
6. Заяць В.М. Розвиток ринку сільськогосподарських земель : моногр. / В.М. Заяць. – К. : ННЦ ІАЕ, 2011. – 390 с.
7. Заяць Р.В. Форми господарювання та підприємницька діяльність / Р.В. Заяць // Економіка, фінанси, менеджмент: актуальні питання науки і практики. – 2015. – №2. – С. 60-67.
8. Малік М.Й. Інститут власності та підприємництва у розвитку економіки / М.Й. Малік, Ю.О. Лупенко, О.Г. Шпикуляк та ін. // Інноваційне забезпечення розвитку сільського господарства України: проблеми та перспективи. – К. : ННЦ ІАЕ, 2007. – 270 с.
9. Розвиток підприємництва і кооперації : інституціональний аспект : моногр. / [Лупенко Ю.О., Малік М.Й., Заяць В.М. та ін.] – К.: ННЦ «ІАЕ», 2016. – 432 с.
10. Статистичний збірник «Сільське господарство Вінниччини». – Головне управління статистики у Вінницькій області, 2010-2015 рр.
11. Стратегічні напрями розвитку підприємництва і кооперації в сільському господарстві на період до 2020 року / [Лупенко Ю.О., Малік М.Й., Заяць В.М. та ін.] ; за ред. М.Й. Маліка. – К. : ННЦ ІАЕ, 2013. – 50 с.
12. Фуруботн Э. Г. Институты и экономическая теория / Э. Г. Фуруботн, Р. Рихтер. – СПб.: Издат. дом Санкт-Петербур. гос. ун-та, 2005. – XXXIV + 702 с.
13. Хелферт Э. Техника финансового анализа / Э. Хелферт. – СПб.: Питер, 2003. – 640 с.
14. Alchian, Armen. Economic forces at work / Indianapolis: Liberty Press, 1977. – 524 p.
15. Alessi, Louis de. Property Rights, Transaction Costs, and X-Efficiency: An Essay in Economic Theory / The American Economic Review, Vol. 73, No. 1. (Mar., 1983), p. 64-81.
16. Demsetz, Harold. The Structure of Ownership and the Theory of the Firm / Journal of Law and Economics, Vol. 26, No.2, (Jun., 1983), p. 385-387.
17. Obst W.J., Graham R., Christie G. Financial management for agribusiness. – Landlinks Press, Australia, 2007. – XVII + 352 p.
18. Oliver E. Williamson. The Theory of the Firm as Governance Structure: From Choice to Contract / The Journal of Economic Perspectives, Vol. 16, No. 3. (Summer, 2002), p. 171-195.
19. Norton, R.D. Agricultural Development Policy: Concepts and Experiences / Norton Roger D. – Chichester : John Wiley & Sons Ltd, 2004. – 528 p.

Стаття надійшла до редакції 06.09.2016 р.

*

УДК 65.014.1:001.891.3

В.В. КИЛИПЕНКО, аспірант*
Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки»

Теоретичний зміст і сутність управління маркетинговою діяльністю

Постановка проблеми. Сучасний стан українських підприємств потребує всебічного вивчення та проведення поглибленого аналізу загальної діяльності з метою підви-

щення результативності й конкурентоспроможності. На нашу думку, найкращий шлях досягнення цілі є використання новітніх методів в організації роботи. Вказаний підхід актуалізує проблеми теоретичного обґрунтування розвитку ринкових відносин і зумовлює проведення досліджень у галузі поліпшення якості функціонування підпри-

* Науковий керівник – М.І. Козак, кандидат економічних наук.
© В.В. Килипенко, 2016

емств. В умовах сучасних ринкових відносин найефективнішим інструментом впливу на загальний економічний результат вважаємо управління маркетинговою діяльністю підприємства. Поняття «управління маркетинговою діяльністю» набуває в сучасному господарюванні дедалі ширшого вжитку. Але через відсутність загальноприйнятого визначення та різні підходи до трактування поняття «управління маркетинговою діяльністю» в науковій літературі виникає необхідність подальшого вивчення цього питання, з'ясування сутності й категоріальних характеристик змісту поняття «управління маркетинговою діяльністю».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання теоретичного змісту та сутності управління маркетинговою діяльністю підприємств були розглянуті в ряді наукових робіт відомих західних спеціалістів у галузі маркетингу, таких як Г. Ассель [1], І. Ансофф [2], Г. Болт [3], О.С. Ролкер, А. Дайан [4], Е. Діхтель [5], П. Дойль [6], П. Дракер [7, 28], Ф. Котлер [8], Ж.Ж. Ламбер [9] й інших. Значний внесок у вивчення даного питання зробили знані вітчизняні вчені, зокрема: Л.В. Балабанова [10], А.В. Войчак [11], В.Г. Герасимчук [12], С.С. Гаркавенко [13], М.А. Окландер [14], А.Ф. Павленко [15], С.В. Скибінський [16].

Аналізуючи наукові публікації, вважаємо, що визначенню змісту та сутності поняття «управління маркетинговою діяльністю» приділено багато уваги, але значні розбіжності в трактуванні цього феномену потребують додаткового вивчення.

Мета статті – розкриття теоретичного змісту й сутності управління маркетинговою діяльністю підприємств. Визначення взаємозв'язку між загальними функціями управління маркетингом у контексті роботи суб'єктів підприємницької діяльності та виділення категоріальних характеристик змісту поняття «управління маркетинговою діяльністю» в окрему систему понять.

Виклад основних результатів дослідження. Визначення теоретичного змісту й сутності управління маркетинговою діяльністю, на нашу думку, є важливою частиною загального розуміння проблеми використання маркетингу як провідної концепції

розвитку сучасного підприємства. Застосування новітніх методів управління стає необхідним чинником переходу суб'єктів ринку на нові ефективні форми організації роботи. Зазначимо, що виходячи з аналізу наукових робіт на обрану тему, вважаємо терміни: «маркетингове управління», «маркетинговий менеджмент», «управління маркетингом» схожими за змістом.

З етимологічного погляду вищевказані поняття є поєднанням двох загальних понятійних утворень, а саме, маркетингу та управління. Отже, поняття «маркетинговий менеджмент», «управління маркетингом», «маркетингове управління» мають дуалістичну природу, що є важливим чинником при з'ясуванні змісту цих понять. Кожний термін, із погляду пріоритетності, має свої визначальні властивості. У системі маркетингового менеджменту й маркетингового управління базовим елементом є поняття управління, тоді як в управлінні маркетингом основою стає маркетингова діяльність. У більшості джерел поняття «управління маркетингом» та «управління маркетинговою діяльністю» ототожнюються. Вважаємо такий підхід цілком виправданим.

Знаний фахівець із маркетингу Ф. Котлер у роботі “Маркетинг-менеджмент” [8] дав фундаментальну оцінку маркетинговому управлінню й маркетинг-менеджменту. Виходячи з його бачення проблеми, ці поняття є ідентичними. Маркетингове управління – це: аналіз, планування, реалізація та контроль за виконанням програм, спрямованих на створення, підтримку й розширення вигідних відносин із цільовим покупцем для досягнення цілей організації [8]. Ф. Котлер дотримується думки, що управління маркетингом пов'язано з регулюванням попиту, яке, в свою чергу, пов'язано з регулюванням відносин із споживачами [17]. Управління маркетингом, насамперед, спрямоване на розв'язання завдань впливу на рівень, тимчасові межі та структуру попиту таким чином, щоб організація досягла поставленої мети [8]. На підставі власних теоретичних узагальнень Ф. Котлер зробив припущення, що маркетингове управління, в загальному розумінні є управлінням попитом. У своїй роботі він ототожнює маркетингове управ-

ління з персональними діловими відносинами на споживчому ринку [8]. Маркетинг-менеджмент Ф. Котлер розглядає як управлінський процес, що включає в себе створення бізнес-місії, проведення ситуаційного аналізу, вибору цільових ринків, формулювання цілей, визначення стратегій, розробку й впровадження плану маркетингових дій та організацію робочих процесів, контроль і коригування діяльності на підставі одержаної маркетингової інформації. Теоретичне обґрунтування положень, визначення понять та підходів до формулювання висновків, що зробив Ф.Котлер, вважаємо цілком слушними й приймаємо за основу щодо подальшого розгляду змісту поняття «управління маркетинговою діяльністю». На нашу думку, висвітлення даного питання іншими науковцями по суті збігається з міркуваннями Ф. Котлера та органічно доповнює його зміст.

П. Доль у науковій праці «Маркетинг - менеджмент» приділив значну увагу розгляду поняття «управління маркетингом». Згідно з автором, маркетинг-менеджмент – це діяльність із виявлення цільових ринків, вивчення потреб споживачів, розробки товарів, встановлення цін на них, вибору способів просування й розподілу з метою здійснення обміну, який задовольняє потреби заінтересованих споживачів [6]. На відміну від визначення Ф. Котлера, П. Доль розглядає управління маркетингом як діяльність, що пов'язана з конкретними елементами маркетингового комплексу. В основу управління маркетингом покладено поняття обміну та задоволення споживачів. Автор вважає, що маркетинг не створює потреби, тому що вони первинні, але він може задати напрям їх розвитку. Таким чином, ефективне управління маркетинговою діяльністю забезпечує формування попиту через формування потреб споживачів. Ця думка співзвучна з міркуваннями Ф. Котлера [8].

На думку П. Доля, сутність маркетингового управління полягає в тому, що які б товари не виробляла компанія, покупці потребують не самі по собі товари чи послуги, а задоволення своїх внутрішніх потреб за допомогою цих товарів і послуг. Тому вивчення потреб споживача стає визначальним у

процесі формування маркетингової політики підприємства [6, 27].

Із погляду американського маркетолога Г. Асселя управління маркетингом є механізмом, за допомогою якого організація взаємодіє із споживачами. Задача менеджера з маркетингу ініціювати та контролювати цю діяльність. Спочатку виявляються потреби, потім розробляються й здійснюються обрані стратегії для задоволення цих потреб. І, нарешті, слід проаналізувати реакцію споживачів з метою визначення якості задоволення [1]. Ці міркування, на нашу думку, підкреслюють зв'язок між підприємством і кінцевим споживачем на рівні сталого механізму дій та вдало доповнюють загальний зміст питання, що розглядається.

Маркетинговий менеджмент, на думку вітчизняного маркетолога А.В. Войчака, на відміну від попередніх трактувань, визначається у широкому й вузькому значеннях. У широкому сенсі управління маркетингом – це управління попитом, тому що попит є визначальним у суті маркетингової діяльності. Питання його формування, реалізації, прогнозування та планування стають базовими об'єктами і самим предметом управління. З'ясування змісту управління маркетингом за допомогою визначення функціональних характеристик маркетингу і окремо системи управління є визначальною умовою розуміння поняття у вузькому (конкретному) значенні [11].

Позиція А.В. Войчака має суттєві відмінності від загального напряму розгляду. Він поділяє визначення поняття на дві різні за суттю частини. Перша – це управління маркетинговою діяльністю в широкому розумінні, а друга – у вузькому сенсі. Думка, про те, що управління маркетингом – це філософія бізнесу, яка спрямована не тільки на задоволення потреб, але і на одержання прибутку, перетинається із твердженням Ф. Котлера та інших авторів і є загальноновизнаною [11, 8].

Т.П. Данько підійшла до формулювання суті управління маркетингом таким чином: це цілеспрямована діяльність фірми з регулювання своєї позиції на ринку через планування, організацію, облік, контроль виконання кожної фази позиційної та діяльної

поведінки фірми з урахуванням впливу закономірностей ринкового простору, конкурентного середовища для досягнення прибутковості й ефективності суб'єкта на ринку. Вона фокусує увагу на визначенні управління маркетингом під кутом цілеспрямованої діяльності підприємства через вплив суб'єкта управління (власника компанії, керівника, або інших посадових осіб, що представляють інтереси компанії) на об'єкт цього управління, що відбувається за технологією з використанням методів досягнення існуючих цілей. При цьому об'єктом управління виступає діяльність фірми по вибору конкурентної позиції на ринку, визначення стратегій поширення та просування цінової й товарної політики з урахуванням вимог маркетингового середовища [18].

Вітчизняний науковець Й.С. Завадський трактує визначення управління маркетингом як процес аналізу, розробки і перетворення в життя заходів, розрахованих на встановлення, зміцнення й підтримання вигідних обмінів з покупцями і заради досягнення цілей організації – одержання прибутку, росту обсягу збуту, збільшення частки ринку тощо. На його думку, в результаті управління маркетингом забезпечуються:

цільова орієнтація діяльності, що пов'язана із задоволенням суспільних та власних потреб;

компетентність маркетингової діяльності, що знаходить вираз в ефективній організації технологічного процесу;

максимальне наближення асортименту ринкових потреб до умов споживання. [19].

В.Ю. Святненко пропонує свою інтерпретацію визначення поняття «управління маркетингом». На її погляд, це аналіз, планування, організація, мотивація і контроль за здійсненням заходів, розрахованих на встановлення, зміцнення й підтримку взаємовигідних обмінів із цільовим ринком для досягнення конкретної мети підприємства. Під управлінням маркетингом В.Ю. Святненко розуміє реалізацію ретельно продуманої інтегрованої політики підприємства на ринку, що забезпечує:

цільову орієнтацію ринкової діяльності підприємства на задоволення потреб суб'єктів ринку;

комплексність цієї діяльності, яка проявляється в чіткій послідовності – від задуму товару до його використання;

урахування перспектив щодо вдосконалення товарного асортименту відповідно до потреб і умов використання [21].

Російський учений Т.А. Гайдаєнко вважає, що управління маркетингом як діяльністю є функцією підприємства та регулюється системою маркетингу. Але, на її думку, управління діяльністю має дві сторони – управління процесом і управління в процесі. Сучасний маркетинг більше не вирішує питання створення товару, але вирішує про створення свого споживача й товару для нього. Управління маркетинговою діяльністю підприємства – це управління маркетингом як функцією, що включає питання організації, формування планової системи, рішення по системі фінансування і контролю діяльності в галузі маркетингу. Управління маркетинговою діяльністю створює основу – механізм для розробки та реалізації маркетингового управління, тобто система маркетингу підприємства є підсистемою загальної системи управління підприємством [20].

С.В. Скибінський фокусує свої думки на визначенні управління маркетингом як на виді діяльності, що забезпечує цілісність, підтримує заданий режим діяльності системи й сприяє досягненню мети. Він вважає, що управління маркетингом повинно здійснюватися за схемою, що спрямована на підвищення ефективності управлінської діяльності та досягнення бажаного результату [16].

Як зазначає вчений М. Бейкер, маркетинг-менеджмент нерозривно пов'язаний із конкуренцією, маркетинг-міксом і вимагає аналітичного підходу, який полягає в послідовній реалізації функцій аналізу, планування й контролю [22]. Дане визначення по суті повторює інші визначення, але додає зв'язок з поняттям конкурентоспроможності підприємства.

На відміну від вищесказаного, західні дослідники Г. Кунц і С. О'Доннел зазначають, що управління маркетингом – це ніщо інше як створення ефективного середовища для людей, що працюють у формальних організаційних групах [23]. На наше переконання,

такий підхід вдало підкреслює соціальний аспект та уможлиблює розглядати маркетингове управління як середовище, в якому працюють люди.

Видатні науковці М. Мескон, М. Альберт і Ф. Хедоур у підручнику “Основи менеджменту” дають, на нашу думку, типове визначення, що ґрунтується на функціональному підході розгляду поняття, а саме: управління маркетингом – це процес планування, організації, мотивації та контролю, необхідний для того, щоб сформулювати й досягти цілей організації [24].

Виходячи з аналізу вищенаведеного, вважаємо, що управління маркетингом повинно розглядатися одночасно як процес і як система. Визначення управління маркетинговою діяльністю як окремої системи формує взаємозв’язок між відповідними підсистемами та елементами і демонструє механізм взаємодії. З нашого погляду, це цілеспрямована діяльність підприємства, що передбачає вплив суб’єкта управління на об’єкт управління. Об’єктом управління є сама маркетингова діяльність підприємства: маркетингові дослідження, розробка товарної політики та запровадження її на ринку, вибір асортименту товарів, визначення стратегії просування й розподілу, комунікаційна політика, розробка цінової політики

та вибір методів ціноутворення й інші види діяльності з урахуванням впливу цілої низки чинників маркетингового середовища. Суб’єктом управління виступають власники, керівництво та спеціалісти служби маркетингу, що є представниками підприємства в цих відносинах.

Вважаємо, що відносини управління маркетинговою діяльністю не є первинними, вони ґрунтуються на більш глибоких, а саме: економічних, суспільних і морально-етичних відносинах. Процес управління маркетингом має багатовимірний характер, що зумовлює наявність значної кількості функцій різноманітної природи. На нашу думку, систему управління маркетинговою діяльністю можна представити як циклічно замкнутий ланцюг, що включає в себе загальні функції управління у визначеній послідовності: аналіз вхідної інформації, розробка прогнозів, складання стратегічних та тактичних планів, організація й реалізація маркетингового плану, контроль, оцінка, визначення результату дії маркетингового плану, порівняльний аналіз вихідних і вхідних даних, здійснення необхідного коригування та виконання наступного циклу. Схематично взаємозв’язок загальних функцій управління маркетингом відображені на рисунку 1.

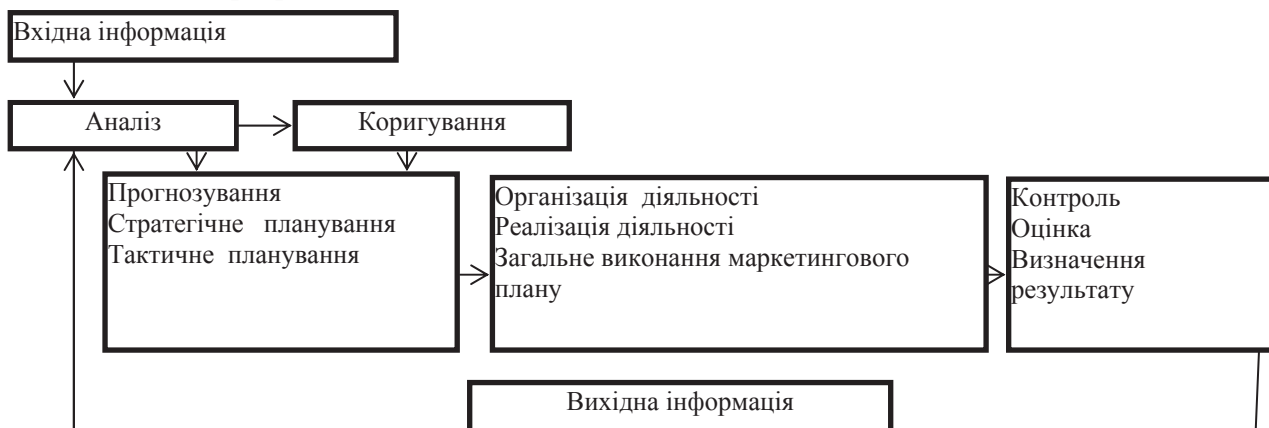

Рис. 1. Схема взаємозв’язку загальних функцій управління маркетингом

Джерело: Розроблено автором.

Ряд науковців у своїх працях [1,2,9,11,13,17,20,28] разом з основними функціями управління наводять спеціальні функції маркетингового менеджменту, зокрема:

- дослідження ринків;

- вивчення й аналіз маркетингового середовища;
- визначення товарного асортименту та розробка товарної політики;
- процес ціноутворення й розробка цінової політики;

- рух і розподіл товарів;
- формування попиту і стимулювання збуту;
- формування політики просування;
- комунікаційний процес.

Управління маркетингом – це логічне поєднання всіх процесів, що пов'язані зі змінами у маркетинговому середовищі, в підприємстві та взагалі на ринку. Визнання маркетингового управління як загального процесу, в якому поєднані інші процеси – це важливий крок для розкриття природи явища, що досліджується. Такий підхід дає можливість встановити сталий порядок, тобто алгоритм, що на практиці є логічною послідовністю дій щодо розробки, запровадження та досягнення суті управління – управлінських рішень. Необхідно визначити, що одним з головних процесів у системі маркетингу є управління, пов'язане з обміном інформацією між елементами системи, одержанням відомостей про загальний стан і коригування її діяльності за допомогою ефективного впливу на окремі елементи системи.

Вважаємо, що без розгляду основоположних принципів, на яких побудований процес маркетингового менеджменту, розкриття змісту та суті управління маркетинговою діяльністю буде неповним. Зокрема, Ф. Котлер [25], П. Друкер [6], Г. Ассель [1], Т.А. Гайдаєнко [20] у своїх роботах приділили значну увагу вивченню принципів маркетингового управління. Т.П. Данько, систематизуючи загальні принципи побудови маркетингового менеджменту, визначила три основні групи: ціннісні, регульовальні й проектувальні та аналізуючі [18]. Перша група стосується підприємницького й управлінського ризику, формування споживчої поведінки, організаційного та методологічного забезпечення, саморегулювання, конкурентних переваг, вільного підприємництва й інших ціннісних орієнтирів. Щодо регульовальної групи, то ці принципи побудовані на інформаційній достатності, цільовій узгодженості, стимулюванні та відповідності рівню розвитку підприємства. Аналіз реструктуризації й нормування, делегування повноважень, організаційне проектування – це основа принципів тактичного аналізу та проектування [18].

На наше переконання, розгляд і аналіз завдань, що постають перед маркетинговим управлінням, надають важливу інформацію щодо розкриття змісту та сутності цієї діяльності. Завдання щодо управління маркетинговою діяльністю можна поділити на такі групи:

- 1) формування цілей підприємства;
- 2) формування й організація ефективної структури маркетингу в підприємстві;
- 3) проведення ринкових досліджень та аналіз маркетингової інформації за допомогою новітнього програмного забезпечення;
- 4) розробка й реалізація виробничого та маркетингового плану підприємства;
- 5) розробка й реалізація плану матеріально-технічного та ресурсного забезпечення;
- 6) запровадження системи мотивації й стимулювання персоналу;
- 7) контроль і коригування діяльності підприємства.

Особливе місце серед категоріальних характеристик займають методи, задіяні у процесі управління маркетинговою діяльністю підприємства. Виходячи з аналізу вищевказаних джерел, їх можна поділити на групи таким чином: економічні (планування, прогнозування, сегментація, позиціонування та інші), адміністративні (інструкції, регламенти, протоколи, розклади, накази, рекомендації тощо), організаційні (алгоритми діяльності, методи маркетингових досліджень, схеми й інші).

Розуміння управлінської діяльності у сфері маркетингу передбачає тлумачення змісту великої кількості різноманітних понять, які разом створюють окрему категоріальну інфраструктуру, незалежну систему понять – систему управління маркетингом. Кожне поняття має своє відповідне місце та знаходиться у відповідному зв'язку з іншими. На рисунку 2 показані взаємозв'язки між основними категоріальними характеристиками поняття «управління маркетинговою діяльністю».

Виходячи з аналізу вищевказаних визначень і беручи до уваги міркування автора, пропонуємо свій варіант тлумачення поняття «управління маркетинговою діяльністю».

Управління маркетинговою діяльністю – це процес підготовки, ухвалення та виконання управлінських рішень шляхом планування, організації, мотивування, виконання й контролю у системі маркетингової діяль-

ності з урахуванням її цілісності, що підтримує заданий режим роботи апарату управління та сприяє досягненню поставлених цілей підприємства й всебічного задоволення потреб споживачів.

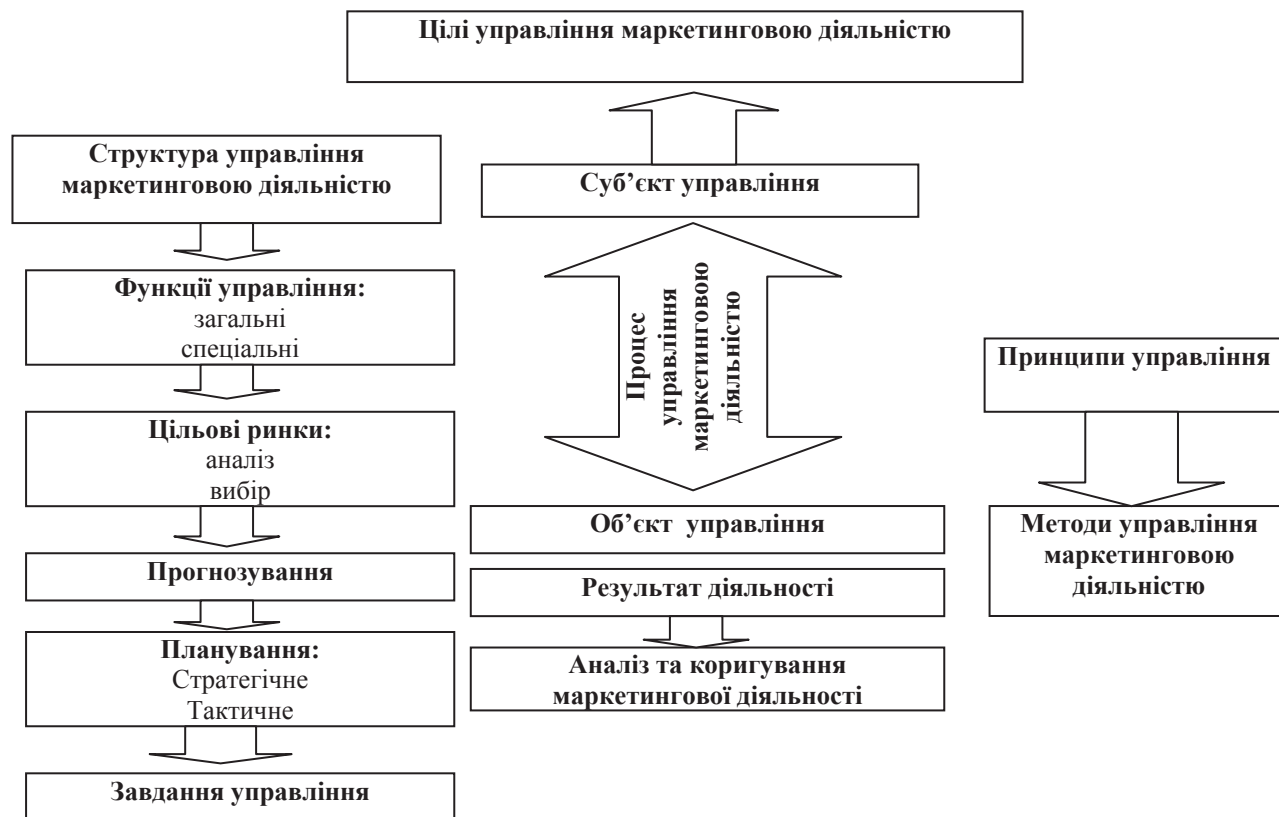

Рис. 2. Основні категоріальні характеристики змісту поняття «управління маркетинговою діяльністю»

Джерело: Розроблено автором.

Висновки. Виходячи з наведених вище міркувань, можна зробити такі висновки:

по-перше, управління маркетинговою діяльністю як теоретичне поняття має дуалістичну природу, органічно поєднує у собі два окремих понятійних утворення, а саме – маркетинг і менеджмент;

по-друге, поняття управління маркетингом визначається у широкому та вузькому змістовних значеннях. У широкому сенсі управління маркетингом – це управління попитом, тому що попит є визначальним у суті маркетингової діяльності, а у вузькому – це конкретна діяльність, а саме – розробка, ухвалення й реалізація управлінських рішень у процесі планування, організації, мотивування та здійснення контролю у сфері маркетингу з метою одержання прибутку і всебічного задоволення потреб споживачів;

по-третє, управління маркетингом – це важливий елемент філософії бізнесу та сис-

теми ділових відносин, що спрямований як на задоволення потреб споживачів, так і на одержання зиску та досягнення цілей підприємства;

по-четверте, управління маркетинговою діяльністю дає змогу забезпечувати формування попиту через визначення потреб споживачів;

по-п'яте, управління маркетингом, маркетинговий менеджмент і маркетингове управління мають однакову природу та схожі за змістом, оскільки всі вони відображають і об'єднують теоретичні уявлення про маркетинг, управління, менеджмент;

по-шосте, управління маркетингом це система, що має підсистеми, елементи й механізми їх взаємозв'язку, характеризується своїми цільовими, функціональними, структурними та процесуальними характеристиками, забезпечує вирішення соціального аспекту діяльності;

по-сьоме, управління маркетингом це процес, що об'єднує у собі послідовні маркетингові дії. Управління маркетинговою діяльністю слід розглядати одночасно як процес і як систему;

по-восьме, управління маркетинговою діяльністю створює основу – механізм для розробки та реалізації маркетингового управ-

ління, тобто система маркетингу є підсистемою загальної системи управління підприємством;

по-дев'яте, маркетингове управління створює окрему категоріальну інфраструктуру, незалежну систему понять управління маркетинговою діяльністю.

Список використаних джерел

1. *Ассель Г.* Маркетинг: принципы и стратегия: учеб. / Г. Ассель. – 2-е изд. – М.: Инфра-М, 1999. – 804 с.
2. *Ансофф И.* Стратегическое управление / И. Ансофф; пер. с англ. – М.: Экономика, 1989. – 520 с.
3. *Болт Г.Дж.* Практическое руководство по управлению сбытом / Г. Дж. Болт; пер. с англ. – М.: Экономика, 1991. – 272 с.
4. *Дайан А.* Академия рынка: маркетинг / А. Дайан, Ф. Букерель; науч. ред. Е. Худокормов; пер. с франц. – М.: Экономика, 1993. – 572 с.
5. *Дихтль Е.* Практический маркетинг: учеб. пособие / Е. Дихтль, Х. Хершген; пер. с нем. под ред. И. С. Минко. – М.: Высш. школа; ИНФРАМ, 1996. – 256 с.
6. *Дойль П.* Маркетинг-менеджмент / П. Дойль; пер. с англ. под ред. Ю. Н. Каптуревского. – 3-е изд. – СПб.: Питер, 2003. – 544 с.
7. *Дракер П.Ф.* Управление, нацеленное на результаты / П. Ф. Дракер; пер. с англ. – М., 1993. – 192 с.
8. *Котлер Ф.* Маркетинг-менеджмент / Ф. Котлер; пер. с англ. под ред. О. А. Третьяк, Л. А. Волковой, Ю. Н. Каптуревского. – СПб.: Питер, 2000. – 896 с.
9. *Ламбер Ж.-Ж.* Менеджмент, ориентированный на рынок / Ж.-Ж. Ламбер; пер. с англ. под ред. В. Б. Колчанова. – СПб.: Питер, 2004. – 800 с.
10. *Балабанова Л.В.* Управління маркетинговою діяльністю підприємства : моногр. / Л. В. Балабанова, Н. М. Гуржій. – Донецьк: [ДонНУЕТ], 2010. – 184 с.
11. *Войчак А.В.* Маркетинговий менеджмент: підруч. / А. В. Войчак. – К.: КНЕУ, 2009. – 328 с.
12. *Герасимчук В.Г.* Маркетинг: теорія і практика: навч. посіб. / В. Г. Герасимчук. – К.: Вища шк., 1994. – 328 с.
13. *Гаркавенко С.С.* Маркетинг: підруч. / С. С. Гаркавенко. – К.: Лібра, 1998. – 384 с.
14. *Окландер М.А.* Проблеми формування маркетингової системи країни / М. А. Окландер. – К.: Наук. думка, 2002. – 168 с.
15. *Павленко А.Ф.* Маркетинг: підруч. / А.Ф.Павленко, І. Л. Решетнікова, А. В. Войчак; за наук. ред. А. Ф. Павленка. – К.: КНЕУ, 2008. – 600 с.
16. *Скибінський С.В.* Маркетинг: підруч. у 2 ч. / С. В. Скибінський. – К.: КНЕУ, 2005. – 568 с.
17. *Армстронг Г.* Маркетинг. Общий курс: учеб. пособие / Г. Армстронг, Ф. Котлер; пер. с англ.: – М.: Изд. дом “Вильямс”, 2001. – 608 с.
18. *Данько Т.П.* Управление маркетингом: учеб. / Т. П. Данько. – 2-е, изд., перераб. и доп. – М.: ИНФРА-М, 2001. – 334 с.
19. *Завадський Й.С.* Менеджмент: Management. – У 3 т. – Т. 1. – 3-тє вид., доп. – К.: Вид-во Європ. ун-ту. – 2001. – 542 с.
20. *Гайдаенко Т.А.* Маркетинговое управление. Полный курс MBA. Принципы управленческих решений и российская практика / Т. А. Гайдаенко. – М.: Экссо, 2005. – 480 с.
21. *Святненко В.Ю.* Промисловий маркетинг: навч. посіб. / В.Ю. Святненко. – К.: МАУП, 2001. – 264 с.
22. *Бейкер М. Дж.* Маркетинг – философия или функция? / Маркетинг; под ред. М. Бейкера. – СПб.: Питер, 2002. – 1200 с.
23. *Кунц Г.* Управление: системный и ситуационный анализ управленческих функций; пер. с англ./ Г. Кунц, С.О’Доннел. – Т. 1, 2. – М.: Прогресс, 1981. – 502 с.
24. *Мескон М.Х.* Основы менеджмента: [учеб.]: пер. с англ. / М.Х. Мескон, М. Альберт, Ф. Хедоури; общ. ред. и вступл. ст. Л. И. Евенко. – 3-е изд. – М.: Дело, 2000. – 704 с.
25. *Kotler Ph.* Marketing management: Analysis, Planning, Implementation and Control / Ph. Kotler. – 7th ed. – Engelwood Cliffs, NJ:Prentice-Hall,1991.–412 p.
26. *Walker O.C.* Marketing strategy: planning and implementation/ O.C. Walker, H.W. Boyd, J.-C. Larréché. – [2nd ed.]. – Boston: Irwin/McGraw-Hill, 1995. – 372 p.
27. *Aaker D.* Marketing research / D. Aaker.– New-York, 1990.–739p.
28. *Drucker P.* Innovation and Entrepreneurship: Practice and Principles. /P.R. Druker.- New York: Harper and Row, 1985. – 278 p.

Стаття надійшла до редакції 07.09.2016 р.

*

Формування аграрної інноваційної системи як шлях до накопичення інтелектуального капіталу підприємств агросектору

Постановка проблеми. Аграрний сектор – одна з найважливіших складових вітчизняної економічної системи, що формує понад 10% ВВП. За підсумками 2015 року частка аграрного сектору в загальній структурі експорту товарів з України становить близько 38%. Чистий експорт аграрної продукції в 2015 році досяг свого максимуму за часи незалежності України і становив понад 11 млрд дол. У 2014 році 84% сільськогосподарських підприємств галузі одержали прибуток. За цими зростаннями показників та, здавалося б, позитивними зрушеннями стоїть екстенсивний тип розвитку, що не призводить до якісних зрушень, а лише до вичерпання наявних (передусім, природних) ресурсів. Для збереження й раціонального використання ресурсів необхідне ефективне управління на засадах сталого розвитку з урахуванням як можливих економічних, так і соціальних та екологічних результатів будь-яких рішень.

Для розвитку аграрного сектору необхідним є своєчасне й систематичне вдосконалення механізму управління ним. Відштовхуючись від того, що трансформаційні процеси аграрного ринку детермінують підвищення актуальності залучення інформаційних та інтелектуальних ресурсів для формування стратегічних конкурентних переваг аграрних підприємств, можна з упевненістю сказати, що одним з основних і найперспективніших напрямів розвитку вітчизняного агросектору є інноваційний, що ґрунтується на ефективному використанні людського, інтелектуального, освітнього та наукового

потенціалу. Однак перехід на даний вектор розвитку передбачає трансформацію системи «освіта – наука – виробництво» й побудову так званих інноваційних систем як у межах регіону, так і на макрорівні. Формування та ефективне використання такої системи дає змогу створювати інноваційний продукт із високою доданою вартістю, капіталізувати інтелектуальні ресурси, тим самим створюючи інтелектуальний капітал суб'єктів господарювання й держави в цілому, переводячи вітчизняну аграрну економіку на інноваційно-інтенсивні рейки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми формування й накопичення інтелектуального капіталу в аграрному секторі знаходяться під пильною увагою таких учених, як Г. Білов [1], А. Єремєєва [3], Г. Калетнік [4], Л. Курило [5], У. Кьостер [6], Н. Сіренко [7], Л. Смолій [8], О. Шпикуляк [9] та ін. Однак досі не сформовано єдиного механізму формування, накопичення й ефективного використання інтелектуального капіталу агропідприємств для розвитку аграрного сектору на інноваційних засадах.

Мета статті – визначення ролі створення вітчизняної аграрної інноваційної системи для формування та ефективного використання інтелектуального капіталу науководослідних інституцій агросфери.

Виклад основних результатів дослідження. Для найбільш розвинутих держав світу характерним є перехід від індустріальної економіки до «економіки знань», основою якої є виявлення, створення і використання нових знань. Для вітчизняної економіки це можливість змінити імідж із «сировинного придатка» до інноваційно-орієнтованої економіки. Варто погодитися з

* Науковий керівник – А.М. Корнійчук, кандидат економічних наук, доцент.

© Т.В. Коломієць, 2016

тим, що «...забезпечення реформування агропромислового виробництва на інноваційній основі є покликом часу, своєрідним викликом для працівників галузі й держави. Інноваційні зміни можливі тільки за об'єднаних зусиль фундаментальної науки, освіти, бізнесу та держави» [4].

Інтелектуальний капітал наразі є чи не єдиним ресурсом, за допомогою якого підприємство має можливість диференціювати свою діяльність у сучасних умовах і бути ефективнішим на ринку в довготерміновій перспективі. Інтелектуальний капітал аграрних підприємств варто розуміти як сукупність інтелектуальних ресурсів, втілених у людських знаннях, здібностях, навичках, а також інтелектуальних продуктів (як власних, так і придбаних), які в процесі включення до господарського обороту створюють додаткову вартість та надають конкурентні переваги. Основними інституціями, що забезпечують формування інтелектуальних ресурсів аграрного сектору, є навчальні заклади аграрного профілю, науково-дослідні інститути, селекційні станції, дослідні господарства, проте статистичні дані доводять про негативні тенденції у розвитку інноваційно-інтелектуальної складової аграрної сфери. Відтак, зменшуються обсяги фінансування одного з найважливіших джерел формування інтелектуальних ресурсів агросектору – Національної академії аграрних

наук України. Разом із тим скорочується кількість організацій, які виконують науково-дослідні роботи в сфері сільського господарства. При цьому спостерігається ситуація зі зменшенням чисельності кваліфікованих працівників з необхідним запасом знань, вмінь і навичок. Існує значний інформаційний лаг між практикою господарювання й системою освіти, тобто одержані знання та навички випускників професійних і вищих навчальних закладів є недостатніми для ефективного виконання посадових обов'язків. Не викликає сумнівів, що «...існуючий розрив у навичках спричинений недостатнім співробітництвом між системою аграрної освіти й навчання та приватним сектором; переобтяженим теорією навчальним планом із недостатнім практичним навчанням; а також поширеністю корупції, що нівелює якість освіти» [10].

Результати досліджень науковців Каліфорнійського університету показали, що інвестиції в аграрну науку і розвиток системи дорадництва є одним із найефективніших капіталовкладень, коли мова йде про збільшення сільськогосподарського виробництва. Як показують дані, норма рентабельності науково-дослідних робіт в аграрному секторі значно варіюється по країнах світу: у розвинутих країнах даний показник має вище значення, ніж у країнах, що розвиваються (табл. 1).

1. Норма рентабельності науково-дослідних робіт в аграрній сфері по країнах світу, %

Країни та групи країн	Середнє арифметичне значення	Мода	Медіана	Мінімум	Максимум
Розвинуті країни	98,2	19,0	46,0	-14,9	5645
США і Канада	102,4	22,0	46,5	-14,9	5645
ЄС	93,9	19,0	62,2	0,0	1219
Країни, що розвиваються	60,1	46,0	43,0	-100,0	1490
Світ	58,8	32,0	34,0	-47,5	677

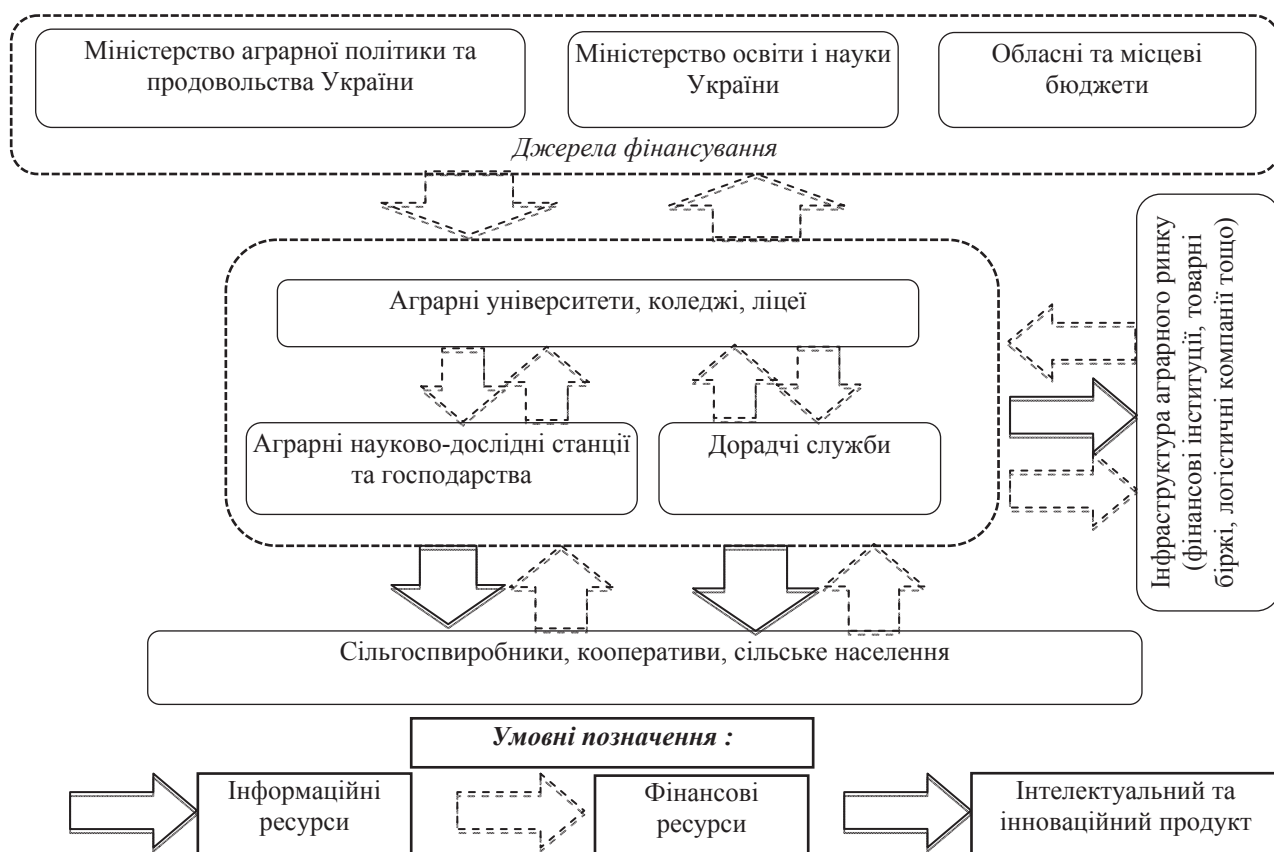
Джерело: [11].

Очевидним є той факт, що фінансування чи інвестування лише сфери аграрної науки як елементу системи аграрного господарства не приводить до значних результатів, якщо такий процес не має комплексного характеру й не включає в себе розвиток усієї системи – від продукування ідей та інноваційних рішень до їх реалізації, поширення й капіта-

лізації. Одним із шляхів вирішення даного питання є створення аграрної інноваційної системи (АІС). Вона являє собою певний механізм співпраці та об'єднує організації, що працюють у напрямі технологічних, управлінських, організаційних й інституційних перетворень у сільському господарстві. Така система може включати в себе галузеві

науково-дослідні інститути, національні та транснаціональні корпорації агропромислових фірм і підприємців, об'єднання ферме-

рів та споживчих організацій тощо (рис.).

Спрощена схема взаємодії між інституціями в аграрній інноваційній системі

Джерело: Складено автором.

Аграрну інноваційну систему можна розглядати як сукупність інститутів аграрної сфери, які, перебуваючи у зв'язку і взаємодії, генерують та поширюють знання й технології і забезпечують їхнє перетворення в інноваційні ресурси, необхідні для агропідприємств, держави та суспільства загалом. Основними системоутворювальними складовими такої системи є споживчий (ринковий) сектор, бізнес (підприємницький) сектор, науково-дослідний сектор. Однак даний перелік не є вичерпним, може містити й інші сектори та окремі інститути й інституції.

При формуванні архітектури АІС варто відштовхуватися від особливостей економічного та політичного розвитку держави, враховувати національні, географічні, економічні, господарські умови виробництва. На відміну від традиційних підходів до організації функціонування агросистем, інноваційний їхній тип характеризується як динамічний, відкритий і складний. Водночас АІС

є саморозвиненими системами, тобто такими, що формують фактори розвитку та надсилають їх у навколишнє соціально-економічне середовище [7].

Загальний алгоритм функціонування такої системи у сучасних умовах агросфери, на нашу думку, повинен складатися з трьох стадій і восьми етапів, відповідальність за виконання яких закріплена за визначеними інститутами (табл. 2).

Така система надає низку переваг: по-перше, вона зорієнтована на потреби ринку та виключає можливість розробки неактуальних новацій. Це досягається, передусім, можливістю залучення приватних аграрних підприємницьких структур для визначення пріоритетів наукових досліджень; по-друге, доступ до наукових розробок матимуть як великі сільгоспвиробники, так і селяни-одноосібники, оскільки є можливість користування певною новацією на пільгових умовах (зменшення суми роялті, плати за орен-

ду нової техніки тощо). Цей пункт підвищує конкурентоспроможність малих підприємницьких структур, оскільки доступ до інноваційних ресурсів надає можливість конкурувати з агрохолдингами; по-третє, передбачено необхідність навчання працівників, які будуть безпосередньо залучені до роботи з новими технологіями виробництва, сортами рослин, технікою чи організаційно-економічними нововведеннями. Таке навчання провадитиметься як у межах навчальних закладів (для молодих працівників),

так і в дослідних господарствах (для досвідчених працівників). Таке розмежування детермінується особливостями розробки та сферою її застосування; по-четверте, повний цикл розробки включає також необхідність обговорення ефективності використання новачії й збір інформації щодо можливостей поліпшення її якісних характеристик. Цей зворотний зв'язок (feedback) є неодмінною умовою удосконалення розробок, вимоги до яких швидко змінюються у сучасних умовах.

2. Основні стадії й етапи інноваційного процесу в межах АІС

Стадії інноваційного процесу	Етапи інноваційного процесу в АІС	Інститути, які залучені до виконання етапу
Планування	1) моніторинг потреб ринку для визначення необхідності певних інноваційних продуктів чи рішень	Аграрні навчальні заклади
	2) організація обговорення проектів дослідження, встановлення їх актуальності та пріоритетності, попередня оцінка їх вартості	Аграрні навчальні заклади, фермери, агропідприємства, дослідні господарства, сільські та селищні громади
	3) розробка плану й завдань дослідження та визначення інститутів для його виконання; формування фактичного кошторису проекту	Аграрні навчальні заклади
Імплементація	4) безпосереднє проведення досліджень	Селекційні станції, дослідні господарства, органи влади
	5) захист інтелектуальної власності розробки	Аграрні навчальні заклади, дослідні господарства
	6) навчання працівників, які будуть безпосередньо залучені до роботи з новацією	Аграрні навчальні заклади, дослідні господарства
	7) запровадження результатів досліджень у практику господарювання	Фермери, агропідприємства, особисті селянські господарства
Контроль	8) організація обговорення ефективності використання розробок та збір інформації щодо можливостей поліпшення якісних характеристик розробок	Аграрні навчальні заклади, органи місцевої влади, фермери, агропідприємства, особисті селянські господарства

Джерело: Розроблено автором.

Основними інституціями, що забезпечують формування інтелектуальних ресурсів аграрного сектору, є навчальні заклади аграрного профілю, науково-дослідні інститути, селекційні станції, дослідні господарства. Відповідно до даних Єдиного державного реєстру юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань (станом на 01.01.2016) на території Вінницької області функціонує шість державних підприємств дослідних господарств і дві дослідні станції, які провадять дослідження у сфері сільського господарства. Крім того, на теренах області функціонує мережа аграрних навчальних закладів та дорадчих служб, однак функціонування всіх вищенаведених

інституцій відбувається нескоординовано, без єдиної стратегічної платформи. При цьому інші сільгоспвиробники й особисті селянські домогосподарства, як правило, залишаються поза межами процесів трансферу знань та інновацій у межах агросектору. Формування аграрної інноваційної системи, на нашу думку, дасть змогу об'єднати всі наявні ресурси кожної з інституцій аграрного сектору Вінниччини для створення й ефективного використання інтелектуального капіталу агросфери.

Особливої уваги, на нашу думку, потребує мережа дослідних господарств як одна з провідників інноваційного процесу в агросекторі. Відповідно до статуту головною

метою діяльності дослідних господарств є проведення досліджень, випробувань і доопрацювання наукових розробок, їх апробації, виробничої перевірки й запровадження їх у виробництво та іншої господарської діяльності. Основними напрямками їх діяльності є активне сприяння науковій установі, якій воно підпорядковане, а також іншим установам у роботі щодо проведення наукових дослідів, виробничої перевірки і запровадження новітніх науково-технічних розробок. Однак наразі спостерігається криза в діяльності дослідних господарств та інших державних підприємств агросектору. Як справедливо підкреслює С. А. Володін, «... одним із головних факторів руйнування мережі дослідних станцій і господарств є втрата частиною підприємств зв'язку з науковими установами. Централізація дослідних господарств зняла відповідальність із керівників наукових установ за ефективність використання експериментально-виробничої бази» [2].

Чіткий прояв кризових явищ у науковій сфері підкреслюється статистичними даними [12], відповідно до яких кількість організацій, що виконують наукові дослідження й розробки в межах Вінницької області за період 2010-2015 років зменшилася на шість одиниць, чисельність науковців скоротилася на 325 осіб. Обсяг виконаних наукових і науково-технічних робіт у фактичних цінах знизився на 38,68 %. Ці зміни актуалізують необхідність організаційних трансформацій системи освіти й науки.

Для функціонування такої системи, звісно, необхідні фінансові ресурси. Основними джерелами фінансування АІС, на нашу думку, мають бути: кошти державного, облас-

них і місцевих бюджетів; кошти сільгоспвиробників у вигляді частини некомпенсованого податку на додану вартість; кошти, утворені за рахунок прибутку від продажу чи використання ліцензій, патентів, авторських прав на наукові розробки; іноземні інвестиційні ресурси; інші джерела.

Таким чином, аграрна інноваційна система стане інтеграційною платформою для інституцій агросфери та виконуватиме при цьому інформаційно-довідкову, інноваційну й освітньо-наукову функції. Головною її особливістю повинна стати децентралізація переважної більшості функцій НААН до провідних аграрних навчальних закладів, селекційних станцій та дослідних господарств і сільськогосподарських товаровиробників.

Висновки. Лише комплексний підхід до реформування аграрної освіти, науки та підприємництва дасть змогу формувати систему агровиробництва на інноваційних засадах. Аграрна інноваційна система забезпечує не лише виконання актуальних для сільськогосподарських виробників досліджень, створення агроінновацій, а й розробку навчальних планів, зорієнтованих на потреби сільськогосподарських виробників. Одним із основних результатів діяльності такої системи є інноваційний продукт. Проте не менш важливим, а подекуди й більш цінним є сформований інтелектуальний капітал як одна з найпотужніших конкурентних переваг на сучасному ринку. Його накопичення та ефективне використання – це чи не єдиний шлях до економічного розвитку як агросектору, так і національної економіки в цілому.

Список використаних джерел

1. Білов Г. О. Інтелектуальний капітал в системі економічних відносин агропромислових підприємств України: автореф. дис... канд. екон. наук : 08.00.04 / Г. О. Білов ; Міжнар. ун-т бізнесу і права. – Херсон, 2009. – 20 с. – укр.
2. Володін С. А. Модель інноваційного розвитку аграрної науки на прикладі системи НААН України / С. А. Володін // Інноваційна економіка. – 2014. – № 3. – С. 5–24.
3. Єремєєва А. В. Вплив інтелектуального капіталу аграрної науки на ефективність аграрного сектору України / А. В. Єремєєва // Технологический аудит и резервы производства. – 2014. – № 1/5 (15). – С. 49–52.
4. Калетнік Г. М. Науково-навчально-виробничий комплекс як концепція механізму переходу агропромислового виробництва на інноваційну модель розвитку / Г. М. Калетнік // Економіка АПК. – 2013. – № 9. – С. 5–11
5. Курило Л. І. Розвиток інтелектуального капіталу в аграрній сфері України : автореф. дис. ... д-ра екон. наук : 08.00.03 / Л. І. Курило ; Нац. акад. аграр. наук України, Нац. наук. центр «Ін-т аграр. економіки». – К. : [б. и.], 2013. – 36 с.
6. Кьостер У. Інформаційна система та аграрна освіта в Україні – заклик до реформ : консультативна робота AgPP № 30 / У. Кьостер, К. Шуман, А. Ліссітса // Ін-т екон. досліджень та політичних консультацій, Німецька Консультативна Група при Уряді України. – К., 2010. – 42 с.

7. Сіренко Н.М. Управління інноваційною системою аграрного підприємства / Н. М. Сіренко // Економіка АПК. – 2009. – № 9. – С. 43–46.
8. Смолій Л. Інвестиційні аспекти формування інтелектуального капіталу в аграрному виробництві / Л. Смолій // Галицький екон. вісн. – 2014. – № 1. – С. 62–69. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/gev_2014_1_11.
9. Шпикуляк О. Г. Розвиток інститутів інноваційної діяльності у формуванні інтелектуального капіталу : теоретичний аспект / [Шпикуляк О. Г., Курило Л. І., Лузан О. Ю.] // Економіка АПК. – 2013. – № 7 – С. 92
10. Стратегія секторної конкурентоспроможності для України – фаза III. Політика щодо інвестування у сільське господарство: Україна. Звіт за підсумками проекту. Груд. 2015. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.oecd.org/globalrelations/Agricultural_Investment_Policies_Ukraine_UK_R.pdf
11. Alston J.M. A Meta Analysis of Rates of Return to Agricultural R&D: Ex Pede Herculem // Alston, J.M., C. Chan-Kang, M.C. Marra, P.G. Pardey, T.J. Wyatt / Washington D.C., IFPRI Research Report. – 2000. – No. 113.
12. Офіц. сайт Головного управління статистики у Вінницькій області [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.vn.ukrstat.gov.ua>.

Стаття надійшла до редакції 13.07.2016 р.

* * *

Новини АПК

Співробітництво з Організацією економічного співробітництва та розвитку розширить асортимент сільськогосподарської продукції з доданою вартістю

У рамках урядового візиту до Французької Республіки було підписано Угоду про продовження дії Меморандуму про взаєморозуміння між Організацією економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) та Урядом України щодо поглиблення співробітництва.

«Реалізація Меморандуму сприятиме розвитку глибшого співробітництва з ОЕСР у пріоритетних для України сферах та напрямках, зокрема у сільському господарстві, що є для нас важливим на шляху розширення номенклатури сільськогосподарських товарів із доданою вартістю, а також диверсифікації ринків збуту», – зазначив Міністр аграрної політики та продовольства України Тарас Кутовий.

Зокрема, співробітництво з ОЕСР полягає у таких сферах, як боротьба з корупцією, державне управління, розвиток секторної конкурентоспроможності (у тому числі в галузях сільського господарства і «зеленої» економіки), управління державними підприємствами, удосконалення системи податкового адміністрування, розвиток статистики.

Співробітництво в рамках Меморандуму здійснюється шляхом реалізації науково-дослідних проектів, проведення оглядів спільно з експертами ОЕСР та розробки рекомендацій щодо удосконалення державної політики в різних галузях економіки, участі України в роботі відповідних комітетів та робочих органів ОЕСР.

Продовження реалізації Меморандуму дозволить удосконалити законодавство України з урахуванням найкращого міжнародного досвіду та рекомендацій ОЕСР (у тому числі для реалізації Угоди про зону вільної торгівлі між Україною та ЄС), розширити участь України в роботі органів ОЕСР, започаткувати нові напрями співробітництва з ОЕСР.

Прес-служба Мінагрополітики України

Підготовка економістів міжнародного рівня

Глобальні зміни економічного середовища поряд із міжнародними інтеграційними процесами зумовлюють глибокі системні перетворення в сільському господарстві та інших галузях України. Перспективи освоєння зони вільної торгівлі з ЄС та орієнтація на його ринок сприяють модернізації технологічних основ економіки, додають їм динамічності та підвищують конкурентоспроможність. Саме таким чином — як органічні складові економічної системи ЄС — країна має зустрічати виклики глобалізації, ефективно адаптуватися до нових, більш жорстких, умов міжнародної конкуренції. Досвід свідчить, що шлях входження малих економік до висококонкурентних міжнародних економічних угруповань повністю себе виправдовує.

Процеси міжнародної інтеграції потребують відповідної підготовки фахівців, які здатні оцінити ризики для підприємств і держави, сформулювати ефективну стратегію розвитку та програму підвищення конкурентоспроможності, забезпечити їх реалізацію та оперативне управління. Ці питання висвітлено у третьому виданні підручника за редакцією професора С.О. Гуткевич «Менеджмент зовнішньоекономічної діяльності», який рекомендовано Міністерством освіти і науки України для студентів вищих навчальних закладів. Підручник структуровано з урахуванням економічного і політичного вибору України – євроінтеграційного розвитку. Це видання – одна з трьох книг, які доповнюють і складають єдину трилогію для студентів, що вивчають міжнародні економічні відносини та менеджмент¹.

Особливість рецензованого видання полягає в тому, що у ньому комплексно, на заса-

дах класичного менеджменту висвітлено широке коло питань оперативного управління, регулювання зовнішньоекономічної та міжнародної діяльності. Проаналізовані теоретичні надбання вчених надали можливість висвітлити окремі питання, зокрема, щодо:

відмінних та спільних рис процесів у менеджменті й поведінці менеджерів у різних економічних умовах;

взаємозв'язок теорії з практикою менеджменту в окремо визначеному соціально-економічному середовищі країни, яка здійснює міжнародну діяльність;

конвергенції моделей і теорій управління в країнах з різним рівнем розвитку та наддержавним регулюванням;

формування практичних рекомендацій щодо застосування менеджментом поведінкових моделей залежно від соціально-економічного середовища країни;

особливостей експортно-імпортової діяльності в умовах інтеграції країни;

розробки моделей менеджменту в частині стилю управління, поведінки менеджерів та їх мотивації.

Поєднання теоретичних напрацювань авторів із практикою міжнародного менеджменту надало можливість ґрунтовно розкрити як теоретичні, так і практичні питання зазначеного напрямку, що є суттєвим доробком у розвиток науки про менеджмент зовнішньоекономічної діяльності.

Підручник розрахований на професорсько-викладацький склад, студентів вищих навчальних закладів, науковців, спеціалістів, а також усіх, хто цікавиться проблемами міжнародної інтеграції України, зовнішньоекономічної діяльності та управління.

***В.Н. ПАРСЯК, доктор економічних наук, професор,
Національний університет кораблебудування імені адмірала Макарова***

* * *

¹ Менеджмент зовнішньоекономічної діяльності : підручник / за ред. проф. С.О. Гуткевич. – 3-е вид., переробл. – Х. : Вид-во «Діса плюс», 2014. – 702 с.; Міжнародна економіка : підручник / за ред. проф. С.О. Гуткевич. – Х. : Вид-во «Діса плюс», 2014. – 600 с.; Міжнародний менеджмент : підручник. / за ред. проф. С.О. Гуткевич. – Х. : Вид-во «Діса плюс», 2014. – 528 с.